

«духовні скарби України»

ТРАГЕДІЯ
АКАДЕМІКА
ЮРИНЦЯ

Микола РОЖЕНКО

«духовні скарби України»

ТРАГЕДІЯ АКАДЕМІКА ЮРИНЦЯ

Київ — 1996

Український Центр духовної культури

Роженко М. М.

Р62 Трагедія академіка Володимира Юринця.
(Штрихи до історії української філософії радянської доби).— К.: Укр. Центр духовної культури, 1996.— 192 с.

ISBN 966—7009—09—2

Ця книга про філософа-академіка В. Юринця (1891—1937), його час та сучасників. Написана на унікальних матеріалах з архівів ДПУ—НКВС—МДБ—КДБ, ЦК КП(б)У, літературних джерел 20—30 рр. та видань діаспори, що були в УРСР під забороною. Призначена для науковців та викладачів філософії у вищих навчальних закладах, аспірантів, студентів та всіх, хто хоче знати про репресовану культуру Радянської України 20-х — 30-х років.

ББК 87.3 (4УКР)

Редколегія серії «Духовні скарби України».

Горський В. С. (заст. голови),

Єсипенко Д. М. (голова),

Йосипенко С. Л. (відп. секретар),

Қолодний А. М., Лісовий В. С.,

Нічик В. М. (заст. голови)

Русин М. Ю.

© Роженко М., 1996 р.

© Український Центр
духовної культури, 1996

© Матієнко О. В., 1996

© МФА, 1996.

ISBN 966—7009—09—2

ПЕРЕДМОВА

Книга, яку сьогодні пропонує читачеві Український Центр духовної культури, є першою із серії «Духовні скарби України». Серія покликана розкрити історію української думки — філософської, теологічної, антропологічної, історіософічної через вияв особистості людей, котрі творили цю історію. Книжки серії належать до особливого жанру — інтелектуальної біографії, що максимально дозволяє розглядати творчість мислителя в контексті його доби, показувати минуле не як історію ідей, що розгортається за власною логікою, а як історію життя людей, які творили ці ідеї. Серія «ДСУ» охоплюватиме історію української думки від часу Київської Русі до наших днів, і пропонується інтелектуальному загалові української нації — всім, хто мислить і не байдужий до власного минулого.

Робота професора філософії М. Роженка, напевне, не випадково розпочинає серію «ДСУ». Вона присвячена одній з найзначніших сторінок нашої історії — 20—30-им рокам ХХ століття — періоду, що близький нам не тільки хронологічно.

Теза про драматичність тієї доби звучатиме абстрактно, коли ми не побачимо за нею трагедії життя головної дійової особи будь-якої історії — окремої людини свого часу. Ця драматичність буде театральною доти, доки ми не примусимо минуле говорити за себе мовою документів. Вражаюча сила роботи проф. Роженка — саме в документальності, що розкриває час життя героя книги незрівняно краще, ніж його власні твори.

20—30 роки в Україні — час дуже складний та непростий для розуміння. Розбурхані революційними подіями творчі сили української нації постали перед вибором шляху подальшого розвитку. Тогочасне піднесення українського духу було настільки сильним, що навіть більшовицька Росія не могла зігнорувати його, і змушена була возвести на короткий час «українізацію» до рангу державної політики. Гіркота поразки національної державності 1917—20 рр. змінилась надією на побудову нового українського суспільства. Тому 20-і роки в Україні — це період не тільки вибору, а й творення — творення нової культури, нового суспільного ладу, це момент ще одного випробування української нації. Момент ризикований та відповідальний, бо вирішувалось майбут-

не цілого народу. Дуже невдячна справа судити сьогодні, хто мав рацію у нескінченних суперечках, що точились тоді між численними напрямками та групами в українській політиці та культурі. Важливішим є виявити причину, в силу котрої гігантські політичні та культурні зусилля великої нації були зведені нанівець буквально протягом кількох років. Було б недалекоглядним пояснювати трагедію українського суспільства 30-их тільки підступністю та жорстокістю ворогів України; чужі підступність та жорстокість не можуть стати виправданням власної безпорадності.

В книзі Миколи Роженка йдеться про історію розвитку філософії, проте однією з особливостей феномена українського «відродження» 20-х років була єдність «культурного поля» — філософії, історії та літератури, діаспорної та «материкової» культури, мистецтва, науки та політики. Логіка та уроки «боїв на філософському фронті» є загальними — пошук єдиновірного та єдиноможливого шляху, котрий виключив би всі інші, обов'язково обертається виключенням самих авторів цього єдиновірного шляху з числа учасників історичного процесу. Зрештою, книга підкреслює простий факт — якою б складною та неоднозначною не була політична чи наукова ситуація, найкращим орієнтиром в ній для людини є речі, котрих не вчать, студіюючи підручника, та які не можуть бути предметом дискусії. Це елементарні людські цінності та почуття — совість, порядність, любов до своєї країни. Тому в документальності книги проф. Роженка є ще одна суттєва перевага — вона покликана не нав'язувати читачеві авторові оцінки, а спонукати його зробити таку самотійно.

РЕДКОЛЕГІЯ.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ВІД ТЕРНІВ ДО ЗІРОК І ЗНОВУ ДО ТЕРНІВ.

22-го липня 1933 року газета «Комуніст» (згодом «Радянська Україна», тепер «Демократична Україна»), під набраним великими літерами заголовком «Буржуазного націоналіста, плагіатора Юринця виключено з партії», надрукувала постанову ЦК КП(б)У від 17-го липня. Крім виключення з партії постанова містила також директивну вказівку «про виключення В. Юринця зі складу академіків ВУАН». Таким чином на вченому-академікові Володимирові Юринцеві ставився хрест, і йому не залишалось нічого іншого, як піти шляхом колеги-академіка М. Скрипника й опонента в літературній дискусії середини 20-х та соратника з кінця 20-х років М. Хвильового. Перший покінчив з собою в липні за два тижні до постанови ЦК про Юринця, а другий за два місяці до неї.

Володимир Юринець обрав інший шлях. Позбувшись академічного звання і роботи, він прожив ще чотири роки.

У 1937 р. був заарештований і розстріляний, як німецький шпигун і ворог народу.

Після смерті Сталіна і, особливо, після XX з'їзду КПРС почалися масові реабілітації так званих «ворогів народу». Ні радянські, ні захоплені в 1945 році і вивезені до Москви німецькі таємні архіви не засвідчили наявності в картотеках німецької, польської чи ще якоїсь іноземної розвідки справи «агента» В. Юринця. Є підстави гадати, що про сфабрикованість «шпигунства» Юринця добре знали у ві-

домстві Балицького (ГПУ УССР)*, принаймні самі Балицький і Александровський.

Але чому тоді В. Юринця досі не реабілітовано? У «Философской энциклопедии» (М., 1970 г.—Т. 5.—С. 602) читаємо, за підписом професора М. Юшманова, про Юринця таке: «Юринець, Володимир Олександрович (1891 — р. смерті невідомий) — радянський філософ, академік Української АН (з 1929 р.). Член КПРС з 1920. Закінчив Віденський університет (фіз.-мат. і філос. ф-ти), а також інститут червоної професури в Москві (в 1924). З 1922 вів наук.-дослід. й виклад. працю в філос. установах України, був членом редколегії журналів «Прапор марксизму», «Більшовик України». В 1936 був репресований; повністю реабілітований посмертно. Сфера наук. інтересів Юринця — історія марксистсько-ленінської філософії, критика суч. бурж. філософії (в т. ч. фрейдизму й феноменології Гуссерля), критика бурж. українського націоналізму».

М. Юшманов стверджує, що В. Юринця «повністю реабілітовано посмертно». Це невірно. Його не реабілітовано ні повністю, ні частково досі [1].

Цю ж помилку розтиражовано, довірившись, очевидно, тому ж джерелу, в «Енциклопедії українознавства» (Т. 10.—С. 3943): «Юринця 1936 р. заарештовано й заслано, там він і помер. У 60-х роках реабілітовано, але його праці не зібрані, не вивчені».

Чи є ця помилка випадковою? Микола Юшманов, про якого в тій же «Філософській енциклопедії» на наступній після Юринця сторінці сказано, що він в 1936—1956 рр. перебував «на науковій та викладацькій роботі» (насправді він в той час перебував у Гулазі), не міг припуститися такої прикрої неточності хоча б в силу власного життєвого досвіду.

* Список скорочень див. на с. 182—183.

Щоб зробити можливим посилання на роботи українських філософів 20—30-х рр., в першу чергу академіків С. Семковського, В. Юринця, професорів філософії П. Демчука, Т. Степового та інших репресованих вчених, керівництво Інституту філософії АН УРСР звернулося на початку 60-х рр. до відповідних інстанцій з проханням про їх реабілітацію. С. Семковський на той час вже був реабілітований. Дружині П. Демчука тоді якраз в посмертній реабілітації чоловіка харківська прокуратура відмовила, і звернення Інституту філософії АН УРСР (директор Д. Острянин, секретар парторганізації А. Єришев) виявилось вчасним для того, щоб ще раз переглянути справу Демчука і реабілітувати його. Але В. Юринця не реабілітували ні тоді, ні пізніше. В цьому випадку посилання на нього, які пішли потоком (бо Юринець був у 20—30-ті рр. непересічною, другою (якщо не першою) поруч з С. Семковським фігурою в тодішній українській радянській філософії, як не як, академіком), заборонялися. Очевидно, «відповідні інстанції» в Москві вирішили закрити на це порушення очі, і М. Юшманов безборонно стверджував повну реабілітацію В. Юринця, щоб мати право писати про нього.

Для того, щоб розібратися в цій заплутаній ситуації (з реабілітацією, критикою В. Юринцем фрейдизму, українського буржуазного націоналізму і викриттям в постанові ЦК КП(б)У українського буржуазного націоналіста, фрейдиста, нарешті, плагіатора Юринця), розпочнемо цю історію з самого початку.

I

Народився Володимир Юринець 1891 р. у великому селі Олесько Золочівського повіту (тепер Бузького р-ну Львівської обл.) в Галичині. Скінчив

у Львові гімназію, поступив до Львівського університету. Але 1910 р., коли українські студенти виступили з вимогою української мови викладання в університеті, і на цьому ґрунті відбулися масові сутички з владою і польськими студентами, Юринець був змушений залишити Львівський університет і перейти до Віденського університету. Далі продовжував навчання у Берліні і Парижі.

У Віденському університеті тоді ще викладав вже похилий Ернст Мах, була його школа, що в 20-ті роки переросла у «Віденський гурток», і, на рещті,— Зігмунд Фрейд. З ким мав у Відні зустрічі, в кого навчався, слухав лекції, окрім Відня, в Берліні та Парижі В. Юринець? В матеріалах до автобіографії, надрукованих у 5 (135) книзі «Літературного ярмарку» за 1929 р., із зрозумілих причин про це він не сказав. Мовиться лише: «Закінчив математичний факультет (вивчав математику і філософію — маю ступінь доктора філософії)».

Перед самою Світовою війною 1914 р. видав збірку поезій «Етапи». Розпочата війна, російський полон не дозволили Юринцеві побачити її. Друзі обіцяли придбати це видання у Львівській книгарні ім. Шевченка. «Думаю скоро її дістати,— мовиться в матеріалах до автобіографії,— й подивитись на свій тодішній виріб». Чи здійснилось це, не відомо. Збірка філософських поезій Юринця «Етапи» мала б бути на сьогодні десь в якійсь з бібліотек Львова чи приватних бібліотеках. Вона зберігає певне значення не лише, як зауважує її автор, «в роді Гюйо», але й для розуміння джерел філософського становлення Юринця.

В російському полоні, до якого потрапляли з австрійської армії галичани, що не бажали воювати за чужу справу, від полковника Є. Коновальця до шеренгового В. Юринця включно, останній, за

його словами, «займався різними ремеслами (кочегар, сторож виноградників у татарина біля Астрахані, розрізувач риби на промислах в Астрахані, корепетитор чужих мов)». Знання десяти іноземних мов, симпатії до соціалістичної ідеї та російської революції, нарешті, загальна для всіх галичан ненависть до польських окупантів, що захопили Галичину 1919 і Київ 1920 р., приводять Юринця, не без впливу більшовицької агітації, до Червоної Армії, де він працює політпрацівником, редагує газети. Того ж (1920) року він вступає до лав КП(б)У, з наступаючими радянськими військами перебуває на Тернопільщині, інших районах Галичини. За його словами, працює в Галицькому освітньому комітеті, за іншими джерелами — в Галицькому ревкомі, де тоді були Ф. Кон, В. Затонський, М. Баран, Ф. Конар та інші, переважною більшістю репресовані в 30-ті роки діячі Галицького ревкому, внесок якого в організацію відсічі полякам у польсько-радянській війні 1920 р. досі замовчується.

А тоді ті галичани були приласкані більшовиками, одержали нагороди і посади в Києві, Харкові і Москві. Більшовики, що потерпіли поразку під Варшавою (так зване «диво на Віслі») і, більше того, віддали Західну Україну і Західну Білорусію, плачували, без відмови від розпалювання світової революції, повернути означені землі назад. Галичани для цього були їм потрібними.

На початку 20-х Юринець поступає і в 1924 р. закінчує Московський інститут червоної професури (ІЧП). Привертає увагу Деборіна і Деборінської школи в ІЧП не лише сильним українським акцентом, знанням мов, але й ерудицією, філософською підготовкою, одержаною в західноєвропейських університетах. Вже на перших курсах навчання в ІЧП друкує наукову працю про Е. Гуссерля. Юринця

запрошують викладати філософію в московських вузах, працює один рік після закінчення ІЧП у Комуністичному університеті народів Сходу, професором у Першому Московському університеті та Інституті народного господарства.

В 1925 році В. Юринець переїздить з Москви до столиці УРСР Харкова. Крім власного бажання повернутися на рідну Україну, його бажанню в цьому сприяли в Харкові М. Скрипник та М. Яворський, а в Москві — А. Деборін. Кожен виходив зі своїх інтересів. Для Скрипника галичани були надійною опорою в проведенні курсу українізації у всіх сферах духовного життя України. Деборін сподівався зміцнити філософське керівництво в Україні своїми людьми. Також вони сходились в бажанні обмежити за допомогою Юринця панівне становище С. Семковського в тогочасній українській філософії.

Досягти бажаного обмеження Семковського Юринцем вдалося лише почасти. В. Юринець потіснив своєю філософською ерудицією всіх інших, але тільки поділив перше-друге місце на філософському олімпі України із С. Семковським.

Згідно з заслугами і за посадою першим був таки Семковський. Він заснував на початку 20-х років першу в Україні науково-дослідну кафедру марксизму і марксознавства, яка на час переїзду до Харкова Юринця перетворилась на Український інститут марксизму (УІМ). На керівництво УІМ-ом Семковський не претендував, але, посідаючи впливову посаду в Наркомосі за Шумського і за Скрипника, міцно утримував там у своїх руках кафедру філософії. Юринець став керівником кафедри соціології. Обидві кафедри, Семковського і Юринця, співпрацювали, тематика кафедр перепліталась, в її розробці брали участь керівники, наукові працівники, дійсні члени обох кафедр. Характери обох керівни-

ків — рішучий і безапеляційний Семковського і м'який, податливий Юринця — доповнювали один одного.

II

Матеріали до автобіографії В. Юринець закінчує словами: «Пишу й по-німецьки. Одна моя стаття про фрейдизм викликала багато шуму». Її не забули і в згаданій постанові ЦК КП(б)У 1933 р.

Останнім відгомонам цього шуму у філософській дискусії 20-х років, що завершувалась 1929 р. ніби перемогою «діалектиків» деборінської школи над «механістами» А. Тимірязевим, Л. Аксельрод і інш., була підтримка фрейдизму з боку О. Шмідта. Проте святкувати перемогу довелось недовго, бо «молоді партійці» зі школи Деборіна на чолі з М. Мітіним, що взяли курс на слугування Сталіну, змели за його благословенням і «діалектиків», і «механістів», щоб всістися на філософському олімпі на багато десятиріч самим, пережити Сталіна, перейти на слугування Хрущову, пережити і його, а деякі з «молодих партійців» дожили навіть до «перебудови» Горбачова.

«Молоді партійці» виявили, що Фрейд, на прохання марксистському принципові визначення свідомості буттям, твердив, що свідомість визначається підсвідомим і вчинив ще більший кримінал: оголосив гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» гомосексуальним. Отже, В. Юринець, що першим з радянських філософів сприйняв по-марксистськи фрейдизм, і О. Шмідт, що його підтримував, змушені були визнати свою помилку і розкаятись.

В Харкові, куди 1925 р. переїхав з Москви Юринець, ще шуміла перед тим, як заскрипіти за Скрипника і затонути за Затонського, політика українізації, що впроваджувалась наркомом освіти Шум-

ським. Розгоралася славнозвісна літературна дискусія, в якій Микола Хвильовий проголосив знамените «Геть від Москви!»

Володимир Юринець мав м'яку, інтелігентну вдачу. Українізація будила в ньому національні почуття і поривання. Але Москва (не лише Деборін) і офіційний Харків (Скрипник) очікували від нього іншого, і він визначився. Газета «Комуніст» (та сама, в якій буде надрукована через 7 років постанова ЦК КП(б)У проти Юринця) надрукувала в квітні 1926 р. низку статей проти М. Хвильового за підписами завідувача агітпропу ЦК КП(б)У А. Хвилі і... професора В. Юринця.

Хвильовий відповів на це памфлетом «Україна чи Малоросія?», якого після написання відніс до культпропу, де його здали до архіву. Лише через 55 років його віднайшли, і тепер ми маємо змогу поцінувати стріли М. Хвильового на адресу А. Хвилі, В. Юринця, Є. Гірчака, С. Пилипенка [2].

В. Юринця й А. Хвилю М. Хвильовий сприймає саркастично як «славетних і бездоганних марксистів», за спиною яких «стоять певні кола радянського суспільства». За першим визнається ерудиція, знання історії всесвітньої літератури, іншому «страшенно бракує Юринцевої всесвітньої начитаності». Однак, коли Юринець «приходить в стан афекту й вигукує: «Доволі вже нам Європи. Доволі Європеїзації України»,— нам нічого не залишається, як спитати нашого ж таки професора: «А вам це хто сказав? Відкіля це видно, що доволі Європи, коли ви її й досі не розумієте?» [3]

До Юринця приходить офіційне визнання. Його вводять до складу редколегії головного партійного журналу ЦК КП(б)У «Більшовик України», письменницького журналу «Червоний шлях» (тепер «Вітчизна»), інше. До офіційного приєднується та-

кож і науковий авторитет серед філософів України. Ерудиція Юринця була помічена в літературній дискусії. На керованій ним кафедрі, а далі і відділі соціології УІМ-у розпочинають дослідження соціології мистецтва. Він часто найжджає з Харкова до Києва, де надає допомогу науково-дослідній кафедрі марксизму і марксознавства при Всеукраїнській Академії Наук (ВУАН) [4].

Юринець сприймає ідею і віддається проведенню політики українізації, що спочатку проводилась наркомом освіти Шумським, а після усунення того генсеком КП(б)У Лазарем Кагановичем, була продовжена Скрипником. Конфронтаційний дебют Юринця в літературній дискусії дуже швидко переріс у дружню співпрацю філософа з українськими митцями. Поворотним у ставленні останніх до Юринця стає вихід його книги, присвяченої Тичині [5]. Тепер ця книга є бібліографічною рідкістю. Один примірник зберігається у ЦНБ АН України, ще два — в особистій бібліотеці П. Г. Тичини. На загальну думку сучасників, ця книга належить до кращих робіт з глибинно-філософським розумінням поезії Тичини.

III

Книга про поезію П. Тичини, філософська стаття про поетичні особливості творчості М. Бажана, інші літературно-критичні розвідки професора філософії В. Юринця змінили обережне ставлення до нього громадської думки на дружнє. Цьому сприяло також те, що партійні ортодокси і їх флюгери (той же А. Хвиля) накинулись на Юринцевого «Павла Тичину» з погромною критикою, звинуваченнями в націоналізмі, тощо. Виявом високої оцінки Юринця, як вченого-філософа, стало його обран-

ня в 1929 р. дійсним членом Всеукраїнської академії наук. Академіком ВУАН став тоді також Павло Тичина.

Вибори в українські академіки 1929 р., що значно розширювали склад ВУАН, поповнили її М. Скрипником, В. Затонським («комунізація» ВУАН), М. Яворським, С. Рудницьким, М. Кравчуком («галичанизація»), були своєрідним компромісом в проведенні політики українізації. В 30-ті роки цих та ще багато інших академіків було репресовано, а Сергія Єфремова репресували і прилюдно обплювали на «процесі СВУ» ще тоді, коли під фанфари відбувалися вибори до ВУАН 1929 р. Сфабрикована ГПУ «Спілка визволення України» (СВУ) була тільки знаменом наступних подій і несприйнятою пересторогою.

Такими ж, за характером і наслідками, були вслід за Київськими і Ленінградські вибори до АН СРСР, коли на пропозицію академіка В. Вернадського до Академії обрали на вакансію з філософських наук математика М. Лузіна, але також філософа А. Деборіна і опального М. Бухаріна. То був «рік великого перелому», перемоги партії над правим ухилом і зламу хребта ленінському НЕП-ві.

1929 р. приніс В. Юринцеві, крім звання академіка, ще один, хоч і не такий помітний, але не менш цінний сюрприз. Микола Хвильовий запропонував йому взяти участь у черговому (№ 5 (135)) альманасі «Літературного ярмарку», підготувати його до випуску і написати до нього «інтермедії», які б об'єднали в альманасі всіх авторів. Такої честі Микола Хвильовий удостоював небагатьох (Остапа Вишню, зокрема), і Володимир Юринець охоче взявся за це. Покликавши до виконання всю свою ерудицію і натхнення, він задумав пов'язати авторів

альманаху, їх епоху з поетами і мислителями попередніх епох, зіставити й проаналізувати їх зв'язок.

IV

Вже вступ до «Літературного ярмарку» будується на зразок *Convivium transtemporaneum*, умовного перегуку в часі різних епох. Він починається з досить прозаїчної подорожі молодих людей від «плішивого, як обстрижена вівця», Севастополя до Байдарських воріт, і на цьому фоні розгортаються міркування про Лейбніцеві монади. Молоді люди — поети і письменники зібрались до подорожі уявно, щоб зійтися, насправді, під однією обкладинкою «позаблокового альманаху» — 135-ї (насправді, 5-ї) книги «Літературного ярмарку» Миколи Хвильового — книги в сорочці-панно роботи художника Анатолія Петрицького.

З подальших інтермедій і діалогів Невідомого-Юринця випливає, що ці молоді люди — митці Бажан, Яновський, Хвильовий, Кулик, Поліщук та інші були сповнені енергії й устремлінь до ідеалів «світлого майбутнього» на кшталт відомих романтиків з «бурі і натиску»: «Юнацька зелена зухвалість, хмільна стрілистість представників свіжої кляси» (С. 3).

На прозаїчному тлі Байдарівських воріт вимальовує Невідомий-Юринець, за законом контрасту, Арістотеля, навіть «нікчемного Сократа». «Сократ був сам злим скульптором і нікудишнім філософом. Він думав не думками, а фалдами думок, — про це свідчить і його пухнастий живіт». В споконвічній суперечці Софії і Музи, Сократа і Арістофана Юринець пропонує Синтезу, переходить від сократичної Аналізи Божественного Платона, якого не вважає

більше Воїстину Другом, на бік Музи. Але, на жаль, синтетичне примирення Софії і Музи, запропоноване Юринцем, не відбулося. І не тому, що Муза не сприйняла примирливого жесту Софії, а тому, що обидві вони, як вільні мистецтва, несумісні з будь-яким ідеологічним, релігійним, монархічним, фашистським чи комуністичним тоталітаризмом. Зокрема, філософія вимагає, за Арістотелем, для свого існування вільного часу. Більше того,—вільнодумства.

Далі в «Літературному ярмарку» йдуть Арк. Любченка «Вертеп» (С. 6—80) і В. Мисика «Під Івана Купала» (вірші.— С. 80—83).

Невідомий-Юринець вбачає в творі Арк. Любченка нове видання Рембрантівської світлотіні (С. 4—5).

Завершується перервана Арк. Любченком і В. Мисиком інтермедія характеристикою «діалектики дійсності». У «Вертепі» інтелектуальною насолодою від прози і віршів до «маленьких думок», викликаних читанням оригінального «Вертепу», належить «Проблема: Як повинен був виглядати Анатоль Франс у пролетарській літературі?»

Від Античності і Відродження одна із сторінок альманаху, на полях, повертає до радянської дійсності: «Вітаємо Всеукраїнський з'їзд Рад». І далі: «Весняні квіти, прапори, червоно-бунтівливе море...»

Вступна інтермедія закінчується і в «ЛЯ» беруть слово Олексій Кундзіч у «Романтичній вилазці» (С. 84—105), Леонід Чернов в «Інструментовці на українські теми» (С. 105—106) і Ол. Досвітній у «Жебрачці» (С. 106—121).

Десь, між тим, рекламується журнал «Молодняк», серед співробітників якого перераховуються: С. Голованівський, Затонський, М. Ірчан (Вінніпег), Корнійчук, Коряк, Овчаров, Первомайський, Скрип-

ник. Тарнавський (Нью-Йорк), Хвиля, Юринець.

Не Сократа, а Невідомого-Юринця на с. 121—126 розпочинається «Перший діалог»:

«В колі молодих людей біля Байдарських воріт Криму лунає «гофманівський пафос Бажана» щодо пластики Гете.

Невідомий: Цю пластику розумів Маркс, коли писав складну, але таку недвозначну епопею капіталізму».

Бажан проти пластики в 2-й частині «Фауста» Гете.

Яновський вказує на двох геніальних спрощенців, Наполеона й Гете, котрі заперечують «вогнєві промови» Фіхте й Гегеля. Останній, як відомо, «при акомпаньяменті канонади при Єні писав свою Феноменологію — історію мандрівок і героїчних відкриттів буржуазного розуму». Останнє спрощення Юринця буде пригадане йому в постанові ЦК КП(б)У у 1933 р.

В дискусії беруть участь Гете, Хвильовий, знову Гете.

«Кулик мовчав, голос слабкий, а розумні очі ніби засоромлені». Чи вище Фауста Westasi Divan? Конрад опонує Кулику. Que sais je Монтеня, методичний скептицизм Декарта, «йде присмерк богів і родиться людина. Це Кулик розуміє, і тому він займає таке визначне місце у нашому пролетарському письменстві».

Юринець одним з перших випав 1933 р. з «Байдарського (не Віденського) кола» в прірву репресій і був свідком в переносному (для історії) і прямому (для слідчих ГПУ) розумінні, як один за одним йшли туди, куди й він пішов 1937 р., переважна більшість авторів інтермедійованого ним альманаху Хвильового, що став на десятиріччя забороненим.

Далі в «ЛЯ» йдуть Тереня Масенка «Коток» (С. 126) і К. Поліщука «Городине болото» (С. 127—152).

Після них розпочинається «Діалог другий» (С. 152—159) про те, як пильно стежив Бажан за відтінками між Гете і Конрадом. «Не подобався йому пластичний екскурс Гете, ні океанічні мандрівки Конрада, ні приземиста чиста задушевність Кулика».

В дискусії беруть участь Сосюра, Уїтмен, Поліщук, Слісаренко, Шкурупій, Бальзак і Невідомий. Цей Невідомий «з очима медузи» пізніше не сподобався погромникам, які впізнали в ньому анонімного автора «Діалогів» — Юринця.

Оголошується, що наступну, 6-ту, книгу «ЛЯ», в якій буде «Мина Мазайло» М. Куліша, «інтермедіями оформляє Остап Вишня». Наршеті, йдуть І. Дніпровського «Шахта Марія» (С. 159—248), Гр. Косинки «На імлистому світанку» (С. 249—251), Ол. Мар'ямова «Пан де-Хода» (С. 251—256) і П. Лісового «Записки Юрія Діброви» (С. 256—275).

Альманах завершує анонімний (Юринцевий) «Діалог останній» в Синтезі, звичайно, третій. В ньому беруть участь Влизько, Діксон, Яновський, Стендаль.

Перегук епох Античного світу, Відродження й Нового часу, мислителів й митців великих елінів, титанів європейських народів післясередньовічної доби з Відродженням України, її молодими літературними талантами 20-х років сповнені в Юринця пафосу і надій. Цей порівняльний пафос і надії на Великий Синтез в українському менталітеті через прозаїчні «Байдарські ворота» в Криму Духу Стародавньої Греції й Ренесансної Італії могли б видатись комічними, якби не стали трагічними. Той

крок, що відокремлює перше від останнього, після 1929 р. стався «тріадично» 1933 р.

Європейське Середньовіччя тривало 1000 років. Українське — з 1933 до 1937 р. З тридцяти трьох згаданих вище українських поетів і письменників більшість зазнали репресій, були розстріляні. Ті, що вціліли (Яновський, Сосюра, Бажан), одні продовжували висіти на волосині, інші — забули про Байдарські ворота і Невідомого поводи́ря-філософа. Юринець не врахував у своєму Синтезі того, що після херсонеських елінів в Українському Криму були не лише генуезці та венеціанці, але й татарсько-турецькі бусурмани та «місто російської слави — Севастополь».

V

1929 р.— «рік великого перелому» — став роком зовсім не перемоги «діалектиків» над «механістами», як вважала Деборінська школа філософів, а початком так званого «повороту на філософському фронті» СРСР.

Відправним пунктом у статті Й. Сталіна «Рік великого перелому», надрукованій в газеті «Правда» до 12-ї річниці Жовтня, є відставання марксистсько-ленінської теорії від практики соціалістичного будівництва. Це «відставання» планувалось ліквідувати до 13-ї річниці Жовтня на всіх «фронтах соціалістичного будівництва»: ідеологічному, зерновому, культурному, науковому, національному і т. д. Фронти при цьому мислились в категоріях військового комунізму часів громадянської війни.

Теза Сталіна про відставання на «філософському фронті» була відповідно препарована в категоріях співвідношення теорії та практики. За розв'язання сталінського завдання взялася, правда, без

ентузіазму, Деборінська школа. В квітні 1930 р. відбулася чергова Всесоюзна філософська конференція, на якій з критикою Деборіна виступила група його учнів на чолі з М. Мітіним. Згідно з цією критикою Деборінська діалектика, як гегельянська і схоластична, відірвана від науки і практики соціалістичного будівництва, недвозначно відносилась до теорії, що відставала від практики, ігнорувала ленінський, тобто сталінський, етап в розвитку марксистської філософії.

До літа 1930 р., коли збирався черговий партійний з'їзд ВКП(б), обидва крила Деборінської школи, одне на чолі з Деборіном, що репрезентувало філософське керівництво СРСР, й Мітінське, що рвалося до керівництва, прийшли у повній бойовій готовності. Мітін з товаришами надрукував у «Правді» статтю про завдання радянської філософії з критикою Деборінської школи. Деборінці, в свою чергу, піднесли так званий «подарунок з'їздові» — черговий, спеціально підготований і притриманий до нагоди XVI з'їзду ВКП(б), номер журналу «Под знаменем марксизма», де спростовуються мітінці, підсумовуються досягнення і ставляться завдання радянській філософії на майбутнє. Звіт про стан і завдання «філософського фронту» в Україні належить в цьому журналі Юринцеві.

Партійний з'їзд не став розбиратися в суперечці Деборіна і Мітіна, і філософська дискусія з новою силою розгорілася восени того ж року, коли розпочалося навчання в Інституті Червоної Професури та в Комуністичній Академії. У вирішальний момент на бік «молодих партійців» (М. Мітіна, П. Юдіна, Ф. Константінова) стали так звані «старі більшовики-ленінці» Ом. Ярославський і, від України, директор УІМЛ-у філософ-академік ВУАН і партійно-державний діяч, архітектор політики українці-

зації М. Скрипник. Остаточо «поворот на філософському фронті» закріпив на зустрічі з мітінцями 9 грудня 1930 р. Сталін, давши деборінцям безглузду з філософсько-світоглядної точки бачення оцінку «меншовикуючого ідеалізму» (натяк на меншовицьке минуле Деборіна, звідки, за залізною сталінською логікою, випливає, що той був не-більшовиком і, отже, ідеалістом). Таким чином, «поворот на філософському фронті» в Москві відбувся.

Від чого-кого і до кого-чого відбувався той «поворот»: від теорії до практики чи від Маркса-Енгельса до Леніна-Сталіна («ленінського етапу в марксистській філософії»), від Леніна до Сталіна чи від філософії до політики, або від псевдофілософії до антифілософії — відтепер не мало значення. Для Сталіна важливим було посадити на місце старого філософського керівництва віддане йому нове, і він це зробив. Кадри вирішують все!

Закріпившись в Москві, «поворот на філософському фронті» вже через місяць, в січні 1931 р., дійшов до столиці УРСР м. Харкова. З Москви приїхав Мітін з командою, з областей України були викликані філософи, що разом з харківськими філософами і запрошеними не-філософами, партійними функціонерами, близькими до філософії іншими суспільствознавцями склали в залі біля тисячі учасників, не набагато менше ніж на філософській дискусії в Москві кілька місяців тому, чи філософському диспуті, скажімо, П'єра Абеляра в Парижі кілька сот років тому. З тією, правда, відміною, що тоді, за Абеляра, філософія рвала пута служниці богослів'я, а тепер її ламали і повертали слугувати ще одній ідеології.

Якщо раніше Скрипник, провадячи українізацію, в заходах Харкова підкреслював відмінність, хай незначну, від московських вказівок, то тепер, після

повернення з Москви, де він підтримав Мітіна, український наркомос затвердив сценарій, що точно відповідав недавньому московському зразку. Як в Москві деборінське, так і в Харкові республіканське філософське керівництво, уособлене Семковським і Юринцем, мало зазнати нищівної «поворотної» критики. На Україні, правда, не проглядався поки що свій, український Мітін (власне, Марка Борисовича Мітіна, уродженця Житомира, як і Лазаря Мойсейовича Кагановича, з-під Чорнобиля, дала Москві Україна, але вони вже керували з Москви), і тому філософська дискусія в Харкові мала його виявити. Шанс проявити себе мав в першу чергу головний доповідач Рувім Левік, але також і всі інші відомі учні Семковського і Юринця (Яків Блудов, Петро Демчук, чи й ще хтось). Адже став таким учень Деборіна Мітін.

Забігаючи наперед, зауважимо, що Мітін в Україні виявився лише в одному екземплярі, якого і забрала до себе Москва. Претендентів на «Мітіна № 2» було багато, але всіх їх довелося перестріляти, бо «меншовикующий ідеалізм» в українських умовах перекрився місцевою специфікою — націоналізмом і його блоком з троцькізмом. Надіслані з Москви до філософського керівництва України О. Васильєва, А. Сараджев, М. Юшманов теж не виправдали надій, що на них покладались.

VI

Москва опублікувала матеріали своєї філософської дискусії під назвою «За поворот на філософському фронті». Україна сформулювала назву категоричніше: «Поворот на філософському фронті» [6]. В дійсності, однак, мало місце зворотне. В Москві «поворот» став доконаним фактом, а Харків нама-

гався його тільки видати за такий, та не вийшло. В січні 1931 р. він лише розпочався, і закінчився, коли від його учасників і, зокрема, 25 тих, хто виступив у дискусії, вціліли одиниці (Шліхтер, Мітін, Юдін), інші зазнали репресій.

Головні доповіді виголосили: від України — керівник філософсько-соціологічного відділу УІМЛ-у Рувім Левік (С. 7—26). і від Москви — М. Мітін (С. 26—42). Першим в дискусії виступив С. Семковський (С. 42—69). Проявивши, як завжди, бійцівські якості блискучого полеміста, він завзято наступав, оборонявся, захищався. Наприкінці виступив ще раз (С. 224—229).

В. Юринець виступив, за текстом стенограми, сьомим (С. 118—124) і теж, як завжди, в своїй інтелігентній манері, погоджуючись з критикою, і то в першу чергу М. Скрипника, що викликало загальне невдоволення. Але повернемося до початку і відзначимо, хто і що в доповіді і дискусії говорив про Юринця.

Левік: «тов. Семковський зробив певний крок вперед, але... його позиція залишилася в основному такою ж помилковою» (С. 18). Інша ключова фігура на філософському фронті України — академік Юринець «є відвертий і яскраво виявлений представник деборіанства на Україні; розрив між теорією і практикою, між філософією і політикою, брак партійності у філософській роботі, гегельянщина — все це характерно для тов. Юринця» (С. 20). Він «частенько стає на шлях іманентної критики зовсім не з позиції діалектичного матеріалізму..., часто сам підпадає під вплив..., в збірнику «Войовничий матеріалізм» № 1 у статті «Шляхами механічної думки» тов. Юринець говорить про схему історії України Яворського, як про марксистську схему» (там само).

«Іманентна критика» ще стане криміналом, а останнє — марксистська оцінка схеми історії України академіка Матвія Яворського вже стала ним, бо Яворський був тоді уже «одноставно викритим» і чекав арешту.

Юринець «має велику підготовку в царині філософії..., найбагатший арсенал знання», але йому ще належить «забезпечити справжню більшовицьку партійність» (там само).

Мітін: «Тепер пару слів про завдання, що стоять на філософському фронті тут, на Україні. Треба сказати, що загальна лінія... пішла тим напрямом, що і в Москві..., треба дати бій тим формалістичним помилкам, що є..., чималою мірою зачепити праці і Юринця, і Семковського, і Демчука й інших» (С. 41).

Семковський: Критикує перегини в інший бік. Так, Юринець «написав у примітці до однієї статті..., що теорія відносності дає основи для діалектики. Цілком недозволено так ставити питання. Мова може бути лише про те, суперечить теорія відносності, як фізична теорія, діалектичному матеріалізму, чи ні» (С. 62). Семковський вважає, що не суперечить. В «подарункові з'їздові» [7] Юринець писав про книгу Семковського 1926 р.: «Популяризуючи спочатку теорію відносності в невеликій брошурі (стенограма доповіді, прочитаної на об'єднаному засіданні науково-дослідних кафедр), він згодом, 1926 р., сконцентрував свої думки у великому досліді «Теорія відносності і діалектичний матеріалізм», де він цілком переконливо навів докази того, що Ейнштейнова теорія не розхитує основи діалектичного матеріалізму, але, навпаки, дає йому до рук нову гостру зброю. Теорія відносності має тим більшу вагу, що вона доводить цілковиту неспроможність механічного матеріалізму. Семковський цілком переконливо викривав абсурдність кантіансько-

го або механічного тлумачення Ейнштейнових відкрити» (С. 62).

До цього Семковський додає: «Я не певний, що ...тов. Юринець зараз не виступить проти мене».

Справді, досі Семковський і Юринець не виступали різко один проти одного. Але на «повороті» їх спонукують до цього. Семковський кидає, критикуючи гегельянців: «тов. Юринець визнав, (що Гегеля треба) вивчати не за Марксом і Леніним, а як Гегеля» (С. 68). Був, мовляв, не УІМЛ, а Інститут Гегеля. Таким чином, Семковський подає «компромат», дає приклад.

Бон: Піддає критиці центризм Юринця і Семковського (С. 73). За Семковським виходить, що ми «борючись з Семковським, прийшли до Семковського» (С. 74). Ще більше дістається Юринцеві, в якого спостерігається «наукова безхарактерність», «естетизм», «характерна риса упадництва», що йде від буржуазного впливу (С. 82). «Володіючи чужоземними мовами, він (не критикує, а нанизує імена, словесно тарабарствує), що надає його роботам зовнішній вигляд ерудичності, (хоча залишається поверховим, займається формалізмом, «за Аверченком», методом своєї «іманентної критики»), подає цілі сторінки звичайних викладень..., що аж ніяк не можна кваліфікувати інакше, ніж звичайну пропаганду ворожих нам ідей» (С. 83, 84, 85). Цитує Юринця: «Фрейдисти є натури героїчні. Вони детерміністи й вважають явище соціалізму за безперечний факт». Зауважує до сказаного: «І це після викладання, без жодної критики, на багатьох сторінках суті фрейдизму, де більшовизм оголошують божевіллям, а гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» — (класовим) виразом гомосексуалізму» (С. 85). Хоча Юринець висловлює з цього приводу огиду, але «...як хоче тов. Юринець, а висловлене

ним з цього почуття огиди... аж ніяк не виправдує» (там само). Так, не виправдує ні фрейдизму, ні Юринця, ні... Бона! На закінчення Бон висновує: «В особі тов. Юринця ми маємо представника яскраво визначеного меншовикуючого ідеалізму» (там само).

Львович: «Вчорашній виступ тов. Семковського мене не переконав..., на Україні на чолі механістичного фронту стояв тов. Перлін, якого вітали Семковський і Юринець» (С. 86). Академік Юринець видає та редагує книги, припускаючись помилок. Так, в своїй книзі «Філософсько-соціологічні нариси» 1930 р. він, з посиланням на Маркса, «каже, що релігія, як туман, розпливається під промінням науки». Але не вказує, де це є в Маркса, приватно відповів, що це була думка Маркса, коли Маркс ще не був марксистом» (С. 88). Ще один кримінал Юринця: «хоче звести діалектику природознавства до Ейнштейна» (С. 89), вважає критику фрейдизму Фрезером — подумати тільки — марксистською. «Ми знаємо, що тов. Юринець є людиною з надзвичайно великою ерудицією, і коли він дорівнює Фрезера до Маркса, це свідчить про те, що тов. Юринець в галузі релігієзнавства не має ерудиції» (там само). Ба, більше. Книга Юринця вийшла з друку після обрання його в академіки ВУАН. Йому, як «членові цієї академії треба було б виступити, як войовничому матеріалістові, проти буржуазних академіків... Тов. Юринцеві цього бракувало і бракує» (там само).

VII

Юринець: Розпочинає свій виступ з гімну марксизму-ленінізму і повного визнання своїх помилок. «Прекрасні взірці партійності філософії дали нам Ленін і найкращий його учень Сталін» (С. 118). І

ще: «Сталін в своїй роботі «Питання ленінізму», у всіх політичних виступах дає взірці розробки матеріалістичної діалектики» (С. 119). Визнає власний меншовикуючий ідеалізм: «Я мушу сказати, що я формально не є деборінець, бо я ніколи не був учнем Деборіна, але я є деборіанець по суті. Я — меншовикуючий ідеаліст..., цей факт має глибоке соціальне коріння, в ньому визначається тиск буржуазної стихії на мене» (С. 121). На запитання із зали про фрейдизм відповідає: «Фрейд доводить, що марксизм-ленінізм є прояв душевної хвороби, що ленінізму є паранойя. Чи тут потрібна була ще критика? Я вважав за достатнє вказати тільки на це» (там само). Помилки ж свої вбачає в «імпресіонізмі» своїх літературних праць. Визнає причини їх: «Я пройшов школу буржуазного виховання, я закінчив буржуазний університет у Відні і, без сумніву, рештки традиції минулого залишилися» (С. 123). Але це не все: «І ще одну помилку я зробив в одному місці моєї статті. Я назвав схему Яворського марксистською. Свое ставлення до Яворського я висловив рік тому, коли виступив у справі яворщини в час партійної чистки» (там само). Визнає помилкою також недооцінку ленінської філософської спадщини в деборінській по суті книзі Демчука, до якої дав передмову.

Відповідь бумерангом Бону: «Він не написав багато робіт, але я повинен сказати, що меншовикуючий ідеалізм в концентрованій формі в цій невеликій кількості робіт у нього проявляється. Я мушу звернути увагу на деякі моменти з його статті «Гегель на послугах фашизму». Тут багато славослів'я і та ж «іманентна критика», але «у тов. Бона є більш, ніж у мене, розвинені тенденції користуватися чужими словами і то там, де воно є цілком непотрібне і набирає характеру пишалковитої гри ними»

(С. 123), чистої тарабарщини, рясної гегельянщини, методу «співставлення до протиставлення» (С. 124).

В критиці Семковського Юринець підтримує Воробйова і Ташіліна «відносно Леніна і Плеханова». Відзначає заслугу Семковського в розумінні теорії відносності, бо «він довів, що теорія відносності відкидає механістичний матеріалізм», однак, і «грубі помилки» такі, як формалізм в раселовому розумінні математики і математичного характеру теорії відносності та непослідовності Планка й махізму Ейнштейна. Закінчує Юринець, як і почав, словами про «безоглядну службу генеральній лінії нашої партії, нещадну боротьбу на два фронти» — меншовикуючого ідеалізму, до якого він належить, і механіцизму.

Демчук — учень і соратник Юринця: «Так, я заявляв, що я деборіанець, а ви мені плескали в долшки..., я дуже каюсь, що я не був тоді антидеборінцем, і дуже каюсь, що не був тоді Мітіним» (С. 126). Чи були ці слова сказані іронічно — невідомо. Стенограма зберегла лише «голос» із зали: «Мітін сам не був Мітіним, за це не кайся» (там само). Інші «голоси» перебивають Демчука, вимагають самокритики. Демчук заспокоює їх: «Другим пунктом іде самокритика. Я, товариші, ще раз заявляю і пропоную товаришам не перешкоджати, бо другим пунктом іде самокритика» (С. 127). Ось цей пункт: «Чи я боровся з Деборіним? Ні. Я хотів би побачити тих хоробрих, які виступали перед тов. Мітіним проти Деборіна». Але Демчук все ж таки боровся: «Я боровся проти помилок деборінського типу на зразок тов. Луппола в його роботі «На два фронти» (С. 128). Була боротьба і в приватних розмовах: «Тов. Юринець у приватних розмовах ще

три роки тому говорив, що Деборін скоро кінчить, бо він є ідеаліст. А я кажу: Юринець, виступайте, давайте підніmemo. А він мені: Пш-ш-ш... не можна» (там само).

VIII

Штейнберг: «Я вважаю, що тов. Гірчак дав цілком справедливу характеристику Юринцю... Юринець не став справжнім філософом-марксистом» (С. 133). На московській філософській дискусії Юринець назвав себе деборінцем, був, як засвідчує цитата, за Фрейда, за Лейбніца (С. 135). Юринець і Демчук підтримують один одного. «Все це нерозуміння марксизму і всі ці опортуністичні групи якнайтісніше зв'язані. І філософське керівництво, хоч би як воно відмежовувалося руками в нас на Україні, і тов. Юринець, і тов. Семковський, і тов. Демчук, і інші стояли на хибних позиціях» (С. 138).

Мілославін: «Юринець тим відрізняється від Семковського, що швидше визнає свої помилки... Юринець чесно визнає, що у нього немає хребта, а Семковський не робить цього» (С. 155).

Гірчак: «Я знаю Юринця давно... як буржуазного ідеаліста (голоси з місця: Вірно, вірно!). Коріння... в австро-німецькому марксизмі» (С. 164). «Теоретичні помилки поглиблюються у тов. Юринця, помножуються на його психологічний, безхребетний опортунізм... У ворожій пролетаріатові праці Юринця «Павло Тичина» на кожному кроці відчуваються відгуки Бергсона й Гуссерля» (С. 164). Те ж саме — в «Літературному ярмарку» і в статті Юринця «До проблеми соціалістичної культури» у часописі «Червоний шлях» № 2 за 1930 р., а також у вступі до книжки М. Бажана, де стверджується безбуржу-

азність української нації. Юринець, кажучи про Донцова й український фашизм, в твердженні про західно-українську буржуазію, що тільки народжується, заявляє, що це єдина його помилка. Ні, не єдина, Юринець і Шмідт у Москві на філософській конференції були за фрейдизм. У вступі до Бажана Юринець обстоює анакреонічний характер поезії.

Гірчак до цього пояснює: «Анакреон був грецький поет, який оспівував кохання, вино, жінок, сексуалізм. Це ідеал тов. Юринця для соціалістичної культури (стенограма зафіксувала тут «сміх в залі»). Не смійтеся, він писав це на чотирьох сторінках» (С. 164).

Скрипник Микола (інші йдуть без імен.— М. Р.): В промовців на дискусії «виявилось більше волі до боротьби, аніж до правильної цілеспрямованої дискусії. Це кепсько, бо замість критики на теоретичній височині виходить галасування» (С. 170). До «окремішніх рис» тодішньої української філософії Скрипник відносить «двоцентровість». В Москві панував «одноцентрово» Деборін, а в Україні — Семковський і Юринець. «У нас, коли не брати допотопних асів з Дашковським, часу, коли УІМЛ був цитаделлю троцькізму, один час та навіть увесь час постійним робітником і керівником був спочатку С. Ю. Семковський, а потім, здається, з 1926 р., до нього приєднався тов. Юринець. Між ними була певна різниця, або, ліпше сказати, між ними були увесь час розходження..., у Семковського і в Юринця філософські коріння різні» (С. 170—171).

На думку Скрипника Юринець повів себе в дискусії непринципово, визнав все, «навіть підписався під виступом тов. Бона про те, що ...вживає закордонні слова з українськими закінченнями». Але ж це не філософська помилка. «І так багато він визнає цих помилок, з такою охотою їх визнає, так назуст-

річ іде, розстібає свою душу,— будь ласка, погляньте, де в мене ще є помилки,— так що навіть я,— продовжує Скрипник,— тепер стою перед сумнівом, яку ціну надати такому визнанню..., на якого біса нам потрібні ці визнання помилок» (С. 171—172). Тому не треба займатися, «як у декого було,— теоретичним садизмом..., не крити, не галасувати — хто більше, хто кого перекричить, хто кого переплигне..., думають, що чим більше шукали вони помилок, тим ліпше, бо свідчить це, мовляв, про відданість їх Леніновій теорії» (С. 172). За класовість, за партійність слід виступати, але не так, як Юринець. «Кисло-солодке «слюньтяйство» замість пролетарської самокритики характеризує його виступ». Він вірно сказав, що йому «треба твердого пролетарського більшовицького хребта» (там само).

У Юринця, крім «нашенського» меншовикуючого ідеалізму, «є й залишки непосредних впливів буржуазних теорій без попереднього переломлення через меншовицькі погляди» (там само). Однак, на думку Скрипника, не все ще втрачено: «Голова у нього значна, багато він читав, багато знає, працює, може думати, і тому багато хороших думок у нього виникало. Але поставити ці думки в теоретичний зв'язок між собою й дати їм цілеве, теоретичне, бойове й політичне спрямування він не міг по своїй суті» (там само). Можливо, завдяки своєму минулому, в якому, за словами Юринця, він одержав «своє австрійське теоретичне, а до деякої міри й політичне виховання» (там само).

Медзинський: Україні поворот і зміна філософського керівництва потрібні «в більшій мірі..., ніж у Москві» (С. 185). Викриває Семковського і Юринця, критикує Демчука. Академік Юринець у виступі на дискусії, подібно до офіцерської вдови, сам себе висік (С. 189).

Бервицький: Викриває «помилковість розуміння повороту в тов. Юринця, у тов. Семковського й багатьох інших» (С. 192).

ІХ

Степовий: «Товариші, критикувати тов. Юринця — це все одно, що забивати гвіздок в прованське масло (сміх)..., характеристику тов. Юринця, як буржуазного ідеаліста, дав тов. Гірчак. Я повинен додати до цього його власний автопортрет в «Літературному ярмаркові»... Юринець там — «Невідомий» серед письменників всіх епох і народів..., розглядає критику існуючу — «гори пасквілів, що продукуються щоденно» і майбутнього — «найвища форма філософії, філософія культури». У Юринця очі медузи, в яких відбивається пасивно, що не поставиш перед ним: і матеріалізм, і ідеалізм (оплески). Коли я... підходив до тов. Юринця, щоб одержати якусь підтримку, тому що я відчував себе недосить підготовленим, я бачив ці очі медузи. Треба сказати, що коли тов. Семковський у цім відношенні гірший за Деборіна, то тов. Юринець ще гірший за тов. Семковського. Коли тов. Семковський — наше нещастя, то тов. Юринець — це наша ганьба» (С. 198—199).

Степовий розповідає про свою книгу про причинність, якої, на жаль, ніхто не читав.

Юринець (з місця): «Я читав». Степовий: «Я вас не можу рахувати, бо ви не можете критикувати з марксистсько-ленінських позицій...» (С. 200). Кауфман: Істина малого (спеціального) принципу відносності в загальній теорії полягає у введенні тяжіння. «Чи значить звідси, що малий принцип відносності треба відкинути, як пропонує тов. Юринець? Ні, не значить» (С. 206).

Блудов: Семковський і Юринець захищали вульгарний, заяложений марксизм-ленінізм Хименка. Позиція Юринця в цьому питанні пояснюється сімейністю, а Семковський підтримав Блудова за принципом «Не можна зізнатися, не можна не признатися». Помилки Юринця очевидні (С. 211).

Беляєв! Семковський — голова філософського відділу і Юринець, який не має і не хоче мати керівництва, кажуть, що вони обидва не керівництво, звалюють з хворої голови на здорову. «Тов. Юринець каже, що він деборінець, що він меншовикуючий ідеаліст. В цьому відношенні я цілком приєднуюсь на оцінку тов. Гірчака, що тов. Юринець є по суті буржуазний ідеаліст. Ця і лише ця кваліфікація є єдино правдивою щодо Юринця». Отже, не інтелігентний естетизм, анакреонізм, як раніше, і навіть не «нашенського», радянського гатунку меншовикуючий ідеалізм, а «по суті буржуазний ідеалізм».

«Я спинюся на одній роботі Юринця, — продовжує Беляєв, — на його книжці про Павла Тичину. Тут ми маємо все, що завгодно, тільки не марксистську критику. Він каже: «Це культурництво Тичини, ця упёрта праця над відшуканням адекватного, точного свого вислову переживання» (С. 217). Бо переживання — то ідеалізм. «Далі, коли ми подивимося, як він дає визначення суспільної психології, тут ми маємо також цей самий ідеалізм: «Суспільна психологія, за словами Юринця, — це аморфна цілокупність класових, групових настроїв, неясних і хитких, що не знають ні свого походження, ані меж. Це — бурхливий, мінливий океан, що свавільно грає міріадами відтінків, б'є в гладкий кремін' і золотавий пісок узбережжя, змінюючи щоденно свої межі і свої контури».

Таке розуміння суспільної психології, яке Беля-

єв називає ідеалістичним, є, насправді, кращим з існуючих у філософії.

Але Беляєв думає не так: «Що це таке? Марксистське визначення психології? Це тарабарщина буржуазного естета, а не марксистське визначення психології. Наша провина полягає в тому, що твори Юринця гуляють по Україні й ми їх належно не скрили. Це велика наша помилка» (С. 217—218).

Навівши ще одну витримку з «Павла Тичини», таку ж яскраву, як попередня, Беляєв продовжує ставити риторичні питання і відповідати на них: «Що це значить? Безкласове чисте сприймання? В нас може бути сприймання лише класове, лише через призму класової психології, і ніякого чистого сприймання бути не може» (С. 218). Юринець, за Беляєвим, «не дійшов ще Маркса—Леніна», залишився на позиціях Сореля, прихильником якого визнавав себе та естетизм у якого взяв.

Порада Беляєва нагадує байку про соловейка і півня: «Треба ґрунтовне вивчення Леніна і Маркса, треба тов. Юринцю шляхом переробки своїх поглядів перейти ту саму межу, яку до цього часу він не перейшов у напрямку до розуміння марксистсько-ленінської філософії» (С. 218). Таким чином, академік Юринець повчається, як студент, від чого недалеко до звинувачення в плагіаторстві.

Аналогічні поради даються Юринцевому учневі: «Демчук має деякі спільні риси з Юринцем, ці риси — безпринципність, правда, в меншому розмірі, ніж у Юринця» (С. 220).

Іваненко: Юринець є меншовикующим ідеалістом, «посиленням у нього безпосереднім впливом буржуазної філософії (С. 223). На московській філософській конференції 1930 р. Юринець заявляв себе вірним деборінцем, «під час весняної дискусії в Комакадемії Юринець був проти так званих «молодих» (мітінців,— М. Р.), і він у відомому «філософському подарункові» (XVI з'їздові партії,— М. Р.) взяв участь нікчемною статєю про філософський фронт на Україні... Восени, під час дискусії в ІЧП, тов. Юринець переметнувся в протилежний бік і зайняв саму крайню позицію, як він сам про це заявляв, і з того часу Юринець заявляє, що він за поворот». Визнає: «Я був до цього часу під буржуазним впливом»,— і це говорить людина, що працює на ідеологічному фронті..., тов. Юринець нездатний був проводити марксистсько-ленінську лінію в філософії..., в критиці буржуазних ідеалістів він сам потрапляє до них в полон..., товариші Гірчак і Беляєв навели зразки ідеалізму в Юринця» (С. 223).

Юринець після поїздки до Німеччини 1928 р. в «Нотатках мандрівника» написав, що бачив там «практичний розум і категоричний імператив Канта». Тут «марксист Юринець губить все від марксизму і говорить мовою відвертого ідеаліста, не випадково, що тов. Юринець одержав був запрошення від буржуазного професора співробітничати у виданні Гегеля». Юринець має націоналістичні збочення і не тільки їх. «Тов. Юринець накинувся тут на «ідеаліста» Бона, а про тов. Семковського він не зміг по суті нічого сказати, бо він не здатний вести з Семковським принципової боротьби... Тов.

Скрипник дуже влучно зхарактеризував виступ Юринця, як «кисло-солодке слюньтійство». Це не пролетарська самокритика, яка тут від нього вимагалась. Перед тов. Юринцем з усією гостротою стоїть питання про те, що тип філософа, подібного до нього, не можна терпіти в лавах партії» (С. 223).

Тут Демчук намагався з Юринця «зробити пророка, що... ще три роки тому говорив, що Деборіну «скоро настане кінець», але «до багатства думки Юринця не вистачає сміливості». Демчук викриває «махровий ідеалізм» тов. Бона, а за Юринцевими «окремими, хоча й прикрими ідеалістичними помилками, що їх безперервно треба нещадно викривати, не бачить ідеалістичного лісу у свого вчителя» (С. 224).

Юдін: «Тов. Юринець неначе пройшов усю школу, рішуче всі школи, крім однієї, він не пройшов школи Леніна, і в цій вся суть, все лихо Юринця... Я не знаю, що говорив Юринець нишком..., Заявляти з трибуни, що я визнаю помилки і цим ліквідую все старе,— так не буває. Ця метода,— запевнив Юдін,— не пройде» (С. 240).

Левік в заключному слові: 5 днів дискусії розбили легенду, що в Москві філософський поворот — різкий, а в нас — плавний, «мирний», на чолі із старим керівництвом. Тов. Скрипник дав вірну характеристику Семковському і Юринцеві, вони і всі ми зрозуміли тепер, як слід, поворот. Юринець — це «Деборін із своїми відмінностями». Про нього «треба сказати, що коли минулий тягар, який тяжить над тов. Семковським, не тяжить над тов. Юринцем, то зате у нього є інший тягар, тягар буржуазної філософії... Я вважаю, проте, що цілком неправильно оцінювати його, як буржуазного ідеаліста. Я вважаю це за перегин,— він є типовий представ-

ник меншовикуючого ідеалізму, в якому, щоправда, яскраво виявлені прямі сліди ідеалістичної буржуазної філософії. У нього величезний різноманітний запас знань, але він не вміє діяти гостро заточеною зброєю діалектичного матеріалізму», замість критики буржуазної філософії у нього — «схиляння перед нею». Юринець визнав помилки, але не з тією самокритикою, «яка нам потрібна». Бо потрібна більшовицька перебудова, а не «крихкотіле вивертання душі навиворіт... Тов. Юринець, ви виходите на цю трибуну, присвячуєте критиці Бона дуже багато часу, а на критику тов. Семковського у вас майже не лишилося часу..., не можете зректися тієї політики взаємної індульгенції, яка встановилася у вас з тов. Семковським на минулому етапі філософської роботи» (с. 249).

Підсумки дискусії про поворот на філософському фронті України 1931 р. було підведено з врахуванням оприлюдненої по закінченні дискусії постанови ЦК ВКП(б) про журнал ПЗМ в резолюції бюро партосередку філософсько-соціологічного відділу УІМЛ від 20.03.31 р. (тобто через два з лишком місяці після дискусії!). Враховано принцип «партійності філософії і природознавства». Вказано, що дискусія «розбила легенду про виключність шляху філософської роботи на Україні» (С. 258). Резолюція закликає йти українській філософії матрістральним шляхом Москви, посилюючи боротьбу врахуванням місцевих умов, борючись проти соціології Грушевського, Єфремова, проти схеми Яворського, проти філософського керівництва механіста й меншовика Семковського та ідеаліста Юринця (там само), критикуючи їх (С. 259), зокрема буржуазний естетизм Юринця (С. 260). Отже, випрацьована в Москві схема боротьби в філософії на два фронти (проти механіцизму й меншовикуючого

ідеалізму) одержала в Харкові підтримку і розвиток. Підтримали курс на «ленінський етап» в розвитку філософії Сталіна й врахували це розвитком схеми до меншовикуючого механіцизму Семковського та буржуазного ідеалізму Юринця. До троцькізму Семковського та націоналізму Юринця залишився один крок, «вищий щабель» (С. 264), на якому не залишилось більше ні української філософії, ні українських філософів.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1933 р.: ГОЛОДОМОРНІ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ, «СПРАВА УВО», РОЗПРАВА ІЗ М. СКРИПНИКОМ І В. ЮРИНЦЕМ

Після отями від «поворотної» філософської дискусії 1931 р. Володимир Юринець продовжує працювати в Інституті філософії ВУАМЛІН-у [8], в багатьох вузах Харкова проводить наукові дослідження та викладає філософію, читає лекції для партійних активістів, військових, скрізь, куди запрошувався в м. Харкові і за його межами.

Одночасно на Юринця в глибокій таємниці харківське ГПУ збирає «компромат». Заарештовані 1931 р. у справі «УНЦ» (Український Національний Центр) знайомі і колеги Юринця академік Матвій Яворський, колишній полковник УГА Гр. Косак, науковець Мих. Мельник та інші на слідстві почали давати «викривальні» зізнання про участь у їх «контрреволюційній» (тепер визнана сфабрикованою ГПУ) організації «УНЦ» та її складовій (теж сфабрикованій) частині «УВО» (Українська Військова Організація) В. Юринця.

XI

Протягом 1932 р. ЦК КП(б)У, його політбюро і секретаріатові, було не до філософії. Обсяг хлібозаготівель, запланований Москвою для України

десь на рівні попередніх років, зривався. Це було наслідком колективізації. Колгоспний лан давав для держави майже дармовий хліб, але селянсько-колгоспник працювати там задарма не квапився, лан забур'янювався, врожайність його впала. Сталін відчув шкідництво, саботаж.

На республіканську партійну конференцію, що відбулася влітку 1932 р. в Харкові, Сталін послав двох найвірніших своїх підручних, колишніх генсеків ЦК КП(б)У Молотова і Кагановича. Україна мусіла виконати обсяг запланованих хлібозаготівель будь-якою ціною, навіть якщо залишиться без недоторканого за всіх часів насінневого фонду. В Україні розпочався голодомор.

В цих умовах Сталін зменшує обсяг запланованих Україні хлібозаготівель і з ще жорстокішою неблаганністю вимагає їх виконання. Партія і її апологети-історики вбачали тоді і донедавна в цьому мудрість великого Сталіна, керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства. За відсутності голодомору якийсь сенс в такому міг бути, але за голодомору хліб не вивозять, а ввозять, і тому більшовики України замовчували голодомор, і світ чогось мовчав, хоча і знав про справжній стан справ.

Це злочин не тільки більшовиків, але й всіх, хто знав про голод 1932—1933 рр. і робив вигляд, що не усвідомлює його катастрофічних масштабів.

14.12.1932 р. Сталін надсилає до ЦК КП(б)У листа з вимогою виконання хлібозаготівель, в якому наприкінці, між іншим, звертає увагу на українізацію, необхідність її більшовицького проведення. Через місяць до Харкова з Москви прибувають вже не для разової допомоги, а для «зміцнення керівництва» Постишев, Балицький, Попов та інші.

Опухлі від голоду люди вмирали в селах, мовч-

жн, мов злодії, намагались обійти загороджувальні загони на шляху до великих міст, вмирали там на вулицях, а газети, щоб заглушити це жахливе мовчання, істерично закликали до виконання хлібозаготівель не лише в липні—серпні, не лише восени, а й протягом всієї зими 1932—1933 рр. І навіть навесні 1933 р., коли розпочалася посівна, продовжували істерику про виконання плану хлібозаготівель 1932 р.

За цих умов партії було не до філософії. Всі філософи — їм теж було не до філософії — виконували по селах плани хлібозаготівель, як уповноважені обкомів і ЦК КП(б)У. Уявлення про страхіття того часу дає тодішня преса. Відьмемо лише кілька чисел газети «Комуніст» і то лише тих, де є якісь згадки про В. Юринця.

В газеті від 3 січня 1933 р. в заголовках: «Жодного центнера хліба перекупникові, спекулянтові»; «Вісім зернорадгоспів із 30 не здали протягом декади жодного центнера хліба»; «Викрити й суворо покарати переродженців, зривників хлібозавдання»; «Чорна дошка відстаючих в хлібозаготівлях: Дніпропетровська, Харківська, Одеська області»; «Викрити до кінця шкідницьке кубло у п'ятихатському радгоспі»; «У куркульському полоні». В рекламному оголошенні газети повідомляється, що надійшов до продажу і надсилається замовникам написаний у ВУАМЛІН-і підручник для вузів і втузів «Діалектичний матеріалізм». Ч. I. За редакцією Бервицького О., Левіка (в тексті: Левіна) Р., Степового Т., Юринця В. 512 стор., ціна 3 крб. 50 коп.»

Наступне число, від 4 січня 1933 р., містить в заголовках: «Трошивши куркульський саботаж, рішуче підносити криву щоденного надходження хліба»; «Коней «доглядають» куркулі»; «Куркулям доручили заготовляти хліб». В рекламному оголошен-

ні повідомляється про вихід журналу «Прапор марксизму-ленінізму», № 5—6 за 1932 р., в якому, серед інших, є стаття Гофмана і Юринця «До 300-річчя народження Спінози» та Юринця «Філософський фронт до 15-річчя Жовтня», статті Левіка і Степового.

В газеті «Комуніст» від 5 березня 1933 р.: «Той, хто припиняє боротися за насіння — допомагає куркулеві»; Повідомлення ОДПУ про арешт «в сільськогосподарських районах України, Північного Кавказу і Білорусії» понад 70 шкідників, що «мали на меті підірвати сільське господарство і викликати голод». Тут же дається план доповідей на сесії ВУАМЛІН-у до 50-річчя смерті Маркса з доповідями Левіка «Марксо-ленінська теорія пролетарської революції», Юринця «Філософська генеза Маркса», Семковського «Марксизм і класові бої на фронті природознавства» й ін.

20 березня 1933 р. газета «Комуніст» повідомляє про безчинства гітлерівців, пограбування Фейхтвангера. В повідомленні про сесію ВУАН в Києві, присвячену 50-річчю смерті Маркса, сказано, що сесію відкрив президент ВУАН академік Богомолець. Присутні: Палладін, Семковський, Шліхтер, Гольдман, Юринець. В президії: Затонський, Скрипник. Послали вітання Сталіну, ввели його персонально разом з Тельманом, Кагановичем, Кошіором, Постишевим, Поповим, Рудзутаком, Сухомлином до президії. З доповідями виступили віцепрезидент ВУАМЛІН-у Левік «Маркс—Енгельс—Ленін—Сталін і соціалістична доба», проф. Камішан «Маркс і його доба», проф. Кокошко «Боротьба за Жовтень на Україні», акад. Юринець «Філософська генеза марксизму», акад. Семковський «Маркс і природознавство», акад. Богомолець «Діалектичний матеріалізм і чергові проблеми в медицині»,

акад. Соколовський «Соціалістичне будівництво і проблеми хімізації сільського господарства», проф. Штрум (в тексті Штурм) «Проблеми еволюції Всесвіту і діалектичний матеріалізм», проф. Орлов «Маркс і математика».

Це був останній академічний виступ Володимира Юринця.

XII

Наприкінці 1932 р. ГПУ розпочинає і на початку та протягом 1933 і наступних років продовжує так звану «Справу УВО». Тієї самої «Української Військової Організації», яка за назвою збігалася із створеною 1920 р. Євгеном Коновальцем, що існувала до 1929 р., поки не конституювалася у вигляді Організації Українських Націоналістів (ОУН). «Справа УВО», як встановили в роки «відлиги» Хрущова, але приховали під грифом «цілком таємно», повністю сфабрикована ГПУ. Тепер, з розкриттям архівів, це стало відомим для всіх. В справі «УНЦ» УВО складала частину, 1933 р.— стала самостійною справою.

Понад 80 % репресованих у «Справі УВО» складають галичани. Серед них дуже мало з «УВО» Є. Коновальця (наприклад, Ст. Індишевський) і багато з Української галицької армії (УГА, Галармії) Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), а також членів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ): В «Справі УВО» пройшла також частина інтелігенції із східних земель України (СУЗ), наприклад, наддніпрянська група Веретка, група Сліпанського з ВУАСГН, «терористична трійка» Остапа Вишні, есери-боротьбисти (М. Яловий), укапісти (А. Річицький) й інші. Але основу УВО складала галичани, яких в СРСР, головню в

УРСР, перебувало від часів першої світової і громадянської воєн десь біля 10 тис. осіб. Вони в корпусі Січових Стрільців (СС) Є. Коновальця склали гвардію Центральної Ради й Української Народної Республіки (УНР) часів Директорії, були опорою в проведенні політики українізації Ол. Шумському й М. Скрипнику, могли стати захист голодоморної України. Тому ГПУ, сфабрикувавши «Справу УВО», нанесло по них випереджувальний удар.

Програмову засаду Української Самостійної Соборної Держави (УССД) поділяла не лише УВО Коновальця та УНРО Петрушевича, вчені-галичани з ВУАМЛІН-у та письменники з літоб'єднання і часопису «Західна Україна», а й члени КПЗУ, що не заперечували проти перетворення УССР на УССД. Тому «член УВО» й «галичанин» в ГПУ вважалися майже синонімами, а літоб'єднання «Західна Україна» (Атаманюк, Загул, Струхманчук, Ірчан, ба навіть Дмитерко і Турчинська) — ширмою, прикриттям для «УВО».

Галичанин В. Юринець не був з цього числа виключенням. До зізнань про належність його до контрреволюційної націоналістичної організації у справі «УНЦ» 1931 р., про які вже йшлося, долучилися зізнання знайомих і колег Юринця про його належність до «УВО» вже за «Справою УВО»: академіка ВУАН С. Рудницького (заарештований 21.03.1933, якраз, коли газети повідомили про сесію ВУАН та виступ на ній тоді академіка Юринця), професора П. Демчука (учень Юринця, заарештований 09.05.1933), громадського діяча К. Приступи (заарештований 12.05.1933) і багатьох інших.

Санкцію на їх арешт ГПУ одержало від Політбюро ЦК КП(б)У, що 29.05.1933 ухвалило: «До-

ручити т.т. Постишеву, Балицькому, Кисільову скласти список». Цей «список 17-ти» на виключення з партії (по Харківській області 20 осіб, по Київській — 8 і Дніпропетровській — 3, всього — 31 (до 17-ти для перевиконання плану додали ще 14) затверджено Кисільовим і Балицьким 31.05.1933 та засіданні КПК КП(б)У постановою «Про членів партії, заарештованих у справі Української контрреволюційної організації».

До «списку 17-ти» увійшли Христовий М. Ф. — директор Київської опери; Олійник В. О. — помічник П. Любченка, професор; Черняк Є. Й. — ректор, професор; Яловий М. М. — письменник; Приступа Х. М. — викладач харківських вузів; Зозуля Й. М. — науковець; Войтюк Я. С. — викладач харківських вузів; Рейс Т. І. — з Харківського облліту; Коник К. Й. — ректор, професор; Демчук П. І. — зав. кафедри діалектичного матеріалізму, професор; Палько П. С. — ректор, професор; Вітик С. Г. — науковець, колишній віце-президент ЗУНР і міністр в уряді Петлюри; Федчишин С. В. — заступник директора інституту літератури; Фарило В. М. — науковець; Тур І. П. — секретар В. Затонського; Сірко І. П. — секретар Криворізького міськкому КП(б)У; Марфієвич М. І. — літератор; Качура М. О. — письменник та ін., майже всі вихідці з Галичини.

25.02.1934 КПК додала до виключених з партії ще 10 осіб, серед них Ірчана М. Д. — письменника, Досвітнього О. Ф. — письменника, ін.

Арешти П. Демчука, М. Ялового, і відразу після цього, самогубство М. Хвильового справили на В. Юринця гнітюче враження. Були заарештовані й чекали арешту й інші з близьких його знайомих.

Нічого доброго не віщувала замітка М. Гаріна «Продукція, яка нам непотрібна» в газеті «Комуніст» від 24.04.1933 про збірник «За ленінську філософію» Київської філії ВУАМЛІН-у, на чолі якого стояв ще один соратник Юринця, волинянин, досить-таки ортодоксальний марксист М. Нирчук.

Автор замітки М. Гарін — чоловік О. Васильєвої, що була запрошена з Москви до Харкова на відзначення 50- річчя смерті К. Маркса й одержала тоді пропозицію переїхати з чоловіком-журналістом до Харкова на постійне проживання. Їй запропонували працювати в інституті філософії, а чоловікові — в редакції газети «Комуніст». Подружжя дало згоду, О. Васильєва — через рік буде вже директором інституту, а М. Гарін — заступником головного редактора газети. Через неповних два роки подружжя М. Гаріна й О. Васильєвої, викрите як приховано троцькістське, змушене буде, щоб не їхати під вартою, втікати, очевидно за допомогою П. Постишева і Т. Постоловської, до Красноярського краю.

А тепер, коли два роки були ще попереду, М. Гарін, як бачимо, приступив до виконання своїх посадових обов'язків у газеті «Комуніст» з критики в своїй замітці «філософської балаканини» авторів збірника «За ленінську філософію» — Нирчука, Шабліовського, інших. Вказує, що Львович характеризує Деборіна, як центриста, а треба критикувати того, як «меншовикуючого ідеаліста». Цей нюанс допомогла, напевно, засвоїти М. Гаріну дружина, О. Васильєва. На 48 сторінках Львовича Гарін нарахував 208 цитат. Виновок з такого: «Київський філіал (ще два місяці тому писали скрізь: філія) ВУАМЛІН припустився злочину перед партією, видавши, та й ще у 10 тисячах примірників, цю шкідливу книжку. Завдання партійних організа-

цій ВУАМЛІН-у — розгорнути більшовицьку критику її».

Зрозуміло, Гарін писав цю замітку й висновок про злочинну шкідливість книжки «За ленінську філософію» не від себе і не від дружини. За два тижні, 10.05.1933, в тому ж «Комуністі» друкується розгромна постанова ЦК КП(б)У від 08.05.1933 про збірник «За ленінську філософію».

Для Юринця ці, зовні непримітні, події означали грізну пересторогу. Сам він теж не був у благодушному невіданні, бо десь в середині травня того, 1933-го, року його викликає до себе в кабінет директор інституту філософії Р. Левік і пропонує написати пояснення стосовно плагіату. В. Юринець відразу це пояснення дає — на п'яти густо списаних фіолетовим чорнилом від руки листочках в лінійку учнівського зошита, майже без виправлень. Тут же — кваліфіковано виконаний його передрук.

Чому адресоване до президії ВУАМЛІН-у пояснення Юринця опинилося в архіві ЦК КП(б)У, а не ВУАМЛІН-у, здогадатися не важко. Маючи власноруч написані визнання в мимовільних запозиченнях з інших авторів, можна було сміливо ухвалювати й друкувати в газетах постанову ЦК про український буржуазний націоналізм плагіатора Юринця.

Зрештою, такою була та система: ви писали, скажімо, до свого партбюро пояснення, а виявляли їх в ЦК чи в КДБ.

Розрахунок тих, хто готував постанову ЦК про Юринця, виправдався. Якби Юринець рішуче заперечив звинувачення щодо плагіату, то тоді події могли б розгортатися інакше. Але Левік, Орлов і Кіллерог знали характер Юринця, схильний до визнання критики, аби лише ті критики від нього відчепилися, облишили його в спокої.

XIII

Наводимо пояснення Юринця майже повністю:

«До Президії ВУАМЛІН-у. Член Президії ВУАМЛІН-у т. Левік передав мені (в оригіналі тут і далі: міні.— *М. Р.*), що поступила заява, що я в підручнику «Діалектичний матеріалізм» виписав деякі місця із статей (в тексті: статтів,— *М. Р.*) т.т. Максимова і Єгоршина та в статті «Криза в сучасній буржуазній фізиці в освітленні лєнінового етапу філософії марксизму» користувався математичними викладками Шредінгера, не називаючи авторів, а тим самим буцім-то допустився плагіату. Тому, що я в ці дні надзвичайно перевантажений (підготовки й писання тез моєї доповіді про Клаузевіца для військової сесії, 2 доповіді шляхом партійного навантаження і сьогодні доповідь про лекцію для викладачів Харкова), я не можу дати подрібного пояснення, а даю тільки загальне, заявляючи, що я готовий дати Президії в майбутньому найподрібніше усне чи письмове вияснення.

Ось що я заявляю.

1. В підручнику є дійсно декілька місць, які майже дослівно повторюють твердження Максимова і Єгоршина. Я пояснюю це двома причинами. Передусім для написання розділу про діалектику в фізиці мені дано було дуже малий термін в 2 тижні (від 10 до 25 травня), і тому працю свою організував я таким чином, що вдень я читав деякий матеріал, а ввечері писав. Не дивно, що деякі твердження мені сильно врізались в пам'ять і я їх передав майже дослівно. По-друге, я робив це відчасто свідомо тому, що вони були у згаданих авторів сформульовані дуже чітко, що найважливіше — вони не заключали в собі нічого такого, що не було б в «Діалектиці природи» Енгельса... Справа в цих

місцях іде про характеристику стану природознавства в епоху Маркса-Енгельса, яка дана Енгельсом в «Діалектиці природи» і «Анти-Дюрінгові» (в тексті: Антидюрінгові,— М. Р.), про те, що Ленін підняв проблеми діалектичного освітлення природознавства на вищий щабель і, нарешті, про інтерпретацію формули $E=mc^2$, яка є загально відома. Ніякого плагіату я тут по суті зробити не міг, бо справа йде про речі відомі, або просто про фізичні факти. Великі узагальнення, в яких і була суть справи в цьому розділі,— мої. Друга річ, чи всі вони вірні, і наскільки вірні.

2. Стаття про кризу була написана чотири роки тому назад в травні 1929 р. (тобто пояснення писалось 1933 р.: це важливо, бо зберігається воно в архівній папці на якій проставлено 1932 р.,— М. Р.) її переслана до «Прапора марксизму». В зв'язку з філософською дискусією й тим, що журнал довго не виходив, вона більше року пролежала в редакції. Коли почав виходити журнал «За марксо-ленінське природознавство», т. Семковський почав настоювати на тому, щоб я її надрукував. Він статтю прочитав і назвав її по-німецьки «апгегенд», читав її й тов. Розенкевич й знайшов її з чисто-математично-фізичного боку письменною. Я деякий час опирався друкувати її, бо вона вже тоді в 1931 році застаріла, порівняльно з розвитком фізики. Я дав статтю після довгих вагань, коли мені було заявлено, що я зриваю журнал. Стаття має філософський характер: висвітлити кризу в буржуазній фізиці в освітленні ленінського етапу, особливо дати і критику сучасного неомакхізму, зокрема Франка, який виступив проти Леніна. Математичні викладки служать там для ілюстрації, для показу, як працює сучасна фізика, й мають тут другорядне значення. Очевидно, що я тут, як філософ, нічого нового придумати

не міг, і не зміг би зробити ніякий філософ, якщо він не був би дуже видатним математиком. Такої «синтези» у нас, на жаль, поки що немає. Тут я не зміг би зробити нічого «нового», бо справа йде про найскладніші математичні узагальнення, які дозволили б знайти аналогії між законами Мопертюї і законом Ферма, відкриття уподібнення між механікою й оптикою — центр розважань Шредінгера. Зрештою, й Шредінгер тут не абсолютно оригінальний, а «плагіює» Л. де Бройля (в тексті: Бролі, — М. Р.). Що я міг зробити? Тільки сумлінно передати Шредінгера. Я це й зробив і передав не тільки Шредінгера, як мені закидають, але й математичні викладки других авторів, тому що, я повторюю, не цей бік справи був метою моєї статті, як статті суто філософської. Я міг би дані місця взяти в лапки, але це було б просто недоцільно, бо викладки ці для кожного спеціаліста-фізика загальновідомі, я їм не присвоюю свого імені, не називаю ніякої формули формулою Юринця, а формулою даного автора, роблю те, що роблять і фізики, переносячи готові викладки із роботи в роботу без лапок так, що тут не може бути й найменшої тіні якихось непорозумінь. І другі автори-марксисты лишуть, наприклад, формули Лоренцових трансформаций., не беручи їх в лапки, і про плагіат їх ніхто не думає посуджувати. Це тим більше, що роботи цього ж Шредінгера: «Vier Vorlesungen uber Wellenmechanik» [9] я цитую в других місцях (тієї ж «Кризис...» — М. Р.), і кожний міг би її звірити, так що тут ніякої тайни немає. Я в математичній частині нічого нового зробити не міг (незважаючи на математичну освіту — М. Р.), і це для кожного читача очевидне й не вимагає коментарів. Я міг тільки взагалі не вводити цих математичних викладок — але зробив це для того, щоб читач бачив і матема-

тичний апарат сучасної фізики, а не тільки голі зводки її результатів. Тут, я думаю, поступив вірно. Для мене очевидно, що філософові, якщо він не є творчий математик, в суто-математично-фізичній частині треба придержуватись класиків фізики, щоби не збочити зі шляху (вірно! — М. Р.), а про плагіат тут мови бути не може, бо для фізиків-спеціалістів ці речі цілковито відомі. Фізики, з якими я говорив про мою статтю, ніколи не говорили мені про якийсь плагіат. Інакше стоїть справа, коли цитуєш Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна, де треба бути надзвичайно суворим. Зрештою, поняття плагіату треба брати діалектично, бо як назвати, наприклад, невеличку статтю, де є 37 % цитат (я беру фактичну статтю)?

Як я сказав, я зараз із-за перевантаження останніх днів не маю змоги дати більш обширне висноження. Я готовий дати таке в найближчих днях Президії в усній чи письмовій формі і можу дати в журналі заяву, що математично-фізичний бік моєї статті походить не від мене, а від других авторів, нічого образливого для себе я тут не бачу. В. Юринець» [10].

XIV

На цьому б зупинитись. Але чиясь вправна рука — архів зберіг її олівцеву вправність у перетворенні анонімного доносу з майстерно підігнаними у зіставленні початками й закінченнями фраз, що мали переконувати в плагіаті, на «Доповідну-записку» з олівцевим підписом культпропа ЦК КП(б)У М. Кіллєрога — витворила зовсім інше. З цього, власне, Кіллєрог розпочав свою культпропівську діяльність в ЦК КП(б)У і, перш ніж скінчити її ра-

зом із своїм життям 1937 р., відредагував не одну таку, як Юринцева, справу.

Підписи Юринця під поясненням і Кіллєрога під доповідною запискою є, а дати їх написання не представлені. Доводиться гадати.

З того, що «Криза...» написана 1929 р.; «чотири роки тому» дають 1933 р. Посилання на перевантаження — доповідь «про Клаузевіца для військової сесії, дві доповіді шляхом партійного навантаження і сьогодні доповідь про лекцію для викладачів Харкова» — дозволяють віднайти, особливо доповідь про лекцію, місяць і день. Липнева постанова ЦК КП(б)У про Юринця і те, що в ній мовиться, виключають липень і навіть червень. Натяки на 37 % цитування свідчать про те, що Юринець має на увазі збірник «За лєнінську філософію». Отже, час написання Юринцем пояснення перебуває десь в половині травня 1933 р. Звідси впливає якраз рік від написання розділів для підручника з діалектичного матеріалізму і чотири роки від написання статті про кризу у фізиці.

В. Юринець писав своє пояснення на вимогу віце-президента ВУАМЛІН-у колеги-філософа Р. Левіка для президії ВУАМЛІН-у. Але чи дійшло воно туди, чи обговорювалось в інституті філософії і на президії? Обговорювалось, напевно, на парткомі ВУАМЛІН-у, можливо, на партзборах. Особливо після доповіді М. Попова 09.07.1933 на зборах харківського партійного активу, оприлюдненої через три дні республіканською пресою, де було сказано: «Візьміть наш філософський фронт. І сюди проникла фашистська націоналістична контрабанда. Вона знаходила свій вираз в творах філософа Юринця. Її дуже довго, між іншим, не помічав і не викривав по справжньому провід нашим філософським фронтом». До цього Г. Костюк додає: «Вис-

новок незабарився. Негайно зібрався партійний осередок інституту філософії, де кожний, підстраховуючи себе, голосував за те, щоб акад. В. Юринця, який систематично виявляв буржуазну й націоналістичну ідеологію, виключити з партії» [11].

Ухвалу цих зборів, підперту «Доповідною запискою» Кіллєрога, треба думати, покладено в основу постанови ЦК КП(б)У від 17 липня 1933 р., проведеної, поза сумнівом, Постишевим на секретаріаті ЦК. Ось ця постанова повністю:

«ЦК КП(б)У відзначає цілковиту антипартійність вчинків В. Юринця, що в статті про кризу сучасної фізики і в підручнику з діалектичного матеріалізму зробив плагіат з праць багатьох буржуазних (Йордан, Гааз, Шредінгер) і радянських (Максимов, Єгоршин) авторів.

ЦК КП(б)У вважає, що В. Юринець взагалі є прихильником буржуазно-ідеалістичної філософії, прихильник і філософський обґрунтувач яворщини: він «угрунтував» схему історії Яворського, твердив про безбуржуазність нації і потреби орієнтації на західну культуру.

ЦК КП(б)У ухвалює:

Потвердити виключення з лав партії осередком ІЧП філософії В. Юринця, як прихильника буржуазної філософії, філософського обґрунтувача яворщини, лже-вченого, плагіатора. Поставити питання перед відповідними органами про виключення В. Юринця з складу академіків ВУАН.

Звернути увагу філософського керівництва ВУАМЛІН-у на притуплення більшовицької пильності в ставленні до В. Юринця».

Аналіз постанови ЦК розкриває чимало повчального:

1. Згідно логіки ЦК, викриття плагіату в науці знищує Юринця як буржуазного націоналіста (ви-

пробуванням прийомом «боротьби на два фронти», наприклад, ліквідації куркульства, як класу, на базі суцільної колективізації). ЦК КП(б)У стає раптом на захист буржуазних вчених Йордана, Гааза, Шредінгера, їх праць, відзначає цілковиту антипартійність плагіату з них. Про те, що плагіат в науці мусять викривати не ЦК, а вчені, в даному випадку для ЦК не має значення, бо його комунізм є науковим, методологія — науковою і, до того ж, єдино вірною.

2. Буржуазний націоналіст Юринець стверджує безбуржуазність української нації. Витлумачується ця абракадабра в належному напрямку.

3. Юринець, як філософський обгрунтувач яворщини, що «угрунтував» схему історії Яворського, подається і в констатуючій, і в постановляючій частинах. Перша йде, очевидно, від вуамлінівського парткому, друга — з партосередку ІЧП філософії. Отже, на час виключення Юринець перебував на обліку в парторганізації не ВУАМЛІН-у, а ІЧП. Йому не допомогла відмова від схеми Яворського під час партчистки 1929 р. Тоді повірили, не виключили, тепер відхрещування від цієї схеми протягом останніх чотирьох років не приспало пильності, виключили з партії.

4. Те ж саме — орієнтація на західну культуру, прихильність до буржуазної філософії, перехід Юринця під вплив Хвильового, буржуазне бачення поезії Тичини, галичанське походження і т. д. Про це довго, починаючи з філософської дискусії 1931 р., а то й раніше, твердили, і ось постанова ЦК стверджує це директивно.

5. Мова постанови ЦК вже багато в чому відійшла від «скрипниківського» правопису, але ще не в усьому, має «рудименти» («потвердити», «угрунтував»).

6. ЦК КП(б)У, а не ВУАН ставить питання про виключення В. Юринця із складу академіків.

Постанова ЦК КП(б)У від 17.07.1933 про виключення Юринця з партії з'являється через десять днів після повідомлення про самогубство Скрипника. Правдоподібно, збіг у часі — липні — цих подій не випадковий. Політбюро в цей час доводило до завершення «виховну» роботу із Скрипником; а Секретаріат — постанову про Юринця. Таємно-політичний відділ (рос.: СПО) ГПУ, провівши масові арешти, готував для «трійки» — звинувачувальні висновки на заарештованих із стандартним початком: «Наприкінці 1932 — на початку 1933 рр. ГПУ викрило і ліквідувало контрреволюційну організацію УВО».

Газета «Комуніст» від 03.07.1933 повідомила про партійні збори ВУАМЛІН-у й подала доповідь на них президента ВУАМЛІН-у академіка Шліхтера. В президії зборів зайняли місця товариші Косіор, Постишев, Любченко, Шліхтер, Затонський, Кіллерог, Іллін, Просвірін, Орлов, Єрмолаєв, Генкін, Левік, Попов Б., Щупак, Чоботарьов. Отже, місця в президії для члена політбюро, академіка-філософа Скрипника та ще двох філософів-академіків Семковського і Юринця не знайшлось. «Переповнений зал з великою увагою вислухав тригодинну доповідь т. Шліхтера «Про чергові завдання культурного фронту у зв'язку з постановою червневого пленуму ЦК КП(б)У і промовою т. Постишева».

В доповіді критикувався Скрипник та «всі ці Шумські, Бадани, Ерстенюки, Максимовичі», Яворський, Рубач. «Апологет буржуазної ідеології Юринець у філософії «обгрунтовує» контрреволюційну яворщину, видаючи її за «марксистську». Демчук — цей представник войовничого західно-європейського фашизму в замаскованих формах, за ідеалістичної

підтримки від Юринця, «проповідує» філософію фашистської буржуазії, вихваляючи петлюрівсько-то емігранта, запеклого фашиста Чижевського».

Наступного дня, 04.07.1933, в передовій того ж «Комуніста» під заголовком «Більшовицький вогонь проти перекручень національної політики партії» читаємо: «Контрреволюційна наволоч — Бадани, Ерстенюки, Демчуки робили свою контрреволюційну шкідницьку й шпигунську справу, націоналісти Левицькі, Камишани, Артемські, Юринці лишалися в партії, боронили явних контрреволюціонерів».

В тому ж числі «Комуніста» подається промова М. Попова півмісячної давності на об'єднаному пленумі Харківського обкому й облвиконкому 14.06.1933 до підсумків червневого пленуму ЦК КП(б)У, на якому Постишев зробив різкий випад проти Скрипника. М. Попов повідомляє своїм слухачам 14.06.1933 (і читачам 03.07.1933): «Тепер сам тов. Скрипник тре свою спину жорсткою мочалкою, але не надто міцно натискує. Доведеться допомогти йому трохи (сміх, оплески)».

І натиснули. Через три дні виключили з політбюро. На найближчому пленумі збиралися, треба думати, провести це виключення визнаного більшовика-ленінця, архітектора українізації на фоні «Справи УВО» — «походу на галичан». Карти зміщало самогубство Скрипника.

XV

Перший дотик сталінської «мочалки». Скрипник відчув з грудневого листа Сталіна 1932. р, українському політбюро про хлібозаготівлі і, між іншим, в ньому — про перехід до справжньої, більшовицької українізації. Скрипниківська українізація ви-

являлася у такий спосіб не більшовицькою. Зразків більшовицької українізації дав тоді ж Сталін, закривши за одну ніч всі українські школи й газети на Кубані й в інших українських селах і містах СРСР поза межами УРСР.

З свого боку, до проведення більшовицької українізації в Україні приступило, розпочавши «Справу УВО», ГПУ. В грудні 1932 р. у «Справі УВО» були заарештовані київський професор математики Я. Каллинович, інші з «групи» В. Веретка, помічники М. Скрипника М. Чехович і професор М. Романюк, професор В. Теринович, військовик Я. Мекеліта, функціонер КПЗУ А. Біленький-Березинський, доцент М. Сіях й ін.

В січні 1933 р. до Харкова з Москви прибуває для «зміцнення» керівництва республіканської парт-організації П. Постишев. Відразу стає членом політбюро ЦК КП(б)У, першим секретарем Харківського обкому і міськкому партії. На останню посаду «обирається» з порушенням всіх партійних норм на пленумі обкому.

Січневі арешти у справі «УВО» зачепили О. Гериновича-сина, письменника М. Качанюка; чільного функціонера КПЗУ і КП(б)У К. Максимовича, військовика О. Паліїва, одного з керівників Галревкому 1920 р., заст. наркома землеробства СРСР Ф. Кофара-Палашука; чільного функціонера КПЗУ і ОГПУ Ф. Бея-Орловського, професора М. Кузняка і багатьох інших.

В лютому 1933 р. М. Скрипника призначають зовні на більш «високу» посаду голови Держплану та заступника голови Раднаркому УРСР, а на місце наркома освіти призначається В. Затонський, його заступником — А. Хвиля з культпропу ЦК КП(б)У. Скрипник мав намір підвести підсумки, видав звіт про працю на посаді наркома освіти, але

йому не дозволили прозвітувати, звіт знищили. За українізацію він більше не відповідав.

Як цькували в цей час і до цього М. Скрипника, розповів у республіканських газетах за 23 липня 1933 р. (див. «Вісті») у статті «За рішуче проведення ленінської національної політики, за більшовицьку боротьбу проти націоналістичних ухилів» Жосіор: «...зважаючи на помилки Скрипника ми всяко обмежували його роботу на теоретичному фронті, — зняли його з інституту марксизму, зняли з кафедри національного питання». Ще до Постишева, в березні 1932 р., на спеціальному засіданні політбюро ухвалили після відомого листа тов. Сталіна до редакції журналу «Пролетарская революция» постанову, якою зобов'язали Скрипника «свої помилки розкритикувати». І далі: «Тепер вороги розпускають чутки, що Скрипника зацькували. Це наклеп. Ми три місяці з ним провадили нескінченні розмови, щоб він написав документ з розгорнутою критикою своїх помилок, більшість з яких він і сам визнавав, старались допомогти йому в цьому... Навіть після того, як тов. Скрипник написав свій останній документ, що його тут цитував М. М. Попов, навіть після того, коли він дав загальну оцінку своїм помилкам, коли справа доходила до оцінки його основних помилок у національному питанні, тов. Скрипник усі ці помилки намагався замазати, звести нанівець різними викрутасами. І навіть, коли ми поставили питання про його перебування в політбюро, він цього до кінця зробити не хотів». Вибрав самогубство. До цього призвело трьохмісячне «вмовляння» Скрипника. А хто додає, що це було не вмовляння, а цькування, той зводить «наклеп».

В лютому 1933 р. ГПУ заарештувало найближчих помічників і радників М. Скрипника — галичан Ю. Бадана (професор) і М. Ерстенюка (секретар-

стенографіст), письменників з літоб'єднання «Західна Україна» В. Атаманюка, Д. Загула, М. Марфієвича, науковців-галичан професора В. Бойка, О. Сарвана, Я. Струхманчука, І. Сіяка, М. Козоріза, В. Фарила, чільних діячів КПЗУ Р. Турянського, В. Копача-Холодного та ін.

XVI

В газеті «Комуніст» від 02.03.1933 повідомляється, що ЦК КП(б)У обрав (яким чином: на пленумі чи ще в якийсь спосіб не вказується) прибулих з Москви разом з Постишевим голову ДПУ УРСР В. Балицького до членів політбюро, М. Попова — секретарем, членом оргбюро і кандидатом в члени політбюро. В тій же газеті від 25.03.1933 в статті «Ліквідувати збочення національної політики в школі», підписаній ініціалами «В. П.» (чи не новий нарком освіти В. П. Затонський заховався за ними?) мовиться: «Механічне запровадження українізації [призвело до того, що] число російських шкіл по місту [Харкову] зменшилось з 1929 р. до 1933 р. — з 55 % (на 01.01.1929 р. — 22 школи, на 01.01.1933 р. — 10 шкіл)... Таке саме становище і в м. Одесі, де лише 40 % російських дітей навчаються рідною мовою». Тому, розуміється, слід перейти до «органічного запровадження українізації», яке на сьогодні призвело до прямо протилежних показників в тих же Харкові, Одесі, Донецьку (є лише одна українська школа) і Криму (немає жодної української школи).

В березні «Справа УВО» поповнилася новими заарештованими, в переважній більшості галичанами: професором математики М. Чайковським, академіком-географом С. Рудницьким, професором М. Лозинським, професорами з Кам'янця-Подільсь-

жого М. Курневичем, М. Геращенко, В. Храневичем, С. Плюйком, чільним діячем ЗУНР С. Вітиком, одним з керівників КПЗУ Й. Кріликом-Васильковим і ін. Над одним з «увістів», до речі, правовірним комуністом-галичанином, заступником наркомзему СРСР Ф. Конаром-Палашуком, заарештованим в січні, відбувся скорий суд і, за повідомленням газет («Комуніст» від 05.03 і 12.03.1933 р.), його було розстріляно.

Квітень 1933 р. засвідчив «красномовний» талан А. Хвилі. Ті, хто сподівалися на хоч якесь продовження ним та його зверхником В. Затонським підтримуваної ними ж раніше українізації, помилились. Бо він, зрадивши Скрипника, довів, що виправдав надії тих, хто погодився перевірити його на посаді заступника наркома освіти.

Стаття А. Хвилі «За більшовицьку пильність на фронті творення української радянської культури» в газеті «Комуніст» від 04.04.1933 відштовхується від процесу «СВУ». Далі йдеться про братерський зв'язок української і російської мов, Леніна і Сталіна, соратника Сталіна тов. Кагановича. Цитується Єфремов із стенографічного звіту про процес «СВУ» і робиться висновок: «Процес СВУ викрив це українське буржуазне кодро. Але НКО (народний комісаріат освіти,— М. Р.) не зробив відповідних висновків..., робота наукових інститутів не була перебудована. Кадри з цих інститутів не були перевірені, не нами були добрані». Натякає, що Скрипник не рахувався — і справді так — з культпропом ЦК, яким відав більше 5 років, до лютого 1933 р., А. Хвиля. Критикуються запроваджені 1930 р. українські правописні назви: для заводу — виробня, фабрики іграшок — цяцькарня, ескаватора — копалка, кіоску — ятка, буфера — відпружник і т. д. «Цілковито правдиво на останньому плену-

мі ЦК КП(б)У тов. П. П. Постишев...» — початок зроблено вдало!

Продовження дається в інформації про нараду з питань національної політики партії у вступі М. Попова про «однокультурність», доповідях В. Затонського на захист «теорії мішаної говірки» (в сучасних термінах — двомовності) і А. Хвилі про стан на мовному фронті, необхідність зближення української і російської мов, непотрібність придумування українських слів-відповідників для загальноживаних російських, тощо.

У квітні 1933 р. по справі «УВО» були заарештовані професор філософії Ф. Кондрацький, відомий громадський діяч Т. Репа і деякі інші. Період про який в обвинувачувальних висновках слідчих справ говориться: «Наприкінці 1932 — на початку 1933 рр. ГПУ викрило і ліквідувало контрреволюційну організацію УВО» — вичерпується квітнем, щоб в травні... продовжитись ще масовішими арештами.

На трибуні першотравневої демонстрації в Харкові 1933 р. на майдані Дзержинського фотографії республіканських газет зберегли: Косіора, Постишева, Чубаря, Балицького, Сухомлина, Скрипника, Затонського, Любченка. Скрипник на цій трибуні востаннє. Йому залишилося жити трохи більше двох місяців. Іншим — кілька років.

XVII

Крім названих за «списком 17-ти», в травні 1933 рр. були заарештовані за звинуваченням у зв'язку чи належності до УВО проф. О. Яната; чільний діяч КПЗУ, колишній комбриг січових стрільців, що став розвідником ГРУ РСЧА, Й. Букшований; колишній боротьбист П. Кийко-Шелест;

колишній нарком освіти, попередник М. Скрипника О. Шумський; чільний діяк КПЗУ М. Теслюк і інші.

Доведений комісією ЦКК до 31 «список 17» був ухвалений шляхом опитування 08.06.1933 політбюро ЦК КП(б)У: «Погодитися з пропозиціями комісії» [12]. Список заховали до «о. п.» — особливої папки, — а витяги з ухвали про виключення з партії, за підписами Кісільова та Балицького, надсилали до райкомів партії, де перебували на облікові виключені, до... ГПУ, а також виключеним — за адресою... ГПУ, позаяк виключені перебували переважно вже там. Так ЦК КП(б)У санкціонував «Справу УВО».

Червень 1933 р. розпочався для А. Сліпанського — відомого тоді українського вченого-аграрника, віце-президента ВУАСГН, колишнього боротбиста арештом за участь в УВО й шкідництво в сільському господарстві.

А. Хвиля вибухнув великим черговим опусом «Знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» в газеті «Комуніст» від 3 і 4 червня 1933 р.

На червневому пленумі ЦК КП(б)У, що розглядав питання жнив, з несподіваним, непланованим офіційно, але продуманим і розрахованим словом проти Скрипника виступив після Скрипника Постишев. Закулісне цькування-«виховання» Скрипника на засіданнях політбюро протягом січня-травня 1933 р. вийшло на поверхню. В тій же газеті «Комуніст» від 14.06.1933 р. до підсумків пленуму повідомляється: «Більшовицький критиці було піддано помилки, що їх у національній політиці допустився тов. Скрипник... Останніми роками траплялися факти, коли комуністи, більшовики, замість забезпечити пролетарський провід українізації, передовіряли цю справу чужим, ворожим нам

людям і, замість боротьби з буржуазно-націоналістичними елементами, самі підпадали під їхній вплив».

«Геніальний» Сталін 14.12.1932, як в воду дивився: українські більшовики виявили прямий зв'язок між хлібозаготівлями жахливих 1932—1933 рр. та українізацією!

Напочатку червня, 02.06.1933, як вже згадувалось, було заарештовано віце-президента ВУАСГН проф. А. Сліпанського. Через місяць, 02.07.1933, від Сліпанського відмежовується (в газеті «Комуніст») президент ВУАСГН акад. А. Соколовський. Ще через місяць, 09.08.1933, виходить постанова ЦК КП(б)У й РНК УРСР «Про роботу Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук в справі підвищення врожайності». ЦК й РНК встановили, що підвищенню врожайності заважають сільськогосподарські шкідники, і отже, для підвищення врожайності щодо цих шкідників —

«Ухвалили:

1. Першого віце-президента Академії Сліпанського, як викритого контрреволюціонера, зі складу Академії виключити.

2. Членів президії ВУАСГН: Сінька, Бодняра, Білаша, Попова П., Палатного, Харченка і Буцького та директорів науково-дослідних інститутів: Вензеля (інститут захисту рослин), Віленберга (лісовий інститут) і відповідального працівника ВУАСГН Лимаренка, а також колишнього директора інституту радгоспного будівництва — Сидоренка... з роботи зняти» [13].

Сумно-відома серпнева сесія ВАСГНІЛ СРСР 1948 р. має, як бачимо, не менш брутальну серпневу «сесію» ВУАСГН УРСР рівно 15-ма роками раніше. Так тоді, в голодні роки, партія і уряд виконували плани хлібозаготівель, підвищували вро-

жайність, боролись із сільськогосподарськими шкідниками, закривали генетику і т. д.

В Україні до цього додавалась ще політика українізації. Після оприлюднення 03.07.1933 промови М. Попова від 14.06.1933 з пропозицією міцніше натиснути жорсткою мочалкою по спині М. Скрипника кампанія проти Скрипника в пресі посилюється, набирає істеричного характеру: «Тов. Скрипник досі не визнав...», був за «національну свідомість», за теорію «націонал-більшовизму». «Ось чому правильно зробив осередок Держплану, коли засудив тов. Скрипника» [14].

6 липня 1933 р. на засіданні політбюро, що з січня «терло мочалкою» Скрипника, вимагаючи визнання помилковим його курсу українізації, останній мав дати скорочений із 92 до 10—12 сторінок виклад свого розуміння національного питання. Але й це не вдовольнило членів і запрошених на засідання політбюро. Із запрошених висловився А. Хвиля. Різку відповідь Скрипника Хвилі політбюро засудило і поставило на голосування питання про виведення Скрипника із складу політбюро, як такого, що не «перевиховався», не зрозумів своїх помилок. Скрипник мовчки, не питаючи дозволу, встав, вийшов із зали засідання, зайшов до свого кабінету, зателефонував дружині про виведення з політбюро і... застрелився.

В липні продовжувались арешти по «Справі УВО». Серед інших за тюремними ґратами опинились ректори вищих учбових закладів, професори М. Баран — заступник голови Галревкому 1920 р., І. Врона, Н. Голко, В. Гоца.

XVIII

Після оприлюднення постанови ЦК КП(б)У про націоанліста і плагіатора Юринця в пресі відбувся короткочасний сплеск «всенародної» підтримки постанови й обурення націоналістом і плагіатором.

Безпосередньо після постанови ЦК в тому ж числі газети «Комуніст» [15] надрукована С. Щупаком (розстріляний 1937 р.) стаття «Проти націоналізму в літературі». В ній подибуємо: «Книжку Юринця «Павло Тичина», яка вийшла, правда, раніше, критикували лише, як естетську й формалістичну працю. Тим часом ця книга є, крім усього іншого, націоналістична. Буржуазно-естетський метод служить Юринцеві для того, щоб з Тичини зробити національного вождя в поезії, щоб зробити з нього ідеолога «національної революції». Цілком у згоді з концепціями Донцова Юринець відкидає Шевченка і Франка за їх «проповідництво». Бувши проти політичної поезії, Юринець знаходить собі втіху у штучно створеному ним самим образі Тичини. Зрозуміло, Юринець тут більше агітує Тичину за націоналізм, ніж дає правдиве зображення фізіономії поета. Тичина бо сам задовго до критичної розвідки Юринця почав переборювати свої націоналістичні забобони, давши ряд революційних, радянських поезій. Юринець хоче, одначе, мати Тичину саме як співця національної революції. І він досягає цього, проводячи аналогію між Тичиною і П. Кулішем. Ось кого Юринець поважає — це Куліша. Буржуазний націоналіст Куліш більш імпує Юринцеві, ніж революціонер Шевченко. І не дивно, що оспівуючи Тичину, він перекидає місточок до Куліша: Тичина, мовляв, нині продовжує ді-

ло Куліша. Юринець ставить і Шевченкові, і Франкові, і Тичині в приклад буржуазний націоналізм Куліша, тобто робить саме те, що робить Донцов. Що ж дивного, що Юринець тут же перегукується з контрреволюціонером Ніковським, визнаючи рачію в окремих його характеристиках Тичинової поезії. Юринець виявляє різку прямоту й відвертість у цій літературознавчій праці. Тут він не вдається навіть до марксистської фразеології. Навіть фразеологічно книжка його «витримана» в дусі буржуазного естетизму, формалізму й націоналізму.

В цьому ж числі газети розповідається про підлабузництво і низькопоклонство перед Скрипником Овчарова і Гірчака, повідомляється, що «Річицький по-антимарксистськи освітлює роль єврейства на Україні». Нарешті, читаємо в коротенькій замітці: «Контрреволюціонера Шумського виключено з ЦК спілки Робос (робітників освіти,— М. Р.) та із Спілки».

В «Комуністі» від 26.07.1933 подано підвальну статтю О. Бервицького (заарештований через рік, розстріляний в 1937 р.) «Філософське «кредо» українського фашизму». Наводиться цитата Юринця із збірника «Войовничий матеріалізм» про синтез й похвалу контрреволюційній схемі Яворського. В Демчукові Бервицький вбачає синтез фашиста-неогегельянця Чижевського і фашиста Донцова, а в книзі Юринця «Філософсько-соціологічні нариси» — націоналістичний кримінал, що має місце навіть в терміні «український матеріалізм», бо «Юринець разом з Демчуком мріє про «ренесанс націоналізму» під стягом «Великої Соборної України». Націоналістичні ідеї Юринець особливо «розвинув в книзі «Павло Тичина», де він «мріє про воскресіння типу греко-візантійської культури в українському переломленні». Постанова ЦК КП(б)У про на-

ціонал-ухильництво Скрипника має відношення до Юринця і Демчука, бо Скрипник позитивно до них ставився, зокрема, до Демчука у виступі на філософській дискусії 1931 р. Скрипник ховав Юринця і Демчука за своєю спиною. Цей донос Бервицького зберігається в архівно-слідчій справі Демчука, як «вещдок» (російською, речовий доказ) контрреволюційної діяльності «члена» УВО Демчука на «філософському фронті».

У вересні 1933 р. Демчука й інших, названих раніше, «трійкою» засуджено на багаторічний термін ув'язнення. Юринець, як не дивно, заарештований не був, його, пригніченого й спустошеного, в Харкові зустрічали, як раніше, колеги і знайомі. Його прізвище все рідше з'являлося в обоймі цькованих, але все ж зрідка таки з'являлося. Наприклад, в статті якогось «І. Н.» на тему «Перетворимо ВУАМЛІН на більшовицьку фортецю» [16] про виступ культпропа ЦК КП(б)У Кіллєрога. Кіллєрог критикує виступ на партзборах ВУАМЛІН-у заступника директора Інституту філософії Степового, який, замість самокритики, вихваляв свою пильність. «Довго і нудно він тягне на трибуні, що, мовляв, Демчук — це фашист», якого сам же не розгледів і, як редактор, «пропускав націонал-фашистські твори Демчука, Юринця та ін.».

Останній гучний залп по Юринцеві було зроблено в книжці «Знищити український націоналізм на теоретичному фронті. Зб. 1.— ВУАМЛІН, 1934.— 159 с.». Вийшов збірник 1-й (і останній, бо далі перейшли до знищення його авторів) на початку 1934 р. В збірнику від філософії подано дві статті — О. Васильєвої і Дм. Ігнатюка. Найбільше дістається Юринцеві від Васильєвої, статтю якої «Проти націоналістичної фальсифікації матеріалістичної ді-

алектики» (С. 79—104) допомагав писати Бервицький.

В статті читаємо: «Всі вони, і Демчук-фашист, активний учасник і один з керівників контрреволюційної організації на Україні, і Бон — гітлерівський шпигун, контрреволюціонер Білик і націоналіст Юринець, — всі вони в галузі теорії під виглядом абстрактних категорій захищали провідні ідеї націоналістичної української контрреволюції проти марксизму і комунізму за відрив України від Радянського Союзу» (С. 79).

Перерахованими контрреволюціонерами справа не обмежується, бо слід також взятися за тих, «які вчилися в Юринцевих семінарах і за Юринцевими книгами» (С. 80). Юринець і Демчук цитують Сталіна, визнаючи його лише на словах (С. 81). Метод «іманентної критики» Юринця використовується для маскуванню і протягування реакційної контррабанди (С. 82) під виглядом критики Донцова, його концепції «українського провансальства» (С. 90—95) та ідеалістично-націоналістичного «синтезу» в підручнику з діамату (С. 99).

Діалектичний матеріалізм Юринця, Демчука був «українським» (С. 94). Звідси висновок: «Ось чому Демчук, Юринець й інші борються проти матеріалістичної діалектики за ідеалістичну» (С. 97).

Матеріалізм Коряка, Бервицького, Васильєвої, Ігнатюка мав, навпаки, неукраїнське походження. Але невдовзі виявилось, що вони теж вчилися в Юринцевих семінарах і за Юринцевими книгами.

ХІХ

Одночасно з прилюдним цькуванням Юринця на філософській дискусії 1931 р. і в пресі, особливо після постанови ЦК про націоналізм і плагіат, поповнюється досье на нього в СПО ГПУ. Архівно-слідча справа Юринця, не кажучи вже про так звану справу-формуляр чи хоч би меморандум, які, напевно, знищені, досі залишається недосяжною для дослідників, видається для ознайомлення лише обмеженому колу «своїх». Тому далі про Юринця розповідається за свідченнями з архівно-слідчих та реабілітаційних справ репресованих, що знали його.

Григорій Коссак (заарештований 16.01.1931, розстріляний 02.03.1939) на допиті 12.06.1931 дав свідчення: «В 1928 р. мені Олійник розповідав про боротьбу, яка відбувалася в інституті марксизму з комуністами, і що, позаяк вони мають міцне ядро в складі Камишана, Яворського, Юринця, Свідзинського, Сіяка Івана, Степняка Сави, Харченка, Боднаря (в тексті: Бондаря,— М. Р.), Чичкевича, Демчука, Зозуляка — діяльність їх відбувається успішно... Тоді була утворена група — Семковський, Демчук, Юринець, що провадила контрреволюційну діяльність в галузі філософії». Те ж 14.07.1931: «За сприяння керівництва, Свідзинського було призначено в Харкові науковим співробітником інституту марксизму, де разом з Камишаном, Яворським, Юринцем, Сіяком Іваном та іншими організував повстанський осередок». 26.07.1931: «В місті Харкові були створені тісно пов'язані з керівництвом УВО осередки в таких державних установах: ...Інститут марксизму — Яворський М., Камишан, Юринець, Сіяк Іван, Сіяк Микола, Демчук, Созанський, Свідзинський та ін.».

Коли 1933 р. ГПУ розпочало «Справу УВО», за-судженого у «Справі УНЦ» Гр. Коссака знову зму-сили підписувати сфабриковані слідчими свідчення (в справі Гр. Коссака відсутні.— М. Р.) Зокрема 10.06.1933 він засвідчив: «Керівництво УВО на Ук-раїні було зосереджене в руках Максимовича (Сав-рича), Левицького Мих., Яворського Матв., Явор-ського Олекси, Букшованого О., Сірка І., Присту-пи Х., Олійника В., Демчука і проф. Юринця». В Кам'янці-Подільському УВО складали професори Геринович, Кондрацький, Гаморак, в Проскуро-ві — вчитель Приймак, Стафійник, Синельник, Гра-бовенко. До повстанських комітетів, організованих УВО, входили в Москві — Конар, Паліїв, Рожан-ковський, на Україні — Максимович (Саврич), Ле-вицький Михайло, Яворські Матвій та Олекса, Бук-шований, Сірко Іван, Приступа Хома, Олійник, Демчук і професор Юринець. Далі перераховують-ся окремі повстанські комітети і їх склад.

Михайло Мельник (заарештований 04.02.1931, розстріляний 03.01.1938) на допиті 15.06.1931 зізнав-ся: «Структура УВО на Україні. Перерахую відомі мені осередки в Харкові і склад їх членів... В інсти-туті марксизму-ленінізму — П. Демчук, В. Олійник, М. Чичкевич, Д. Вахняк, В. Юринець...».

Матвій Яворський (заарештований 15.03.1931, розстріляний 09.10.1937) на допиті 04.07.1931 за-свідчив (українською мовою): «Я прийняв на поса-ду до ВУАН деяких комуністів за погодженням із Левицьким, Бараном..., знав, що вони наші одно-думці. Так, наприклад, в комісію сільськогосподар-ської економіки було прийнято члена УВО Сидоря-ка, Сліпанського, якого я з Камишаном знали, як непримиренного з політикою УПЗУ (напевно, роз-шифровується як Українське продовольче земель-не управління? — М. Р.), і який мав працювати в

комісії Шліхтера за нашою директивою, Нирчука з кафедри марксизму в Києві (в тексті: Київ), якого Камишан рекомендував мені, як петлюрівця..., взяв Юринець в комісію. З Харкова я, вже за згодою Хвилі, мав перевести членів УВО Олійника, Вітика до себе в комісію по Західній Україні, також Бада-на, тоді вже виключеного з КП(б)У, та Гончарен-ко — дружину Шумського. Камишан збирався пе-ревести з Харкова до себе члена УВО Турана, Юри-нець — Демчука». На допиті 04.07.1931 М. Яворсь-кий засвідчив — теж українською мовою — те, що «особливу увагу мною та Юринцем було звернено на так звану «комісію вивчення виробничих сил Ук-раїни» ВУАН. «Криміналом» в цьому мало вбача-тися окреме від СРСР вивчення продуктивних сил України.

На допиті 23.06.1931 М. Яворський визнав: «Ок-ремо стояв підпільний осередок при УІМЛ-і, котрим керував я, як і підпільною працею в Харківських групах. В складі цього осередку були: Демчук., Олійник., Свідзинський., Юринець В., котрий хоч і не являвся формально членом УВО, але вів всю підпільну роботу за її директивами на ідеологічно-му фронті та в «Червоному шляхові», де був спів-редактором, Вікул., Сіяк Іван., Палько., Химен-ко., Сарван, Шуран., Зозуляк..». На допиті 10.07. 1931 дав свідчення: «Наша група УВО провадила немало роботу й за межами інституту марксизму по лінії Харківських вузів. В Артемівці, де був під-пільний осередок УВО, цю підпільну працю вели Свідзинський, Демчук, Бадан й Камишан. В Ін... (нерозбірливо,— М. Р.) — Юринець, Романюк та Ю. Мазуренко., деякий час Хименко. В ІНО робо-ту вели лектори Бойко і Юринець. Наша робота по-ширювалась не лише на вузи, але й на акторські та літературні кола, групування навколо Юринця. В

цю роботу були втягнені Гірняк, Курбас, Яловий. Юринець був одним з відповідальних редакторів «Червоного шляху» і провадив там нашу лінію. Рішучий вплив ми мали на видавничі праці ДВУ, завдяки допомозі А. Річицького... 1928 р. було відкрито... також товариство «Войовничий матеріаліст», в якому підпільну роботу вели Юринець та Демчук». Мета ідеологічного розкладу більшовицької партії «об'єднала на підпільній праці в осередку при інституті марксизму як членів УВО, так і придніпрянських підпільних груп в Харкові по лінії «Центру», що працювали під загальним керівництвом, яке очолювали я, Юринець, І. Сіяк, Свідзинський — по лінії УВО, Камишан, Хименко, Юрко Мазуренко, Сліпанський — по лінії «Центру» та, нарешті, Вікул — не то від УВО, з якою він був пов'язаний, а більше по лінії «Центру»..., починаючи з 1924 р., ми повинні були підготувати кадри для боротьби з більшовизмом в царині теорії. В якості перших моїх помічників з цієї підготовки Максимович назвав В. Юринця, О. Камишана з Москви, котрих йому рекомендував Конар. За ними я виїхав влітку 1924 р. до Москви, де й говорив з Юринцем. Камишана я не застав. Юринець дав свою згоду переїхати на Україну з ІЧП. І дійсно, восени 1924 р., побувавши деякий час на Україні для того, щоб ознайомитись (в тексті: освідомитись) з умовами праці, зимою 1924 р. він приїхав до Харкова й почав працювати в інституті марксизму. Вслід за ним прибув Камишан...».

XX

Неймовірно, але факт, що все вищезгадане — сказане не в 1933, а в 1931 році, і не в приватних розмовах чи навіть в пресі, а в протоколах допитів ГПУ, причому сфабрикованих слідчими за інструкціями начальства. То чи іншими могли бути свідчення 1933 р.?

Петро Демчук (заарештований 08.05.1933, розстріляний 09.10.1937) на допиті 15.06.1933 розповів слідчому Соколову: «Юринець, повернувшись з району, казав мені, що серед селянства він провів чітку роботу, дав їм зрозуміти, що їх врятування — «не Москва, а Україна», і очолювати це має українська інтелігенція». На допиті 05.07.1933 Демчук, відпрацьовуючи разом із слідчим, що фабрикував справу, різницю між УВО і «блоком» та належних до них, назвав з ВУАМЛІН-у Юринця і Вітика в УВО, а від «блоку» — Десняка, Степового-Діденка, Овчарова, Шарківну, Терезанську, Шумську. На запитання слідчого: «Яку роботу провадив блок і УВО на культурному фронті?» відповів на допиті 11.07.1933: Щоб «довести, що більшовики нездатні і не бажають розвивати українську літературу і науку», Юринець, «недивлячись на велику свою ерудицію», нічого не писав такого, «в останній час від літературної праці відмовились Хвильовий, Тичина й інш., а якщо вони і пишуть, то не для друку. В цілому панувала думка, що «під Москвою не може бути й мови про українську науку й літературу». Під виглядом критики фашизму його пропагували, зокрема, «доповідь про вчення Донцова робив Юринець», ця доповідь насичена симпатіями до Донцова, «Юринець робив такі доповіді в Харкові і Києві (за наполяганням Сіяка Івана)», велась «праця

УВО й блоку у справі «створення українського марксизму» на противагу «російському». «За вказівками Яворського і за прямої підтримки Юринця, я взявся за реабілітацію й пропаганду Зібера». На культурному фронті до «блоку УВО» входять Річицький, Дятлов (був за відрив української мови і мистецтва), Кириченко, Юринець, Піддубний.

На допиті 20.07.1933 слідчий зафіксував почуте Демчуком від Яворського про те, як під час поїздки до Німеччини Юринця і Яворського останній «рятував від «дискредитації» Юринця, котрий ніби неконспіративно пов'язався з німцями». Так Юринець став німецьким шпигуном, вірніше, був ним вже в 1910 і 1921 рр. На допиті 31.07.1933 Демчук свідчить як «блок і УВО» захоплювали 1927 р. до своїх рук наукові товариства «Войовничий матеріаліст», «Історик-марксист», «Аграрник-марксист». При цьому Камишан, Яворський, Юринець, «маючи підтримку НКО і, найважливіше, — своїх людей в культпропі ЦК КП(б)У, виходили з того, що в боротьбі з механіцизмом, «якщо не ми, то зроблять вони». Заснували товариство «Войовничий матеріаліст» поіменно: «Демчук, Юринець, Діденко-Степовий, Фінкельштейн, Генес, Бервицький, Гірчак, Гонікман. До цієї групи входили, таким чином, «ми» і «вони», «УВО і блок», «діалектики» і «механісти», що зводилось слідством до більш зрозумілого — блоку націоналістів і троцькістів. Головою товариства було обрано Юринця, секретарем — Демчука. Як голова, Юринець «вів дуже двоїсту політику в боротьбі з механіцизмом і його представником на Україні Семковським», утримував Демчука від виступу проти Деборіна, кажучи, що «тут справа не в філософії, а в політиці». Далі викреслено: «Юринець останнім часом брав активну участь в боротьбі проти мене..., активно сприяв виключен-

ню мене з товариства ВМД. Це він робив з метою маскуванню своєї роботи».

На допиті 04.08.1933 — про шкідництво на науково-культурному фронті: «В цій галузі у мене є 100 друкованих аркушів моїх праць. Після Юринця я на філософському фронті являвся одним з найбільш активних представників УВО... Моя шкідницька контрабанда на філософському фронті відбувалась напочатку під ідеологічним керівництвом Яворського (частково) й особливо Юринця, як і Карева та Деборіна». Так писав слідчий Соколов, а професор Демчук, як уві сні підписував. Як «вибивалися» ці зізнання — розмова окрема.

О. Шумського (заарештований в травні 1933, підступно вбитий «органами» у вересні 1946 р.), однак, зламати не вдалось. Справи Шумського Демчука, батька і сина Гериновичів та інших «членів УВО» фабрикував слідчий СПО ГПУ Соколов-Шейніс. Визнаний в цьому винним, він не поніс жодної кари і благополучно дожив до реабілітації своїх жертв. Як і його спільник Борисов-Коган, Соколов розповідав баечки про те, що «ніколи в період своєї праці в органах ЧК-ГПУ-НКВД порушень соціалістичної законності не допускав. Більше того, по мірі своїх можливостей, я боровся з порушеннями соціалістичної законності» [17].

Виписки з протоколів допитів колег і знайомих В. Юринця можна було б продовжити. Дали свідчення про його належність до УВО Хома Приступа (заарештований 12.05.1933, розстріляний 20.10.1937), Семен Вітик (заарештований 22.03.1933, розстріляний 02.10.1937), Михайло Свідзинський (заарештований 03.11.1933, розстріляний 09.06.1934), Мирослав Ірчан (заарештований 27.12.1933, розстріляний 09.10.1937), й інші.

1933 року зазнали арешту за належність до УВО українські філософи і безпосередньо причетні до філософії: М. Г. Кузник (заарештований 30.01.1933), В. А. Бойко (заарештований 31.01.1933), С. В. Федчишин (заарештований 1933 р., дожив до реабілітації), Ф. А. Кондрацький (заарештований 13.04.1933), В. Борщевський (заарештований 1933 р.), А. Кушик (заарештований 1933 р., невдовзі звільнений, перебуває в забутті), О. Г. Ніколаєв-Коцюба (заарештований 1933 р.), Д. Ф. Вахняк (заарештований 1933 р., дожив до викриття сфабрикованості «Справи УВО», але харківські прокурори відмовили йому в реабілітації не менш безпідставно, ніж колись судили), А.—В. Г. Бон (заарештований 25.11.1933, як пов'язаний з УВО учасник німецької контрреволюційної організації) та ін.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ЧИ БУВ ЮРИНЕЦЬ СЕКСОТОМ?

Володимир Юринець 1933 р. заарештований не був. Ні зібране на нього 1931—1933 рр. в ГПУ досьє з викривальними свідченнями колег, ні цькування в пресі, ні навіть постанова ЦК КП(б)У про його націоналізм і плагіат, ні виключення з партії, позбавлення звання академіка і звільнення з праці — не перешкодили Юринцеві залишатись на волі ще довгих чотири роки.

Краще б цих років у його житті не було. Але коли вони були, то про них мусимо тепер розказати.

1937 р. в Москві на зміну Ягоді, викривши «змову в органах», прийшов Єжов, а в Києві, відповідно, Балицького змінив Леплевський. Деякі слідчі і судді з «трійок» перетворилися на підслідчих та підсудних і за опрацьованою ними самими методикою, не опираючись, почали розповідати, як вони фабрикували та фальсифікували ведені ними справи. З їх свідчень випливає, що Юринець 1933 р. став сексотом ГПУ.

XXI

Про це розповіли на допитах заарештовані колишні слідчі СПО ГПУ Брук, Пустовойтов й інші, під керівництвом яких працював сексотом Юринець, а також розповів після арешту сам Юринець. Перш ніж перейти до цих розповідей зробимо припущення, як він став сексотом.

В поясненні Левіку про плагіат Юринець, вказуючи на перевантаженість, називає, серед іншого, доповідь про лекцію для викладачів Харкова і доповідь для військової сесії, для якої написав тези про Клаузевіца. Перша дає можливість встановити точну дату написання Юринцем пояснення Левіку, друга — підставу для припущення можливої зустрічі на військовій сесії (чи незалежно від неї) Юринця з начальником особливого відділу Українського військового округу (в російському скороченні: ОО УВО, не плутати з УВО у «Справі УВО», — М. Р.) Александровським, що був тоді одночасно також начальником СПО ГПУ УРСР. Той Александровський навчався свого часу в Московському ІЧП, і ця обставина могла зіграти певну роль в зверненні до нього Юринця за порадою і допомогою. Юринець міг також звернутися до «самого» Балицького з проханням захистити його від звинувачень в націоналізмі. Нарешті, ГПУ в особі Балицького, Александровського і Козельського, що був тоді заступником Александровського, за погодженістю між собою і з партійними інстанціями, могло запропонувати Юринцеві після вивчення його справи-формуляра стати сексотом, і той не знайшов нічого кращого, ніж дати згоду на таке.

Після постанови ЦК про Юринця ГПУ не заарештувало його. Балицький з Постишевим домовився, звичайно, що Юринець, як націоналіст і німецький шпигун, що став сексотом ГПУ, «спокутуванням» своєї вини принесе більше користі на волю, ніж в концтаборі.

Така користь від Юринця для ГПУ виявилася відразу після оприлюднення постанови ЦК, коли знайомі і незнайомі люди при зустрічі з Юринцем висловлювали йому свої співчуття, що ставало негайно відомим в ГПУ. Не доносити про це Юринець

не міг, бо не було певності, що не донесуть на нього.

Прикладом взаємної перевірки двох сексотів на вірність їх служіння ГПУ є таке. Після двох закритих судових процесів у справі «УВО», що відбулися один у вересні 1933 р., інший — навесні 1934 р., ГПУ, щоб набрати-завербувати для справи «УВО» нових людей в своє павутиння, організувало в особі двох сексотів — Юринця і Біленького-Березинського новий «центр УВО». Обидва сексоти проводили «підпільне» засідання, ухвалювали постанови, вербували до «УВО» нових людей.

Давши згоду, Юринець не міг не виконувати доручень ГПУ. Щоб не зустрічатись, а зустрічаючись, не пам'ятати нічого, він запив. «Я пив, щоб не думати» — заявив на слідстві після арешту 1937 р. Юринець. Можна собі уявити, що означає для філософа не мислити!

Але запої не перешкоджали ГПУ використовувати Юринця. Оперуповноважені приходили «в гості» до нього навіть із своєю горілкою, поїли його і давали завдання написати донесення-донос на ту чи іншу тему за участю тих чи інших, навіть особисто незнайомих Юринцю, людей із запевненням, що злочинна діяльність цих людей відома ГПУ, і йому в їх злочинах сумніватись не слід. Буvalo й ще простіше — йому давали на підпис підготовлені заздалегідь в ГПУ доноси, і Юринець підписував їх одним з даних йому сексотних прізвищ: «Зірка», «Федоров», «Іванов».

Пустовойтов, Артемов та інші опери СПО ГПУ, що працювали з Юринцем, поводити себе з ним презирливо й образливо. Однак Балицький давав послугам Юринця високі оцінки, особливо після того, як той в Москві дав потрібні для ОГПУ свідчення на процесі проти Карла Радека.

З Юринцем, як вченим, було покінчено одним ударом — постановою ЦК КП(б)У від 17 липня, 1933 р., оприлюдненою через кілька днів республіканськими газетами. Йому після цього залишалось лише пасивно спостерігати своїми «медузиними очима», як українську філософію звільняли від його праць і його учнів, як ті, що готували (Левік, Кіллерог) й схвалювали (Щупак та всі інші) постанову ЦК про націоналіста і плагіатора Юринця, самі один за одним зникали в безжальній м'ясорубці репресій. Доносів на них Юринець не писав. Від нього вимагались лише доноси на націоналістів.

XXII

На підтвердження сказаного наводяться зізнання з протоколів допитів заарештованих 1937 р. Юринцевих «благодійників» з ГПУ і його самого, що вже стали надбанням громадськості [18].

На допиті 27.06.1937 слідчий Самойлов занотував свідчення заарештованого колеги Пустовойтова — кол. нач. відділення СПО — про агентурну працю СПО ГПУ: «З середини 1933 р. для праці в якості таємних співробітників (рос.: сексотів) була залучена низка учасників контрреволюційних організацій й агентів іноземних розвідок, серед них виділялись: 1) Юринець — український фашист та агент німецької розвідки. 2) Карбоненко — колишній товариш міністра «Крайової кубанської ради» та агент німецької розвідки. 3) Біленький-Березинський — один з основних заарештованих у справі «УВО», засуджений на 10 років, український фашист та польський агент. Він незаконно був звільнений з-під арешту і до повторного арешту гуляв шість місяців на волі. 4) Штейн — дружина Білень-

кого-Березинського, польський агент, 5) Бородчак — відомий провокатор з компартії Західної України та агент польської розвідки. 6) Онищук — український фашист та польський агент. Агентура ця провадила активну контрреволюційну роботу і займалась розвідувальною діяльністю для німців та поляків. За вказівками Козельського, Долинського, Шерстова, Грушевського і моїми вони писали брехливі донесення про ніби існуючі контрреволюційні й терористичні організації, причому учасники цих організацій їм підказувались нами в розрізі загального зрадницького завдання скерування удару хибним шляхом. Ці ж агенти провокували українську інтелігенцію й виготовляли фальшиві документи, які мали підтвердити наявність контрреволюційних організацій» [19].

Реабілітаційні перевірки після смерті Сталіна не виявили жодної шпигунської діяльності названих осіб ні у вивезених до Москви німецьких та польських, ні у власних, московських, архівах. Але академік Юринець, професор Карбоненко, функціонер КПЗУ Біленький-Березинський, Штейн, Бородчак, Онищук реабілітовані не були, зважаючи на їх сексотну діяльність.

В чому полягала ця діяльність, продовжує свідчити Пустовойтов: «Група зрадників у СПО НКВД, в тому числі і я, особливу активність проявляли в переджовтневі і передтравневі дні. Треба було створити позірність якоїсь боротьби з можливими терористичними проявами. Встановилась така практика, що в передтравневі та переджовтневі дні агентурі типу Юринця давались завдання писати про ніби існуючі терористичні організації й теракти, що готувались. Або вказувалось, як написати, тобто на кого ніби готується теракт і хто мусить фігурувати в якості терористів. Терористами в цих доповідях

майже завжди являлись ніби українські націоналісти. Цим самим відводився удар від троцькістів-терористів, їм розв'язувались руки й була дана можливість працювати майже відкрито. Одночасно наносився черговий удар по українській радянській інтелігенції. Завжди майже ми писали, що теракт готується проти Постишева і Балицького» [20].

На допиті 04.08.1937 між слідчим і Пустовойтовим відбулась така, зафіксована в протоколі, розмова:

«Запитання: Слідство має в своєму розпорядженні дані, що науковий працівник УАМЛІН-у Діденко-Степовий, будучи на роботі в УАМЛІН-і, виступав проти троцькістів 1933—1934 рр. На нього було «замовлено» провокаційну доповідь Юринця про його ніби націоналістичну діяльність і потім, за поданням СПО, було виключено з лав КП(б)У, що вам відомо у цій справі?».

Відповідь (дещо відмінна і більш повна від поданої в «Нашому минулому», дається за справою Букшованого [40, а. с. 147—148]: «Точно не пам'ятаю, хто замовляв Юринцю провокаційне зведення на Діденка-Степового. В той період з ним працював сам Козельський. Цілком ймовірно, що Діденка-Степового було виключено з КП(б)У на підставі довідки СПО. Взагалі, практика була така і в Харкові, і в Києві — телефонували до райкомів, міськомів КП(б)У чи надавали туди довідки загального й неконкретного характеру і на підставі цього люди виключались з КП(б)У. В цих питаннях з парторганами мали зв'язок Козельський, Рахліс й Долинський. 1936 р. Діденко-Степовий безпосередньо звертався до СПО й просив реабілітувати його перед парторганами. Тоді ж давались довідки, призначені для парторганів, що Діденко-Степовий по-

в'язаний з троцькістськими терористичними елементами, складені на підставі фальшивих донесень Юринця. Діденкові-Степовому відновитися в партії не вдалося, і він виїхав до Дніпропетровська...

Запитання: Вам зачитується витримка з доповіді Юринця від 05.10.1934, що має заголовок «Про підготовку терористичних (в тексті скрізь тут і далі: террорестичних) актів на жовтневі свята. Пояснить, що це за терористична група?

Відповідь: Ця провокаційна доповідь прийнята від Юринця мною. Юринцю, як правило, до першотравневих та жовтневих свят замовляли писати провокаційні доповіді про «готування терористами терористичних актів». Прізвища учасників тергруп називались Долинським, Шерстовим, Козельським і мною. «Пізніше особи, що фігурують в цій доповіді, були заарештовані» [18, с. 139].

«Запитання: За матеріалами Юринця й інших агентів типу Юринця фігурували сотні людей. Заарештовувалась лише частина їх, хоч матеріали Юринець давав на всіх однакові. Чому і як це робилось?

Відповідь: Якби ми заарештовували всіх, що проходили за матеріалами Юринця й інших агентів, ми провалились би з двох причин: а) Позаяк він називав людей, що перебували ніби в одній організації, іноді навіть незнайомих один з одним, при слідстві це легко б виявилось і неможливо б було звести кінці з кінцями. Тому заарештовувалась завжди група людей, так чи інакше між собою пов'язаних, з тим щоб можна було якось пов'язати їх діяльність. Дуже часто матеріали одного агента підкріплювались матеріалами іншого. б) Широкі арешти української інтелігенції (в тексті: интелленции) звернули б увагу ЦК партії, який ряд ареш-

тів не дозволяв. На це часто скаржився Балицький, про що знаю зі слів Козельського і Рахліса...

Запитання: 14 жовтня 1934 р. Вами і Долинським прийнято доповідь від агента Березинського [21] про готування терористичного акту. В цій доповіді Березинський пише: «8.X приходив член центру організації Юринець, котрий недавно повернувся до Харкова з периферії, куди їздив у справах організації. Юринець інформував, що після свого приїзду до Харкова він одержав через німецьке консульство в Харкові інструкції із закордону від проводу ОУН—УВО про відновлення і посилення терористичної праці організації на Радянській Україні і просив інформувати про це інших членів Центру, котрі зайдуть до мене». Про який центр йде мова?

Відповідь: Після ліквідації справи УВО наприкінці 1932 й на початку 1933 р. групою зрадників у СПО НКВД УССР розпочалося мусування чуток про ніби існуючий новий центр УВО. Щоб підготувати це, ми скерували агента Юринця на агента Березинського із завданням виступати один перед одним в ролі учасників нового центру УВО. Біленький і Юринець називали, як членів УВО, десятки людей, котрих вони провокували. Вони ж інспірували терористичні групи, одна з яких (група Бачинського, Крушельницьких) була ліквідована в переджовтневі дні 1934 р.» [18, с. 136—138], [22].

«Запитання: За зачитаним вище зведенням Березинського, він і Юринець перебували в одній організації. Між тим, в переджовтневі дні 1934 р. Ви одержали в Юринця дві доповіді про готування терористичних актів, причому, як учасники терактів, так і способи проведення їх вказані зовсім інші (див. їх у протоколі допиту Юринця від 22.07.1937.— М. Р.), ніж в Біленького. Чим це пояснити?

Відповідь: Біленький, як і Юринець, обидва брехали. Ніхто в зміст їх доповідей не вдумувався, тим більше, що ми знали, що вони брехливі. Було важливо одержати матеріал, щоб обґрунтувати арешти й показати боротьбу з терором... Маю заявити, що до прийому цих доповідей мали відношення не лише працівники, безпосередньо пов'язані з Юринцем й іншими такими агентами, але й Балицький і Қацнельсон, котрим всі ці зведення подавались. Бувало, не встигнеш ще віддрукувати доповідь, як її з-під машинки забирають (Козельський, Рахліс, Брук) й біжать до Қацнельсона й Балицького» [18, с. 137].

Пізніше ми ще повернемося до цих донесень-доносів Юринця від 05.10.1934 і Біленького від 14.10.1934.

Розбіжності у донесеннях-донасах Юринця і Біленького-Березинського про діяльність нового «центру УВО» в жовтні 1934 р. не зашкодили оперативності, з якою відомство Балицького відреагувало на вбивство Кірова 1 грудня 1934 р. Того дня Сталін видає за підписом Калініна указ, згідно з яким слідство мало вестись не більше двох тижнів, суд відбувався без свідків й адвокатів, вирок суду оскарженню не підлягав, зводився переважно до розстрілу і «приводився до виконання» негайно.

Саме за тим указом через два тижні після вбивства Кірова відбувся в Києві суд у поспіхом сфабрикованій «Справі ОУН». Розстріляли 27 «оунівців», кількох, зважаючи на «липу», відправили на «дослідження».

Балицький знав, як догодити Сталіну, ще з 1930 р., з часу справи СВУ й особистого допиту філософів та ведення слідства у справі Рютіна.

XXIII

Ще один заарештований — начальник відділення СПО Микола Грушевський на допиті 12.08.1937 засвідчив тому ж таки колезі-слідчому Самойлову: «До зрадницької агентури, до праці, з якою я мав безпосередні стосунки, відносяться Юринець, Онищук і Кателевич... Козельський і зрадники, що оточували його, в тому числі і я, інспірували активні терористичні прояви з боку української інтелігенції, переважно з письменницьких кіл. Для цього було підбрано склад таємних агентів в більшості своїй учасників контрреволюційних організацій та агентів іноземних розвідок, які на наше замовлення писали доповіді про терористичні і контрреволюційні організації, за цими доповідями відбувались арешти, причому не всіх осіб, що проходили, а на вибір, на наш розсуд. Матеріали таких агентів, як Юринець, Карбоненко, Онищук й інші, навіть за одним їх викладом видно було, що це фальшивки. Однак така агентурна праця заохочувалась керівництвом наркомату, Балицьким і Кацнельсоном, причому такий агент, як Юринець, підносився, як взірець висококваліфікованого агента, центрального агента, як його називали. Система зрадництва в агентурній праці доповнювалась такою ж системою слідства. Показання складались заарештованими в камерах. Для цього в окремих камерах спеціально збирались визначені заарештовані. Показання складались колективно. Розсадкою в камерах відав Брук, причому він же керував зізнаннями (російською: сознаниями) заарештованих. Було досить, щоб Брук забажав і зізнання (російською: сознание) заарештованого було забезпечене» [23], [24].

Ця «система Брука», випрацювана в СПО ГПУ УССР Соломоном Бруком й іншими (Пустовойтов,

Грушевський) щодо керування свідомістю і зізнанням в нескоеених злочинах людей, нагадує в чомусь другу сигнальну систему Павлова. Тільки в Павлова піддослідними були собаки, а в системі Брука — люди, що відрізняються від собак, крім усього іншого, свідомістю, яку Брук і його товариші із СПО ГПУ змушували зізнаватись...

Коли прийшов час за тією ж «системою Брука» зізнаватись тепер вже в скоєних злочинах самому Брукові, він на допиті 27.07.1937 засвідчив про Юринця-«Федорова»: «До «Федорова» я жодного відношення не мав і його не бачив, одержуючи іноді виписки з його зведень. «Федорова» залучив до праці Шерстов (чит. наше припущення про Александровського. — М. Р), а працювали з ним Козельський, Рахліс, Долинський, Пустовойтов. Зі слів Григоренка, що працював раніше по українській лінії, я знав, що «Федоров» є небезпечним провокатором, котрому варто лише назвати якесь прізвище, щоб він розпочав давати про нього компроментуючі матеріали. Все керівництво на чолі з Балицьким ставило «Федорова» за взірць і захоплювалось ним. За його зведеннями заарештовувались люди. Всі низові оперативні працівники, що стикалися з працею «Федорова», вважали його провокатором» [25].

Про Юринця засвідчив на допиті 02.08.1937 ще один заарештований «опер» із СПО ГПУ УРСР — Бордон: «Найбільш крупні провокаційні справи були проведені Александровським і Козельським через завербованого в 1933 ж році агента німецької розвідки професора Юринця, що працював потім під прізвиськами «Зірка», «Федоров», «Федя» та «Іванов». На початку 1934 року, коли Александровський вже був начальником Особливого Відділу, ним була ліквідована українська терористична гру-

па на чолі з письменником Ковальчуком. Слідство в цій справі провадив Бондаренко Микола Петрович, що працює в даний момент начальником III відділу УГБ НКВД УССР. Він мені розповів, що заарештовані в цій справі заявили, що їх організував й скерував на терор Юринець. Але, оскільки Юринець є агентом СПО, Александровський заборонив йому ці показання фіксувати. Згодом на низці слідчих справ, в яких я особисто брав безпосередню участь, я переконався, що Юринець веде крупну провокаторську роботу, організовуючи терористичні групи. З низкою цілком незаперечних фактів про провокаторську організаторську роль Юринця я неодноразово звертався до Шерстова, Долинського і Козельського, особливо до останнього. Їх реагування на мої заяви переконали мене, що вони не лише знають про контрреволюційну провокаторську діяльність Юринця, але й заохочують його і штовхають на ще більшу провокацію. Зі слів колишнього уповноваженого СПО Артемова Михайла мені відомо, що поруч з цим Юринець на постійно, починаючи з 1933 року, повідомляв Козельському про контрреволюційну діяльність К. Радека — товариша Юринця по університетові (Московському, — М. Р.), але Козельський цих матеріалів в нього не брав. Артемов стосовно Козельського і Юринця виконував лише роль зв'язкового — «викликати на явку, організувати зустріч і тільки» [26].

Архівно-слідчі справи Бордона, Брука, Грушевського і Пустовойтова, з яких наведено витримки, зберігаються в архіві КДБ УРСР і видаються для ознайомлення лише тим, хто має на це право, зокрема, слідчим, котрим доручався перегляд цих і пов'язаних з ними справ. Саме завдяки останнім, вдається дещо довідатись про Невідомого-Юринця.

Архівно-слідча справа В. Юринця залишається поки що в архіві КДБ УРСР теперішньої Служби безпеки України (СБУ) теж недосяжною для наукового дослідження, зокрема, репресованої філософії Радянської України. Прохання Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих до СБУ про надання членам науково-методичної ради товариства можливості ознайомитись із справою Юринця не було задоволене. Справа, мовляв, переглядалась, але в реабілітації Юринцеві відмовлено, і тому видана на руки науковим дослідникам поки що бути не може.

Однак справа ознайомлення з досьє Юринця не така вже й безнадійна, бо є можливість звернутись до оглядових довідок про справу Юринця, складених для потреб реабілітації в 50—60 рр. невинно потерпілих від доносів. Маємо в своєму розпорядженні три таких довідки, складені: 07.07.1955 — капітаном Ганенком з КДБ УРСР, 21.09.1955 — полковником юстиції Кондратьєвим з військової прокуратури Київського військового округу (КВО), 11.07.1960 — майором Гребеневим з КДБ УРСР.

Найбільш повною є оглядова довідка А. Кондратьєва. Наведемо її повністю з долученням істотних фактичних даних з двох інших.

Юринець Володимир Олександрович, народився 1891 р. в м. Олесько, що в Галичині, до арешту працював викладачем філософії у київських вузах (за Ганенком: з 1934 р. ніде не працював), з 1920 до 1933 рр. перебував у КП(б)У (за Гребеневим: в 1912 р. в м. Львові перебував у партії меншовиків, за Ганенком: колишній член меншовицької партії з 1911 до 1914).

Юринця заарештовано III відділом УГВ НКВД УССР, очевидно, в липні 1937 р., позаяк постанова про обрання запобіжного заходу числа не має, а вказана липнем 1937 р. постанова про арешт Юринця винесена тимчасово виконуючим обов'язки прокурора КВО бригадиром Дубілером 22.07.1937. Ганенко вважає цю дату днем арешту за участь в контрреволюційній терористичній організації, додавши: «на підставі яких матеріалів був заарештований Юринець, із справи не видно». Згідно протоколу допиту, Юринець «відразу ж після арешту розпочав давати свідчення про свою злочинну діяльність».

За обвинувачувальним висновком, складеним без зазначення дати в 4-му відділенні III відділу УГВ НКВД УССР та затвердженому 26.09.1937, тобто після розстрілу (!), у військовій прокуратурі КВО, у вину Юринцеві ставилось те, що він 1912—1914 рр. був у Львові агентом австрійської поліції й одночасно, навчаючись у Львівському університеті (за іншими даними, 1910 р. Юринець змушений був піти з Львівського університету, став німецьким шпигуном і навчався у Віденському університеті, далі у Берліні і Парижі,— М. Р.), перебував у меншовицькій партії. Чи була така партія тоді у Львові, чи слідчий, що складав обвинувачувальний висновок, мав підставою для такого висновку «меншовицький ідеалізм» Юринця, — знову ж таки залишається під сумнівом.

Під час громадянської війни, а точніше 1920 р., ставши членом КП(б)У, пов'язався у Тернополі з контрреволюціонерами Бараном, Сіяком Іваном та іншими членами УВО, за допомогою яких став членом галицького ревкому й повів з ними активну боротьбу проти радянської влади за створення «Самостійної» української буржуазної держави. Далі,

з метою проникнення в тил для диверсійно-повстанської праці, переїхав (разом з частинами Червоної армії, що змушена була залишити Західну Україну Польщі, не втрачаючи, проте, надії на повернення,— М. Р.) до Умані, де увійшов до складу повстанського комітету, пов'язаного з петлюрівськими бандами, що оперували навколо Умані. Перебування Юринця в Умані, якщо не познайомило, то спогадами зблизило пізніше його з Бажаном.

XXV

1921 р. В. Юринець їде до Москви на навчання до ІЧП. В той час в Москві опинилось чимало галичан, зокрема з Галревкому — Конар, Ом. Паліїв, П. Дідушко-Гельмер, далі Букшований, яких ГРУ РСЧА готувало для розвідувальної роботи і майбутньої війни з Польщею, що вважалась недалекою. Тоді ще в Москві пам'ятали, що Галревком відіграв чималу роль в звільненні Києва і всієї Правобережної та Західної України 1920 р. від поляків.

Навчаючись у Москві, Юринець вів, виявляється, «контрреволюційну роботу, спрямовану на розкладання студентів й вербував їх для шкідницької роботи на користь Німеччини, з консульством якої він був пов'язаний». Звинувачення, як бачимо, цілком в дусі параноїчного 1937-го року, не підтверджене в подальшому жодними радянськими чи німецькими архівами розвідслужб.

Після переїзду з Москви до Харкова Юринець продовжував свою міфічну діяльність німецького шпигуна, пов'язавшись 1927 р. у Харкові з німецьким консульством. 1928 р., будучи у відрядженні в Берліні й Осло, мав зустріч з генералом Гофманом й представником католицького центру, від яких одержав вказівки з контрреволюційної праці. Про

загравання Москви з Німеччиною в 20-ті роки, до якого залучались галичани (Конар-Палашук, Дідушко-Гельмер, Юринець й інші) з їх знанням німецької мови, використанням ненависті до Польщі, що окупувала Галичину, в справі Юринця, як і всіх інших, замовчується. Мовляв, німецькі шпигуни, та й годі.

Одночасно з шпигунством на користь Німеччини Володимир Юринець в Харкові встановлює зв'язок з українськими націоналістами — галичанами Михайлом Свідзинським, Матвієм Яворським й разом з ними розпочинає «розставляти націоналістичні кадри на ділянках культурного фронту». В Україні тоді шуміла українізація, і залишитись осторонь Юринець, звичайно, не міг. Отже, до шпигунського компромату на користь Німеччини долучився націоналістичний — на користь України.

З 1927 до 1933 року Юринець систематично інформував німецьке консульство, скорше міфічно, ніж за дорученням, скажімо, ГРУ для дезінформації чи загальновідомої інформації, про «економічне життя України, про частини Червоної армії та оборонну промисловість». Це все — міф, а далі йде про Юринця жорстока реальність:

«Крім того, Юринець проник 1933 р. до органів ГПУ в якості таємного співробітника (рос. абревіатура: сексота) і ворогами народу Козельським та інш. використовувався з контрреволюційною метою, провокував органи НКВД (на їх же замовлення! — М. Р.), надаючи їм провокаційні матеріали». Звичайно, «за завданням іноземної розвідки та української націоналістичної організації». Все в той час списувалось за рахунок зовнішнього і внутрішнього класового ворога. Навіть «досягнення», які могли бути значнішими, не кажучи вже про такі «прориви», як голод 1933-го.

Таким чином, Юринець, «будучи сексотом ГПУ—НКВД з 1933 р., систематично дезінформував органи і, за завданням іноземної розвідки та націоналістичної організації, надавав до органів НКВД фальшиві, провокаційні матеріали. Юринець назвав низку осіб, стосовно яких він давав фальшиву інформацію в НКВД». Далі Ганенко (але не Кондратьєв і, вслід за ним, Гребенев) продовжує: «В багатьох місцях показання Юринця мають загальний, неконкретний характер, в них відсутні факти і т. д. Крім показань Юринця, жодних інших фактів вини в слідчій справі немає».

Звинувачення Юринця кваліфіковано за статтями 54-1а, 54-8, 54-11, 54-13 КК УРСР. До справи долучена довідка, підписана співробітником НКВД Гроссманом про те, що Юринець Володимир Олександрович засуджений 01.10.37 р., протокол № 60, за першою категорією — до розстрілу. Ким засуджено — не вказано. Вирок виконано 04.10.37 р.

XXVI

Всі три оглядові довідки — Ганенка, Кондратьєва і Гребенева — мали кожна свою мету і призначення. Перша, найбільш рання, що перебуває в справі Крілика-Василькова, копія — в справі Рудницького, призначена для того, щоб сказати: «Брук за свідченнями Юринця не проходить». В останній констатується те ж саме стосовно Коника.

Глибшу мету і ширше призначення: зробити Юринця «козлом відпущення» в реабілітаціях безвинно репресованих, навіть тих, на яких Юринець не підписував доносів, — має оглядова довідка Кондратьєва [17, а.с. 115—121], [44, а.с. 252—259], інш.

Маючи на увазі глибшу мету і ширше призначення, гвардії полковник юстиції А. Кондратьєв

повідомляє в своїй оглядовій довідці найбільш істотні фрагменти з допитів Юринця. Так, на допиті 22.07.37, відразу після арешту, точніше, в день санкції прокурора на арешт, Юринець про свою діяльність сексота засвідчив: «Я повинен повідомити слідчому, що вся моя робота в органах ГПУ НКВД — це була майже суцільна провокація з мого боку. Дуже часто мене штовхали на провокацію співробітники, з котрими я був пов'язаний» [27].

«Я провокував на активні висловлювання й дії окремих людей, що опрацьовувались мною, писав брехливі донесення (доноси — *М. Р.*), викривляв події, мовчав про цілу низку відомих мені фактів, будучи до всього цього часто спонукуваний окремими співробітниками, з котрими я був пов'язаний» [28].

«Десь 29.04.34 я зустрівся з Козельським та Шерстовим на тій же квартирі в Галушківському провулку (Юринець мешкав у Харкові на Бурсацькому, а це, очевидно, явочна квартира ГПУ — *М. Р.*). Козельський завжди приходив, коли мені треба було давати «генеральні вказівки». Почав він бесіду зі мною у підвищеному тоні, заявив дослівно таке: наближається 1-ше травня, терористи готуються, бігають за машинами. У нас є відомості, що український письменник Слісаренко (в тексті тут і далі Слюсаренко) готує теракт, а ви і в вус не дуєте. Якщо ви далі будете так чинити, я не можу за вас відповідати перед Балицьким, можливо, поставне питання про вашу роботу, і вас чекає голодна смерть, або ми вас заарештуємо. Зустріньтесь із Слісаренком й переконайтесь, що він терорист». Після такої бесіди із Козельським я намагався в найближчі ж дні зустрітися із Слісаренком. Бачив його двічі — один раз на вул. Вільної академії і вдруге — проти обливконкому. Обидві зустрічі були

недовгими. Про підготовку теракту, тим більше, до 1-го травня Слісаренко не казав. Я ж у своєму зведенні писав про нього, як про терориста, що актуально проявив себе, і його заарештували (29.06.34—М. Р.). Так і в подальшому, основний напрямок удару був на кадри української інтелігенції» [29].

«В жовтні 1934 р. зі мною в Харкові пов'язався співробітник ГПУ Пустовойтов, що спеціально приїхав з Києва. При зустрічі він мені передав, що в них є точні дані про підготовку українськими націоналістами терористичного акту в жовтневі дні. Викликав він мене щоденно протягом 5—6 днів. Я терористичної організації знайти не міг й запевняв Пустовойтова, що бути її не може в Харкові, позаяк уряд до цього часу був уже в Києві. Мені було кинуту звинувачення, що я дезінформую. Мене довели до того, що я щось написав про терористів, що саме — тепер не пам'ятаю. Пустовойтов протягом довшого часу запевняв мене, що український літературний критик Коряк відомий ГПУ як терорист. Я в своїх донесеннях таким його і виставляв, хоч нічого про Коряка, як про терориста, не знав» [30]. Ця жовтнева, 1934 р., зустріч Юринця з Пустовойтовим разом з жовтневим донесенням того ж року до ГПУ сексота Біленького-Березинського, що цитувалося раніше, дає уявлення про форсовану після вбивства Кірова «Справу ОУН». Про це вже йшлося вище.

XXVII

«1937 р., точно дати не пам'ятаю (але в першій половині, бо в другій обидва — і Юринець, і Пустовойтов — були вже заарештовані — М. Р.), Пустовойтов мене заставив під диктовку написати донесення, здається, на Дреуса, колишнього слухача

ВУАМЛІН-у. Що саме я написав, не пам'ятаю. Пу-
стовойтов в даному випадку ніби виконував замов-
лення Долинського з Дніпропетровська. Десь 1935 р.
Долінський мені дав наводку на терориста. Мова
йшла про українського письменника Собка, жителя
м. Києва. Не знаючи нічого про терористичну діяль-
ність Собка, я неодноразово писав про нього, як
про терориста» [31].

«Найбільш разючий факт зрадництва мав місце
з Давиденком. Давиденка я знав з 1926 р., як свого
учня за УІМ-ом (в тексті: ВУАМЛІН-ом). Зустрів
я його випадково в Києві на Прорізній вулиці в
1935 р., точної дати не пам'ятаю. В бесіді мені Да-
виденко розказав про те, що троцькісти в Дніпро-
петровську виключили його з партії, що в Дніпро-
петровську є прихована троцькістська група за
участю Ягнетинської. За подальших зустрічей він
мені казав про наявність троцькістської групи в
Києві і, як учасників, назвав Орлова та Кіллєрова.
Я про зустрічі з Давиденком повідомив Козель-
ському та Долинському. Через кілька днів на поба-
чення до мене, що відбулося в квартирі Алексан-
дрова (не Александровського?—М. Р.), прийшов Ко-
зельський. Зовсім несподівано для мене від пові-
домив, що за розпорядженням Балицького мені ви-
дається одноразова винагорода в 2 тисячі карбо-
ванців. Тут же він мені вказав, що Давиденко — те-
рорист і його треба викрити. «Пожарче перед ним
выступайте» — така була директива Козельського.
В наступні дні... натискували на мене стосовно
(рос.: насчет) Давиденка, а я старався — провоку-
вав Давиденка й зводив наклеп на нього. Помітна
була особлива зацікавленість Козельського в тому,
щоб Давиденка прибрати. Видумувались спеціальні
приводи, щоб затягнути Давиденка до мене на
квартиру. Я в бесідах з Давиденком не соромився,

проявляв активність, а опісля свої слова в зведеннях подавав як висловлювання Давиденка» [32].

Зацікавленість Козельського в тому, щоб прибрати Давиденка, в справі Юринця, згідно з Кондратьєвим, засвідчує [27, а.с. 118]. Однак, і без цього тепер відомо, коли прибрали Давиденка: 08.10.35 його було заарештовано і через рік розстріляно, як активного учасника троцькістсько-націоналістичної терористичної організації Семковського, Нирчука та інш., всього 37 осіб, серед них і Орлова, якого Давиденко назвав разом з Кіллерогом в цій же організації. Кіллерог теж зазнав арешту і був розстріляний, але за іншою, паралельною цій, справою. Зацікавленість Козельського в Давиденкові виявилася, таким чином, не безпідставною, більше того, справа, у якій до Києва з Дніпропетровська прибув Давиденко, щоб доповісти «компетентним органам», принаймні, в особі Юринця, набрала вже через кілька місяців в паралельному розгалуженні такого розмаху, що змушений був покінчити собою в січні 1936 р. сам Козельський.

Але повернемося від Давиденка і Козельського назад, до Юринця. З наведеної Кондратьєвим виписки з протоколу допиту Юринця від 22.07.37 довідуємось, що восени 1935 р. той мешкав уже в Києві. Те, що переїзд з Харкова до Києва «центрального агента» ГПУ дозволило, чи навіть запропонувало, щоб провокувати українську інтелігенцію далі, як от Давиденка, поета Малишка й інш., не викликає сумніву.

Неясним залишається інше, хоч і менш важливе, але теж потрібне для повної біографії Юринця — знання того, як переїхав він з Харкова до Києва? Чи шляхом обміну квартир, чи з сім'єю, чи без сім'ї, чи був він під постійним домашнім арештом, чи міг, за сприянням ГПУ, підробляти епізо-

лично у київських вузах, чи був безробітним, одержуючи інколи несподівані разові винагороди в розмірі 3,3 місячної асистентської зарплатні? В біблійному випадку щось подібне одержав учень, тут — вчитель.

На допиті наступного дня, 23.07.37, Юринець продовжував розповідати: «Я писав брехливі донесення про ніби існуючі контрреволюційні й терористичні організації, в той же час допомагав ховатися дійсним ворогам. Я провокував на активні виступи і дії окремих осіб, являючись завжди ініціатором запеклої фашистської пропаганди. Протягом кількох років я постійно був п'яним. Пив, щоб не думати, починаючи з ранку. Я приходив п'яним на побачення із співробітниками НКВД, я пив під час самих побачень. Донесення, суцільно надумані, писалися під винними парами й на наступний день зміст їх згладжувався в пам'яті. Достатньо було мені випадково зустріти когось із знайомих, щоб донести про його ніби контрреволюційну й терористичну діяльність. Часто я писав про зустрічі, які зовсім не мали місця. Поступово випрацьовувалась ціла система зрадництва й провокацій з певним політичним напрямком, який вів до розгрому української інтелігенції, щоб викликати озлоблення українського народу. В даному випадку я діяв за дорученням німців та виконував волю окремих співробітників НКВД, з котрими я був пов'язаний. В той же час береглись троцькісти, про діяльність яких я довідувався. Співробітники НКВД, з котрими я зустрічався, були більшовиками (хтось від руки вставив «не» більшовиками — М. Р.). Я від них чув часто антирадянські висловлювання (Шерстов), часто писав брехливі донесення за прямими їх вказівками (Козельський, Пустовойтов, Шерстов). Система обов'язкових щоденних донесень, доповідні на за-

мовлення, підчистка доповідей, нав'язування мені своїх думок, призводили до того, що бажане сприймалось за факти, й штовхало мене на зрадництво» [33].

XXVIII

На цьому ж допиті Юринець додав до раніше наведених фактів його провокаційної діяльності інші факти, зокрема фабрикованого перетворення в терористів відомих письменників Куліша, Епіка, громадських і політичних діячів на ниві освіти і культури Мазуренка, Полоцького, Сказинського, Бачинського, інших. В протоколі допиту про це сказано так: «Вам приводиться виписка з Вашої доповіді від 12.10.34 р. ...». Це та доповідь, про яку на попередньому допиті, днем раніше, Юринець засвідчив, що Пустовойтов довів його до такого стану, що він «щось написав про терористів, що саме — тепер не пам'ятаю».

Ось що написав 12.10.34 Юринець Пустовойтову:

«Останні мої розмови (з Пустовойтовим чи міфічними членами нового «центру УВО», створеного сексотами Березинським і Юринцем? — *М. Р.*) доводять, що більшість керівної верхівки (СПО УРСР чи «центру УВО—ОУН»? — *М. Р.*) буквально натискають на виконання замаху (теракту. — *М. Р.*) і нею приймаються всі заходи, щоб замах було виконано. Нове, що я помітив в останні дні (розмовляючи з Пустовойтовим чи Біленьким-Березинським? — *М. Р.*), — це, що замах мусить бути спрямовано проти однієї людини — Постишева» [27, а. с. 119].

Ні Пустовойтов, Козельський, Кацнельсон і Балицький тоді; ні слідчий (Білоцерковний. — *М. Р.*)

тепер не помічають двозначності в донесенні-доносі про розмови з керівною верхівкою і її натискування «на виконання замаху» на Постишева. Недомовленості пояснюються сп'янілим станом «центрального агента».

Слідчий допитує з пропусками доповіді Юринця від 12.10.34: «Замах повинен був виконати представник студентської організації Держуніверситету в Києві (з щойно призначеним ректором... Левіком — *М. Р.*). Березинський (він же Біленький. — *М. Р.*) шляхом опитування (членів нового «центру УВО—ОУН», як на Політбюро ЦК? — *М. Р.*) та через зв'язки знає, що за замах (пропущено: відповідають; знову граматично неув'язана двозначність, — *М. Р.*) Куліш, Епик, Мазуренко, Полоцький». Слідчий додає, що в цій же доповіді названо також терористів Сказинського і Бачинського і запитує Юринця: «Цю доповідь ви писали під тиском Пустовойтова?» Юринець відповідає: «Так, саме цю, притому цілком видуману. Епіка, Бачинського та інших було згодом (дуже швидко.— *М. Р.*) заарештовано НКВД й засуджено на різні терміни. Сказинського розстріляно» [27, а.с. 65].

Майже одночасно з Юринцем, 04.08.37, тобто із зміщенням на неповних два тижні, допитувався також Пустовойтов, якому зачитувалася витримка з доповіді Юринця від 05.10 (в тексті 05) 34 р.: «Зараз вже очевидно, що терористичні акти на наших вождів на жовтневі свята підготовляються ОУН заново і з більшою інтенсивністю, ніж це було в минулий час. Я (*нерозб.*) передаю точно бесіди за останні декілька днів (з Пустовойтовим чи Березинським, що інструктувався тим же Пустовойтовим? — *М. Р.*). Тут зроблено лише деякі загальні зауваження щодо осіб, проти яких готовляться терористичні акти. Ми поділені (з Березинським чи в СПО? —

М. Р.). Одні стоять за замах на Постишева, інші — за масові замахн, причому говорять про Балицького» [18, с. 139]. Далі вказуються «терористи» — відомі українські письменники, діячі мистецтва і культури: Підмогильний, Бахмут, Сотник, Пронь, Балицький Михайло, Фальковський, Плужник й ін.

Відповідь Пустовойтова слідчому (Самойлову чи Білоцерковному?) наводилася вище. Тут відзначимо ту ж саму особливість Юринцевих донесень-доносів, які читаються щодо джерел одержаної ним інформації двозначно.

В протоколі допиту Юринця від 23.07.37 продовжуємо читати: «Незадовго до переїзду уряду з Харкова до Києва (тобто влітку 1934 р.,— М. Р.) на чергове побачення до мене прийшов Козельський. Він заявив мені, що на залізниці почастишали аварії потягів і в нього є відомості, що готується аварія урядового потягу при переїзді уряду з Харкова до Києва. Мені запропоновано було знайти терористів, що готували аварію урядового потягу. Жодних відомостей з цього питання в мене не було і не могло бути. Однак, виконуючи замовлення Козельського, я написав доповідь про залізничний терор. Доповідь я приніс Шерстову. Прочитавши його, він заявив: «Доповідь не годиться, позаяк там у вас кінці з кінцями не сходяться. Крім того, слід написати поміцніше, а то прокурор за таким матеріалом санкції на арешти не дає». Я написав іншу доповідь, поміцнішу і віддав її Шерстову. Доповідь було схвалено» [27, а.с. 119].

Так Юринець перейшов від написання наукових доповідей до написання доносів. Писав їх, проходячи іншу науку виховання, «іманентної критики» та синтезу в єдності протилежностей себе і своїх опонентів з ГПУ. Ось на що перевівся талант непересічного вченого-філософа, академіка Володими-

ра Юринця. В той же час, як його наукові праці, книги, ім'я перед тим, як відійти в небуття, гомілились на всі заставки у філософських журналах та зібраннях колегами, оперуповноважені СПО ГПУ, маючи інколи «незакінчену нижчу освіту», з неприхованим презирством і цинізмом замовляли професорові Юринцеві сексотні доповіді, щоб передрукувавши, бігти й передавати їх Балицькому й Кацнельсону на естетичне смакування філософським обгрунтуванням арештів.

XXIX

Доповідь про терористичний замах на урядовий потяг з Харкова до Києва була епізодичною, так би мовити, разовим замовленням ГПУ і, не виключено, самого Балицького, що ухвалою Політбюро ЦК КП(б)У відповідав за потяг і, взагалі, переїзд столиці з Харкова до Києва.

У вересні, 11.09.34, Юринець повертається до ближчих йому, як вченому, міркувань про інтелектуальну працю і складає для ГПУ доповідь про «Інтрудпартію». В цій доповіді повідомляється про існування у Харкові великої контрреволюційної організації «Інтелектуальний труд», до якої входять десятки людей.

Ідею Інтрудпартії подав Долинський: «Мені якось Долинський заявив, що мусить існувати контрреволюційна організація на кшталт «Промпартії», жодної такої контрреволюційної організації я не знав, але написав про «Інтрудпартію» в зрадницьких і провокаційних цілях. Учасниками організації я назвав переважно українську інтелігенцію. Таких доповідей, як про «Інтрудпартію», я написав багато (в переліку праць академіка Юринця вони теж мають посісти своє місце.— М. Р.). Зо-

крема, 19.02.34 я повідомив про терористичні організації в хімічному інституті Харкова. 25.12.34 я повідомив про п'ять терористичних організацій. В усіх видуманих організаціях я називав десятки і сотні людей — учасників організацій, не маючи для цього рішуче жодних підстав. Козельський, Долинський та інші казали мені, що якщо не буде доповідей, ми не будемо мати права на існування» [27, а. с. 67—68].

На допиті 24.07.37 Юринець повторює раніше дані ним свідчення, даючи висновки, що влаштовували, якщо не підтверджували слідство: «З іншого боку, я шляхом провокаційної роботи та доносів (нарешті донесення названо доносом.— *М. Р.*) намагався викликати широке репресування радянської інтелігенції, а звідси — її невдоволення радянською системою. В такий спосіб, дійсно контрреволюційні кадри приховувались і ставились під удар кадри української інтелігенції. Мої доповіді до НКВД, поспіль видумані, могли бути викриті, як провокаторські, з перших же місяців мого співробітництва (сексотства — *М. Р.*). Однак жодної відсічі я не одержав. Наступні події показали мені, що моя провокація комусь потрібна. Справа в тому, що десь з другої половини 1933 р. замість розгромлених українських націоналістів, особливо на культурному фронті, осіли троцькісти. Я пробував про них писати, мені сказали, що це не треба. Таким чином, виходила повна взаємодія в завданнях, як з боку німців, так і з боку співробітників ГПУ, котрі мною керували. Козельський, Долинський, Пустовойтов, безумовно, знали, що мої доповіді видумані. Про це можна судити хоча б з того, що не всіх осіб, на яких я писав, заарештовували, а якось їх диференціювали, хоч писав я про активність й тих та інших те ж саме» [27, а. с. 80—81].

І далі: «Крім факту провокації з Давиденком, про що я раніше розповідав докладно, я писав за вказівкою Козельського провокаційні й брехливі доповіді на Колесникова, Білика, Діденка, Сидоровича, Синявського й Волобуєва. Всі ці особи, за включенням Синявського, різночасно були заарештовані» [27, а. с. 105].

Із Загоруйко — українським письменником я познайомився в липні 1933 р. (в найважчий для себе час відчув співчуття людини, на яку, перестраховуючись, доніс?! — *М. Р.*)». З інших знайомих перераховуються: Гірняк — актор, художник; Півненко — викладач української літератури; Заклинський — літератор; Свідзинський — викладач вузів. «Коли я розповів Козельському про знайомство із Загоруйко, він дав мені вказівку спілкуватися з ним і в доповідях про нього подавати справу так, що він все більше й більше активізується в терористичних намірах. Стосовно інших осіб, перерахованих вище, Козельським була дана така ж установка, як і стосовно Загоруйка. На виконання вказівок Козельського, я у відношенні всіх інших осіб різночасно написав декілька брехливих провокаційних доповідей про їх ніби терористичні наміри. Особливо мені Козельський рекомендував писати про їх зростаючу терористичну активність після замаху ОУН-івця Лемика на співробітника консульства СРСР у Львові. Маючи таку установку Козельського, я в грудні 1933 р. подав провокаційну, брехливу доповідь на Загоруйка, що він ніби збирається здійснити терористичний акт над одним з видних керівників партії та уряду на Україні. Після цієї доповіді Загоруйка було заарештовано й розстріляно. Разом із Загоруйком були також заарештовані Киричинський, Андрієнко й Ковальчук — всі українські інтелігенти, котрих я в своїх

доповідях подавав, як «групу Загоруйка». Ці особи згодом одержали вирок на різні терміни перебування в концтаборах» [27, а. с. 109—110].

«Ще до арешту Загоруйка було проведено арешти Гірияка, Свідзинського, Півненка та Заклинського. Згодом Півненка було розстріляно, а останні, за моєю провокаційною доповіддю, одержали вирок до різних термінів ув'язнення» [27, а. с. 111].

Як, пройшовши такі ворота Пекла, не згадати тут про Байдарські ворота, молодих романтиків-митців, міркування Невідомого-філософа про фалди думок «пухнастого Сократа» в інтермедіях до їх творів, що підносяться Українським Відродженням 20-х рр. до найвищих досягнень людської духовності в усі інші часи.

Заради того Відродження Невідомий-Юринець погоджувався не лише залишитись Невідомим, але й принести Софію в жертву Музі. Мета, мовляв, виправдовує ту жертву, і коли почали Українське Відродження в 1933—1937 рр. в ім'я комуністичної мети розстрілювати, той самий філософ, залишаючись ще більш невідомим, погодився писати й підписувати донесення-доноси на Митців-служителів Музи.

Він «викрив ворогів народу» не більше, ніж, скажімо, М. Яловий, Х. Приступа, Гр. Коссак, але вина його не менша.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

НАУКА АКАДЕМІКА ЮРИНЦЯ І ЙОГО РЕПРЕСОВАНИХ КОЛЕГ З ВУАМЛІН-у ТА ГПУ

Після постанови ЦК КП(б)У «Про націоналіста і плагіатора Юринця» завдання визначалось одним словом вождя: розворушити, себто підняти і перетрусити, не залишивши каменя на камені, всі наукові праці «націоналіста і плагіатора».

XXX

Розворушення розпочалось ще на філософській дискусії 1931 р. Тепер воно перейшло до нової, визначеної директивно, якості буржуазного націоналіста і плагіатора.

Двомісячний орган науково-дослідного інституту філософії ВУАМЛІН-у «Прапор марксизму-ленінізму» (тепер «Філософська і соціологічна думка») в № 2—3 за 1933 рр. (С. 9—12) нагадує, що постанова ЦК КП(б)У про виключення з партії Юринця звертає «увагу філософського керівництва ВУАМЛІН на притуплення більшовицької пильності в ставленні до В. Юринця». Ті, що радили закінчувати боротьбу за чистоту марксо-ленінської теорії і переходити до позитивної роботи, помиляються, бо саме це «привело до послаблення партійної пильності, зниження якості роботи, притуплення критики і самокритики представників мешовуючо-ідеалістичної і механістичної ревізії філософії марксизму-ленінізму, до відсутності рішучого

викриття націоналістичних вилазок Демчука і його пособника Юринця. Фактично звідси походять коріння того прориву, який розкрився в останній час в зв'язку з наявністю ганебного плагіату Юринця, протаскування ним в підручнику своєї буржуазно-ідеалістичної, неогегельянської в основному, фашистівського гатунку філософії».

Юринець раніше був учителем, тепер став «пособником» Демчука. Чому так сталося, пояснюється просто: Юринець перебував на волі, Демчук — під арештом.

Критичні оцінки, що давались раніше, тепер виявились недостатніми. «Вони не викривають буржуазно-ідеалістичної і націоналістичної суті контрабанди Юринця, як безсумнівного представника буржуазно-ідеалістичної, в основному неогегеліанського, фашистівського гатунку філософії і філософського обґрунтування контрреволюційної націоналістичної яворщини... Бо ж саме Юринець, із захопленням відзначаючи «створення марксівської схеми загальної історії України» з боку Яворського, як «відрадне явище», вітав «змагання українського ідеологічного фронту до синтезу», що по суті було висуненням гасла оформлення системи поглядів українського воєнничого націоналізму, яке він підхопив і розвинув... Бо ж саме Юринець, разом з Демчуком, мріяв про ренесанс націоналізму під стягом «Великої Соборної України», обвинувачуючи Донцова за те, що він недосить вдало пов'язує «наш ренесанс націоналізму» із західноєвропейським націоналізмом («Філософсько-соціологічні нариси». (С. 206).

«Отже, Юринець цілковито приєднується до завдання відродження українського націоналізму, а в інших висловленнях ще й підкреслює, що для

нього національна належність вища за класову і партійну. «Для КОЖНОГО українця,— пише Юринець в тій статті, що назва її («В трясовинах українського фашизму») цілковито опреділює становище Юринця,— постать Драгоманова займає видатне місце, і КОЖНИЙ УКРАЇНЕЦЬ (а в тім числі і українець-комуніст) мусить провести розрахунок в той чи інший бік з драгомановством» (там само, с. 213). В цій самій статті Юринець обгрунтовує контрреволюційне твердження про «безбуржуазність» української нації і, затушковуючи небезпеку українського фашизму, говорить, що «увесь цей фашизм залишиться зразу чисто інтелігентним надуманим «пшиком». Речники донцовського фашизму, з якими зустрічатиметься селянин, це — український адвокат і піп — от ці фігури, що стали вже символами експлуатації галицького селянина».

«Таким чином, він зводить соціальну базу, соціальну підпору фашизму до дрібної буржуазії й інтелігенції, замазуючи його зв'язки і залежність від великої промислової і фінансової буржуазії, а в дальших своїх роботах, аж до 1933 р., продовжує і розвиває це твердження на замасковані висловлення, в яких договорився до того, що фашизм є ворог капіталізму».

Після філософської дискусії 1931 р. Юринець критикувався недостатньо. «За 2 1/2 роки не з'явилося жодної статті з ґрунтовною критикою шкідливих буржуазно-ідеалістичних та націоналістичних поглядів Юринця. Юринець ввесь час після повороту на філософському фронті залишався однією з головних постатей.

Тепер, зверх того, з'ясовано, що в статті Юринця «Криза сучасної фізики в світлі марксизму-ленінізму» і в його розділі підручника «Діалектичний матеріалізм», виданому під грифом інституту фі-

лософії ВУАМЛІН-у, має місце плагіат. Це документально доведено у відношенні до цих двох засадничих праць. Але ж відомо, що взагалі роботи Юринця є по суті лише некритичне перетворення буржуазних філософів та вчених, в якому Юринець дуже й дуже часто, нібито проводячи т. зв. «іманентну критику», просто переписує останніх, протаскуючи буржуазно-ідеалістичну і націоналістичну контрабанду».

XXXI

Далі редакційна стаття журналу переходить (С. 12—15) до підручника: «Відділ підручника «Діалектичний матеріалізм» — «Матеріалістична діалектика», що його автором є Юринець, містить у собі потворні ідеалістичні перекручення філософії марксизму-ленінізму. Ці перекручення (вже не кажучи про талмудистсько-вичурно-схоластичний стиль викладу) роблять підручник у цій його частині шкідливим. Напустивши «філософського туману», Юринець протягує «свої, ворожі марксизмові, ідеалістичні погляди». Надається мало місця матеріалістичним попередникам марксизму — французьким матеріалістам відведено 10 рядків і багато — Гегелю. В останньому вбачається крамола: «Цей виклад не може не розцінюватися, як найсправжнісінька пропаганда буржуазної ідеалістичної філософії... на користь сучасному, зокрема українському, фашизмові».

Розповідаючи, як втілюється «абсолютний дух» в обраній нації, а інші нації оминає, Юринець некритично, мовляв, обґрунтував націоналістичну схему історії України Яворського. Звичайно, це стверджується не без пересмикування, бо підручник писався в 1932 р., а від «схеми Яворського»

Юринець відмовився ще в 1929 р., коли того було «викрито».

Юринця обзивали найобразливіше ще до постанови ЦК про його плагіат й націоналізм, а тепер і поготів: «Зводячи зухвалий наклеп на Енгельса, він пише: «Енгельс ясно підказує, що коли дана матерія, дана і свідомість, як неодмінний кінцевий результат її розвитку.» Така нерозривність є не що інше, як «шкідлива ідеалістична контрпропаганда», бо виконується лише «коли наявні є відповідні умови (тому не конче всюди й завжди)».

Те ж — в питанні «позірності», де має місце «шкідливе політичне спрямування», бо в словах Юринця «арсенал еkleктики і софістики (наприклад, Троцький, Бухарін)» троцькізм розуміється не позірним, а дійсним, незважаючи на те, що Юринець сам закликає «пильно дослідити це існування неіснуючого для нашої політичної боротьби з ним».

Для підтримки цієї думки використовується посилення, досить невіддале, з огляду на колишнього покровителя Юринця і викритого невдовзі «ворога народу» Покровського: «Не дарма більшовик-історик М. Н. Покровський колись говорив, що треба боятись людей, які говорять незріло, туманно, бо за цим дуже часто у них ховається бажання приховати свої справжні ворожі і шкідницькі погляди».

Мало зводити яворщину, як це робить Юринець, до механістичного перекручування. Це затушковує «її контрреволюційне націоналістичне значення, як прямої агентури німецького фашизму, «забуваючи» згадати навіть про те, які дифірамби виспівував він Яворському, обгрунтовуючи «марксистський характер» його схеми історії України, його теорію «безбуржуазності» української нації, його лінію на від-

рив України від Радянського Союзу і орієнтацію на буржуазну Німеччину».

На завершення критичного знищення Юринцевого розділу в підручнику дається висновок: «Отже, бачимо, що Юринець використав підручник, його великий тираж для пропаганди своєї буржуазної ідеалістичної, неогегельянського в основному, націонал-фашистського гатунку філософії, для перекручувань основних, засадничих тверджень діалектичного матеріалізму, для протаскування контрреволюційної націоналістичної контрпропаганди».

Каменя на камені не залишається від інших наукових праць. «Ворожі вилазки Юринця є також в інших роботах». З них взято дві останні — «Філософська генеза Маркса» і «Український філософський фронт». Перша кілька місяців тому, в березні 1933 р., доповідалась Юринцем на сесіях ВУАМЛІН та ВУАН, про які, включно з доповіддю Юринця, писали республіканські газети. Тепер вона вийшла в збірці «До п'ятидесятиріччя смерті К. Маркса», від якого ще відгонило друкарською фарбою. Чому більшовики з такою помпою відзначили 50-річчя смерті Маркса? Цей ірраціональний факт має пояснення в тому, що Маркс «і тепер живіший всіх живих» в більшовицьких злочинах 1933 р.

Інша стаття Юринця надрукована в «Прапорі марксизму-ленінізму» № 5—6 за 1932 р., як підсумок зробленого на українському філософському фронті теж до ювілею — 15-річчя жовтневого перевороту. Але як не старався Юринець, відчуваючи небезпеку, довести в друкованих працях, статтях, підручниках, прилюдних виступах свою правдивість і відданість, навіть самому Сталінові, йому це не могло допомогти. Мовляв, не допоможе, бо прикривається.

І не допомогло. Прочитувавши з «Філософської генези Маркса» думку Юринця про те, що гітлеризм виявляє «ненависть до творчих сил капіталізму, до його прогресивного значення», колеги з «Прапора марксизму-ленінізму» зауважують: «Тут у замаскованій формі протягається твердження про те, що фашизм є ворогом капіталізму». Висновок із сказаного розумівся сам собою: до усвідомлення різновидів тоталітаризму було ще далеко

Дістається Юринцеві і за намагання підсумувати українську радянську філософію за 15 років: «В останньому (5—6) номері органу інституту філософії «Прапор марксизму-ленінізму» вміщена стаття «Український філософський фронт». Стаття має надзвичайно відповідальне завдання: підсумувати класову боротьбу на філософському фронті України до 15-річчя Жовтневої революції. І це завдання редакція журналу доручає нікому іншому, як тому ж таки Юринцеві».

Кримінал статті полягає в такому: «Стаття його надзвичайно багата на імена і прізвиська тих, з ким колись велась боротьба на філософському фронті. Але в силу дивної випадковості, не кажучи вже про більше, навіть просто «забуті» в ній імена керівників, як меншовикуючого ідеалізму, так і механістичного матеріалізму на Україні. Така «розсіяність» з боку самого Юринця цілковито зрозуміла — першим серед них повинен бути він сам. Але що сказати про редакцію, яка дозволила надрукувати статтю Юринця? Це — «гнилий лібералізм», і від редколегії «Прапора марксизму-ленінізму» в наступному номері (№ 1) залишився один тільки Степовий, що був Анти-Юринцем, а в цьому (№ 2—3) — редколегія вже повністю оновлена.

Висновок до всього сказаного нової редколегії колишніх колег Юринця такий: «У світлі цих фак-

тів стає ще більше обгрунтована й зрозуміла своєчасність і цілковита правильність згадуваного рішення ЦК КП(б)У про вилучення Юринця з лав партії, як прихильника буржуазної філософії, філософського обгрунтування яворщини, лже-вченого, плагіатора». Також вірна і своєчасна постановка питання «про виключення В. Юринця із складу академіків ВУАН». До неухильного виконання слід взяти сказане в постанові: «звернути увагу філософського керівництва ВУАМЛІН на притуплення більшовицької пильності в ставленні до Юринця», що «повинно стати чинником прискорення рішучої перебудови всієї роботи філософського фронту на засадах підвищення партійної пильності».

XXXII

Стаття «На рівень сучасних завдань», викладена в попередньому розділі, йде, як редакційна, від нового складу редколегії журналу. Отже, її опрацювала вказана в журналі редколегія в складі: Андріанов, Бервицький О., Аблудов Я., Васильєва О. (відповідальний секретар), Генес С., Левік Р. (головний редактор), Мілославін і Орлов М. До редколегії не ввійшов, вірніше був виведений в останній момент звідти, навіть такий запеклий опонент Юринця, як Т. Степовий, що був, на нещастя для себе, українцем. На секретаріаті ЦК цей склад редколегії був затверджений 13.06.33 в такому вигляді: Левік — відповідальний редактор, Васильєва — відповідальний секретар, Андріанов, Степовий, Орлов, Мілославін, Блудов, Генес, Бервицький [34]. Однак, це не врятувало нову редакцію журналу «Прапор марксизму-ленінізму» від наступного повного винищення. Всі вони виявилися ушкодженими вірусом українізації, з яким боролися.

Натяк на цей вірус містить та ж сама редакційна стаття, яка від імені українських радянських філософів і всього радянського народу одноставно і палко підтримала постанову ЦК про виключення з партії Юринця, арешт ГПУ Демчука та постанову ЦК, що засуджує філософський збірник Нирчука. Тим самим українська радянська філософія була, як українська, в травні—липні 1933 р. обезглавлена разом із смертю Скрипника.

Натяк про вірус вказує на «залишки гнилого лібералізму і елементи примиренства, які знаходили собі місце у керівництві науково-дослідного Інституту філософії (Левік, Степовий) і які не зустрічали належної відсічі також у керівництві партосередку». Керівництво інституту і партосередку інституту філософії несло відповідальність за націоналістичний прорив Демчука, Нирчука і Юринця.

Спочатку почалася метушня з керівництвом партосередку. Молодого секретаря партосередку Штейнберга запідозрити в українському націоналізмі було важко. Тому запідозрили в троцькізмі, і секретарство за взаємною згодою сторін перейшло до Губенка.

Довше протрималося керівництво інституту. Оформивши разом з Кіллерогом плагіат Юринця, Левік протримався в кріслі директора інституту філософії до весни наступного, 1934 року, коли запрошена рік тому з Москви Васильєва посіла це крісло, а Левік, порадившись з Кіллерогом, вирішив відбутися покарання за націоналістичний прорив в керованому ним інституті на низовій партійній роботі в робітничому середовищі одного з великих Харківських заводів.

До літа 1934 р. обстановка на «філософському фронті», на перший погляд, ніби стабілізувалась. Це ж спостерігалось на інших «фронтах». З голо-

дом було вряди-годи покінчено, з українізацією — також. Якщо й були якісь турботи для інституту філософії, то передовсім пов'язані з переїздом ВУАМЛІН-у до Києва. І раптом на початку липня заарештовують професора Бервицького, що був разом з Левіком, Степовим і Юринцем редактором підручника з діалектичного матеріалізму.

Власне, Бервицький на час арешту вже не працював в інституті філософії, бо зігнував прохання професора Степового облишити його в спокої, коли того виключали з партії. Зігнував Бервицький і погрози Степового написати дещо про нього до ЦК КП(б)У. Надто впевнено почувався. Багато знав, групував навколо себе молодих, обіцяв їм, дозволяв собі сміливі висловлювання. Його в інституті філософії побоювались. Степовий навіть заявив на партійних зборах, що Бервицький пов'язаний з ГПУ. Бервицький не став заперечувати. Він не мав, як інші, в своїй біографії троцькістського минулого, писався українцем, але безжально воював з націоналістами. Мав заслуги у викритті націоналіста Демчука та інших. Не підтримував близьких стосунків з Юринцем і, навпаки, дружив з Васильєвою, що стала директором інституту філософії. Допоміг написати їй, власне, написав за неї, бо та не знала специфіки, статтю «Проти націоналістичної фальсифікації матеріалістичної діалектики», налаштував добрі стосунки з молодого генерациєю філософів Харкова.

XXXIII

Виключений з партії, професор Степовий здійснив свою погрозу і написав до ЦК КП(б)У заяву за те — пояснив Бервицький на допиті слідчому, —

«що я виступив проти нього на партійних зборах інституту філософії як націоналіста й колишнього троцькіста». В заяві Степового до ЦКК було закладено заряд, справді, на той час загрозливий — донос про знайомство Бервицького із ...Сирцовим. Допоки заява ішла каналами ЦКК аж до самого товариша Ярославського у Москві, який ніби відповів, що знайомство ще не означає злочину, все йшло, як і передбачав, ігноруючи погрозу Степового, Бервицький. Але коли знайомством Бервицького із московським професором філософії Сирцовим зацікавилось ГПУ, ситуація змінилася. Заарештованого 05.07.34 р. Бервицького негайно етапували з Харкова до Києва.

Через місяць після арешту партколегія КПК при ЦК ВКП(б) по Харківській області повідомила в Київ, ГПУ, Козельському: «про виключення з партії заарештованого Вами троцькіста Бервицького» [35, т. 7, а. с. 264]. Ще через три тижні Бервицький зізнається: «В 1932 р. я випадково зустрівся із Сирцовим в Харкові на Менделєєвському з'їзді під час банкету в Будинку вчених». Порозмовляли про з'їзд, згадали Одесу і все. «Сирцова особисто я знаю з 1920 р. В той час він був секретарем губкому КП(б)У». Опісля, аж до зустрічі в 1932 р., більше не бачились. Але це вже не мало значення. Бервицького змусили визнати, що він був прихованим троцькістом з 20-х років (див. там само, а. с. 267—270).

Спочатку Бервицький тримався на допитах досить впевнено, відкидав звинувачення, сподіваючись на допомогу колег-філософів, що працювали в інституті філософії та в ЦК КП(б)У. Спроби допомогти йому справді були, зокрема, з боку Вазильової, що мала зв'язки через свого чоловіка Галіна та дружину Постишева Постоловську в ЦК

КП(б)У. Але допомогти не змогла, а собі пошкодила.

Наприкінці того ж 1934 р., не добувши й року, Васильєва поступилася кріслом директора інституту філософії прибулому з Москви професору філософії Сараджеву.

О. Бервицький не врятувався. На слідстві, яке вів Грозний, спочатку все йшло, як слід. Але з жовтня Бервицький відчув, що хтось його зраджує. На очній ставці з Штейнбергом він зрозумів, що програв.

Пригадав, що на зустрічі з Сирцовим 1932 р. в Харківському будинку вчених були, крім нього, Левік, Штейнберг, Блудов, Семковський, Юринєць (там само, а. с. 368), але це вже не цікавило Грозного. Далі розповів, як Левік, він — Бервицький, Губенко і Степовий збиралися зустрітися в Москві із Сирцовим, але не зустрілися «через проробку Степового, як націоналіста» (там само). До цього слідча рука дописала: «Мура». Нарешті, слідчий Грозний підписав постанову про долучення до справи в якості речового доказу злочинності підручника з діалектичного матеріалізму за редакцією Бервицького, Левіка, Степового та Юринця (там само, а. с. 501).

На Соловках, куди відбув Бервицький, одержавши 5 років таборів, він повів себе інакше. Коли 1937 р. йому запропонували визнати, що на слідстві 1934—35 рр. він не все розповів, приховав відомості про злочинне минуле своє і колег, яких (Білярчика, Ігнатюка, Кауфмана, ін.) тоді розстріляли, Бервицький рішуче відкинув не лише це, нове звинувачення, а й попереднє. У виборі такої чи протилежної позиції, що однаково вело до розстрілу, обрана ним відновила його гідність і честь.

Розправившись з націоналістами (за «списком 17-ти» й ін.), ЦК КП(б)У та ДПУ УРСР взялися, як бачимо, за троцькістів. По лінії ЦК партком ВУАМЛІН-у (А. Сенченко, Т. Постолювська) та Культпроп ЦК (М. Кіллерог, М. Орлов) взялися за написання для Секретаріату ЦК (П. Постишеву, М. Полову) проекту відповідної постанови ЦК. А по лінії ДПУ готували, на виконання цієї постанови, нові арешти [35].

Постанова готувалася таємно, ретельно, ґрунтовно. Спочатку проект її було складено і ухвалено 06.10.34 на парткомі ВУАМЛІН-у. На той час членам парткому, принаймні дружині Постишева Постолювській, було вже відомо про затвердження на Політбюро президентом ВУАМЛІН-у, замість Шліхтера, запрошеного з Москви Дзеніса.

Далі проект постанови, прибравши назву «Про контрреволюційну роботу рештків націоналістів і троцькістів та пособництво їм з боку гнилих і ліберальствующих елементів», затверджується під грифом «Цілком таємно» на секретаріаті ЦК КП(б)У. Політбюро ЦК 28.10.34, на доповідь Постишева, ухвалило цей проект: «...в основному прийняти. Остаточну редакцію постанови доручити т.т. Косіору, Постишеву, Попову, Любченку» [36]. Нарешті, 03.11.34 політбюро ухвалило розіслати цю постанову в остаточній редакції обкомам, міськкомам і райкомам, щоб «на одному з найближчих тижнів ознайомити з постановою низові парторганізації». Так готувалась партійно-громадська думка України до нового витка репресій.

Постанова мала бути таємною, але вже в святковому номері газети «Комуніст» від 07.11.34 з'являється під тією ж назвою уже для всіх за підписом партійних керівників ВУАМЛІН-у Ан. Сенченка і Т. Постолювської.

Так одержав партійну санкцію черговий виток репресій маховика, що змете в кінцевому підсумку і тих, хто намагаючись врятуватись, ініціював цю постанову (Кіллерог, Орлов) та працював над нею (Сенченко, Постоловська), і тих, хто остаточно її відредагував (Косіор, Постишев, Попов, Любченко) і забезпечував найефективніше її виконання (Балицький).

Стаття Ан. Сенченка і Т. Постоловської докладно, навіть докладніше ніж сама «таємна» постанова, викладає суть справи: і про мудре керівництво тов. Сталіна, і про діалектичне розв'язання головної небезпеки (якою залишається, як раніше, російський шовінізм, але «в даний момент головну небезпеку являє собою місцевий український націоналізм»), і про «розгортання наукової роботи».

В газеті читаємо: «Новий партійний комітет та нова президія ВУАМЛІН-у під проводом ЦК КП(б)У викрили і вигнали з ВУАМЛІН-у рештки українських націоналістів — Степового, Вереминського і інших, викрили і вигнали рештки (ні, початки! — М. Р.) контрреволюційних троцькістських елементів — Наумова, Павлова, Винокура, Бервицького і інших, що блокувалися з українськими націоналістами».

Завданнями ставляться: Переворудити старі підручники, які є вже вилученими, але «в деяких вишах, наприклад, в Харківському держуніверситеті (ректор Блудов) і в Київському (ректор Левік) ці підручники свідомо розповсюджували серед студентів... Те саме треба сказати і про старі журнали ВУАМЛІН-у «Прапор марксизму», «Прапор марксизму-ленінізму», «Економіст-марксист».

Нарешті, про головне завдання: «Головним завданням парторганізації ВУАМЛІН-у, яка тепер приступила до чистки своїх лав, є розгортання нау-

жової роботи». В тому, що чистка стимулювала розгортання наукової роботи не лише з боку вищчистчених, але й тих, що чекали чистки, сумніватись не доводилось.

Перераховуючи підручники, постанова ЦК називає «підручник з філософії за редакцією Бервицького, Левіка, Юринця, Степового». В газетному викладі цього з якихось причин немає.

XXXIV

Архів зберіг для історії оригінал протоколу засідання політбюро від 03.11.34 та проекту постанови, де слово «проект» викреслено і, в такий спосіб, проект став постановою, затвердженою підписом Косіора. Проект постанови і постанова відмінні щодо Левіка. В проекті Левік одержував сувору догану з попередженням, в постанові чиясь, мабуть, Постишева, рука перемістила його з цієї категорії до іншої, записавши перед Блудовим російською мовою: «Левіка — за участь в контрреволюційному угрупованні з партії виключити». Отже, дійшла черга і до Левіка.

Завідуючий культпропом ЦК Кіллерог, з яким Левік рік тому складав постанову про націоналізм і плагіат Юринця, тепер став безсилим. В проекті постанови Левік з партії не виключався. Більше того, за сприяння культпропу ЦК його було призначено ректором Київського держуніверситету, і відразу — ця постанова. «Низова» робота на заводі не допомогла також.

На Левіка звалили відповідальність за «націоналістичний прорив на філософському фронті» 1933 р. (Юринець, Демчук, Нирчук) і за такі ж «прориви» на інших «фронтах» (економічному, аграрному) ВУАМЛІН-у, хоч за ці «фронти» відпові-

дав не він, а в першу чергу, Шліхтер, який на важливому для Постишева червневому (1933 р.) пленумі ЦК підтримав Постишева у виступі проти Скрипника, і тепер, здавши посаду президента ВУАМЛІН-у Дзенісу, спокійно поїхав відпочивати, за постановою політбюро, на курорт. Кандидатом в члени політбюро його було залишено.

Прийшла черга відповісти вже не стільки за «націоналістичний прорив» минулого року, але й за теперішній «троцькістський прорив», стосовно якого сам Кіллерог з Орловим готували проект постанови. Після жовтневих свят 1934 р. газети повідомили, що культпропом ЦК став Ашрафян. Кіллерог влаштувався спочатку до парткому Академії наук, звідти — до Москви і назад до Києва, але вже в застінки ГПУ. Розстріляний 1937 р.

Виконувати постанову ЦК КП(б)У від 03.11.34 про боротьбу з рештками націоналізму і троцькізму ДПУ УРСР розпочало негайно, навіть з деяким випередженням [35]. В жовтні 1934 р. була заарештована велика група професорів суспільних наук, в тому числі і філософії: 05.10.34 заарештовано П. А. Костецького, 27.10.34 — Е. А. Штейнберга. Останній вже згадувався як секретар партосередку інституту філософії. Редагував він і багатотиражку ВУАМЛІН-у.

На час арешту працював він в «Комуністі». Колись ця газета, випереджуючи постанову про філософський збірник Нирчука, надрукувала критичну статтю чоловіка О. Васильєвої М. Гаріна проти цього збірника. Тепер М. Гарін — заступник головного редактора «Комуніста», встигаючи, надрукував 27.09.34 в газеті статтю «Ще вище піднести більшовицьку пильність» з викриттям троцькіста Е. Штейнберга, що був, виявляється, примирливим до деборінців і механістів, приховав свою троць-

кістську брошуру й передмову до неї фашиста Степового.

Того ж дня відбулися збори партосередку редакції. Штейнберг захищався. Після зборів його було заарештовано. Ще через тиждень написав слідчому заяву про «роззброєння», і довів, що він, справді, роззброївся [35, т. 8].

На допитах дав викривальні свідчення проти «націоналістів Юринця, Степового і Логвина», перерахував всіх їх аспірантів. Колеги Бервицький, Левік і навіть не-колега... Микола Куліш зазнали від тих свідчень і доносів згубних наслідків.

Еля Штейнберг, навпаки, одержав за своє «роззброєння» щось зовсім прийнятне і зник, на виконання обіцянки його слідчого Грозного, десь на Чернігівщині чи рідній Житомирщині.

Інакше повів себе на слідстві, на суді, нарешті на Соловках професор філософії Костецький. Вини не визнав. Продовжував вести себе незалежно. Зневажав тюремників. Оголошував голодування. Солідаризувався на Соловках з троцькістами, як і своїми українцями, євреями, віруючими-католиками, усіма чесними, що потребували його допомоги, людьми [35, т. 9, а.с. 498—499].

Розстріляний 09.10.37 за списком із 182 політв'язнів Соловецької тюрми. Того ж дня одержали від тієї ж «трійки» смертні вироки ще три списки. Всього в них більше 1100 осіб,— це чорний день розстріляного Відродження України.

XXXV

Рувіма Левіка заарештували 05.11.34 — через день після постанови ЦК про боротьбу з «рештками» націоналістів та троцькістів і за день до жовтневих урочистостей, які святкував щороку разом з

партією, в лавах якої перебував з 1919 р. До Нирчука керував Київською філією ВУАМЛІН-у. На початку 30-х він — в Харкові, 1930-33 рр. — на керівній праці в ВУАМЛІН-і, в 1934 р. — на «низовій» партійно-політичній роботі в робітничому середовищі Харківського заводу «Серп і Молот». З нового навчального року пощастило посісти крісло ректора Київського держуніверситету. Однак, 03.11.34 вийшла постанова ЦК, і того ж дня партійні збори університету, змусивши Левіка визнати вину, одностайно підтримали і схвалили постанову ЦК. Через день Левіка заарештували.

Звинувачувався слідчим Борисовим в тому, що займаючи керівну посаду директора інституту філософії і віце-президента ВУАМЛІН-у, розставляв троцькістські кадри в структурі ВУАМЛІН-у, блокувався там з націоналістами в протаскуванні троцькістської пропаганди в літературно-науковій продукції. Винув, за обвинувальним висновком, «визнав частково», але був повністю викритий свідченнями колег — Штейнберга, Бервицького, Рапопорта та ін.

Відразу після жовтневих свят Левіка допитували «самі» Постишев і Балицький. Він визнав зустрічі із Сирцовим, винився за підручник, якого редагував з Юринцем, розкаювався в своєму меншовицькому дореволюційному минулому та троцькістських помилках після революції. Але визнати контрреволюційну організацію відмовлявся навідріз.

Виснажливі допити слідчого Борисова протягом листопада-грудня довели Левіка до психічного збудження, на яке скаржились співкамерники Київської тюрми. Начальник тюрми скерував Левіка до тюремної лікарні на медогляд. Від того медогляду в архівно-слідчій справі Левіка зберігся «Акт дослідження психічного стану гр. Левіка Р. С.», складений 25.01.35. В ньому лікар конста-

тує, що пацієнт перебуває «в повній свідомості, добре орієнтується в часі, місці й оточуючому; здатний оцінювати свої вчинки; так, наприклад, добре розуміє, що його поведінка в камері подразнює співкамерників і погіршує фізичний стан, коли він, наприклад, відмовляється одержати передачу чи нерегулярно — їжу. Разом з цим у Левіка з боку психіки спостерігається підвищена подразливість, стан деякої розгубленості уваги, афектована неврівноваженість. З боку фізичного стану в Левіка відмічається деяке схудіння, малокрів'я. Враховуючи викладені вище дані, як фізичного, так з психічного стану Левіка, вважав би доцільним примістити його на деякий час до лікарні ДПЗ, передбачаючи, що в лікарняних умовах, застосовуючи належне лікування, ванни, вдалось би ліквідувати хворобливі явища, що є в нього на даний час» [35, т. 7, а.с. 175].

Замінили також слідчого Борисова, який доживши благополучно до часів реабілітації своїх жертв, розповідав гвардії полковнику юстиції Кондратьєву (тому самому, що склав оглядову довідку по справі Юринця) баєчки, як він у своїй слідчій практиці ніколи не користувався недозволеними методами ведення слідства [18, с. 131—132].

Справа Левіка наближалась до завершення. Новий слідчий справи, Левін, склав у лютому погоджені з Бруком й затверджені Козельським постанови про долучення до справи, як речових доказів злочину, рецензії на підручник з діалектичного матеріалізму під редакцією Бервицького, Левіка, Степового і Юринця під назвою «Контрреволюційна праця блоку націоналістів і троцькістів» та ухвали парткому ВУАМЛІН-у від 06.10.34, в якій до підручника додано збірник «Філософія і політика» за редакцією Левіка, Степового, ще когось, густо ви-

кресленого (вгадується: Демчук) та Юринця [35, т. 7, а.с. 292—302]. Таким чином, перебування в редколегії однієї із злочинцем книги, чи співавторство з ним ставали теж злочином.

01.04.35 Левік одержав від «трійки» 5 років таборів (не першоквітневий жарт!) і відбув до Ухтпечтабу. Через два роки за той же «злочин», але на цей раз не визнавши жодної вини, був розстріляний.

Спливли десятиліття. Не стало Сталіна, Хрущова, Брежнєва. Настала перебудова Горбачова. І ось 06.06.89 секретаріат ЦК КПУ (той самий, що в 1934 р. видав згубну для Левіка й інших директиву — санкцію на розправу з ними ГПУ) potwierдив ухвалу КПК при ЦК КПУ від 10.05.89 «Про партійну реабілітацію (посмертну) Левіка Рувіма Самійловича» — 1889 р. н., члена КПРС з 1919 р. В постанові секретаріату мовиться: «Враховуючи, що звинувачення, висунуті проти Левіка Р. С. при за́судженні 1935 р. та 1937 р., не знайшли свого підтвердження, що військовий трибунал Московського військового округу і військова колегія Верховного Суду СРСР постанову й вирок стосовно нього відмінили за відсутністю складу злочину, підтвердити членство Левіка Р. С. в партії з 1919 р. Секретар ЦК В. І. Івашко» [35, т. 4, а.с. 389].

У такий спосіб, конаючи, КПУ відзначила 100 років від дня народження і 70 років перебування в партії одного із своїх багатьох репресованих членів. Ювілей цей пройшов непомітно. Було не до того.

XXXVI

Другим після Р. Левіка в постанові ЦК про боротьбу з націоналістами і троцькістами йшов Я. Блудов — професор філософії, ректор Харківського держуніверситету, талановитий учень ака-

деміка С. Семковського. Звинувачується в постанові в тому, що вигнаних із ВУАМЛІН-у націоналістів та троцькістів взяв на працю до університету. Пояснення Блудова, що ті влаштовувались на працю в університеті з дозволу культпропу обкому і ЦК не допомогло. Завідувачі культпропами обкому — Гуревич й ЦК — Кіллерог наказувались звільненням з посад само собою, а ректор університету звільнявся з посади й виключався з лав партії за свій недогляд. На новий, 1935-й рік, його заарештували. Реабілітувався після смерті Сталіна. Відновився професором на кафедрі філософії Харківського держуніверситету.

24.02.59 Блудова покликали, як свідка, до Харківського УКГБ розповісти про колег-філософів А.-В. Бона та П. Демчука, справи яких були тоді на реабілітаційному розгляді. Блудов засвідчив, що їх «знав за сумісним навчанням у ВУАМЛІН-і з 1926 р. З Боном я навчався в одній групі, а Демчук навчався на один чи два курси, точно не пам'ятаю, старше... В процесі спілкування з Боном до дня його арешту я від нього ніколи не чув антирадянських висловлювань... Демчук, являючись аспірантом ВУАМЛІН-у, вважався грамотною людиною, але в його поведінці відчувались елементи кар'єризму й деякий «душок» українського буржуазного націоналізму. Наскільки пригадую, іноді у виступах, а також у своїх деяких працях, які зараз, за давністю часу, згадати не можу, Демчук висловлював націоналістичні погляди. Конкретних буржуазно-націоналістичних висловлювань з боку Демчука я зараз не пригадую» [37].

Не без сприяння Блудова, Бона тоді реабілітували, Демчука — ні.

Про Юринця слідчий Блудова не запитував, то й він нічого не сказав. Можна припустити, що своїй

думки про Юринця, висловленої на філософській дискусії 1931 р., він за 28 років теж не змінив.

1933 р., розправившись із М. Скрипником та прихильниками його курсу, філософами П. Демчуком й В. Юринцем, ЦК та ГПУ не залишили у спокої інших прихильників курсу українізації Скрипника від філософії — Г. Овчарова та Є. Гірчака.

Г. Овчарову М. Скрипник доручив керувати на культурно-мистецькому «фронті» літературно-критичним часописом, зробив своїм вченим секретарем в наркоматі освіти. Під час розпочатого 1933 р. цькування Скрипника взялися за книгу Овчарова про Скрипника, яка щойно вийшла. Спроба Овчарова приєднатися, визнавши свої помилки, до всіх інших у цькуванні Скрипника, одержала від Шліхтера та інших рішучу відсіч, як аморальна. Для ГПУ не залишалося нічого іншого, як заарештувати викритого у такий спосіб Овчарова.

Після смерті Сталіна репресованого Овчарова було реабілітовано, поновлено в спілці письменників. Він сприяв реабілітації інших, зокрема Є. Гірчака.

Є. Гірчак стояв у проведенні політики українізації 20-х років на боці Л. Кагановича — М. Скрипника. З від'їздом Кагановича до Москви залишився в активі Скрипника, працював під керівництвом Хвилі у культпропі, входив разом із Скрипником, Юринцем і Демчуком до редколегії часопису «Більшовик України».

У справі Демчука збереглася в якості речового доказу «складу злочину» записка Гірчака — українською мовою олівцем десь 1929 р. — до Демчука: «т. Демчук. Знов свинство. Тебе нема. А справи негайні. Сьогодні конче потрібно поговорити з тобою, Беркович, Степовим. Говорив сьогодні з Деборіним по телефону. Був у Хвилі. Готуйтеся до бою.

Треба всім підкуватися. Є думка, що Семковський переможець, що він діалектик, нас розбив (особливо у відповіді). Скрипник буде оперувати цією статтею. Готуйтеся, але не журіться. Ваш Є. Гірчак [37, т. 1, а.с. 394].

Для слідства 1933 р. записка Гірчака свідчила про контрреволюційну працю ворогів, але нас тепер — про філософську дискусію українських дебординців Демчука, Гірчака й ін. з українським «механістом» Семковським. Про виступ Є. Гірчака у філософській дискусії 1931 р. йшлося вище.

Коли 1933 р. Хвиля перевернувся від Скрипника до Постишева, Демчука заарештували, Скрипник покінчив собою, а Юринця знищили постановою ЦК—Гірчак не розгубився. Поїхав до Москви й там за допомогою свого старого покровителя Л. Кагановича влаштувався на працю в Московській комуністичній академії. Це не завадило ГПУ заарештувати Гірчака в академії 19.12.34.

З обвинуваченням у контрреволюційній діяльності Гірчак почав, зрештою, погоджуватися, але у незвичний спосіб. Якщо його праця виявилася контрреволюційною, а працював він під керівництвом Хвилі, то той провадив теж контрреволюційну працю. Слідчий змушений був занотувати це — перше попередження колишньому боротьбистові Хвилі про небезпеку. Заарештований тоді ж в Москві М. Рубач на очній ставці побачив змученого і хворого Є. Гірчака [38, а.с. 104].

Засудженого 1935 р. на 10 років таборів Є. Гірчака 27.02.38 за той же фіктивний «склад злочину», на 41-му році життя, розстріляли. Через 50 років, 28.04.89, В. Івашко підписав Є. Гірчаку (посмертну) партійну реабілітацію.

Не везло українській радянській філософії на молоду зміну. Курс академіка-філософа М. Скрип-

ника на П. Демчука (1901 р. н.), Є. Гірчака (1898 р. н.) не досяг мети. Звільнене Р. Левіком крісло директора інституту філософії посіла запрошена з Москви О. Васильєва, а не, скажімо, Е. Штейнберг (1906 р. н.) чи хтось інший з енергійних молодих людей.

Левіка звільнили з посади директора інституту філософії за «націоналістичний прорив», Васильєву — за «троцькістський прорив» в тому ж інституті. Маховик репресій набирив обертів в цілому СРСР і, зрозуміло, — в обтяженій націоналістичним фактором, зокрема націонал-ухильницькою українізацією Скрипника, на всіх її «фронтах», включно з філософським, Радянською Україною.

Наказу про скорочення репресій з Москви не надходило і не могло надійти, бо з-за Ягоди проглядав вже Єжов, а «керівна і спрямовуюча» зробила останню кволу спробу на своєму XVII з'їзді не погодитися з генсеком таємним голосуванням, що йому, звичайно, не сподобалося. Після цього ВКП(б) стала його слухняним знаряддям.

Вбивство Кірова 01.12.34 ніби тільки очікувалося вождем — того ж дня з'являється зловісний указ, написаний Сталіним, про розв'язування терору проти всіх антисталінських, від націоналістичних до троцькістських, зінов'євських, бухарінських, навіть сталінських, що висловлювали найменші сумніви, сил.

Українське ГПУ—НКВД, на виконання нового указу від 01.12.34, негайно сфабрикувало «Справу ОУН», як продовження «Справи УВО». Яким чином фабрикували цю справу в ГПУ через своїх сексотів Біленького-Березинського і Юринця, вище вже мовилось. З уявними «терористами» розправлялися розв'язуванням державного терору. Щоб пізніше, в 50-ті роки, реабілітувати їх «за відсутністю

складу злочину». Такі були реалії системи тих часів.

Посилилися також репресії (хоч і не до того рівня жорстокості, що був притаманним для справ «українських націоналістів») проти троцькістів (спочатку проходили без негайних розстрілів).

Якщо до «Справи УВО», за якою проходив Демчук й ін., ГПУ оперативно додало розстрільну «Справу ОУН», то до «Справи ВУТЦ», за якою йшли Левік, Бервицький, Штейнберг й ін. «члени» Всеукраїнського троцькістського центру [35], далі троцькістської терористичної групи [39], на початку 1935 р. воно приєднало троцькістську терористичну організацію [40] з того ж інституту філософії та інших наукових і навчальних закладів.

XXXVII

На посаду директора інституту філософії після Васильєвої реально претендували О. Мілославін (1898 р. н.) — помічник секретаря ЦК М. Попова. Виступаючи в дискусії 1931 р., він тоді і в наступні роки мав перед собою приклад «молодих партійців» — Мітіна, що звалив Деборіна у Москві. Мілославін мав, серед іншого, ту перевагу, що, будучи москвичем, довго жив і працював на Україні.

Не менш важливу, ніж Мілославін, роль в троцькістській терористичній групі (ТТГ) інституту філософії відігравав, за сценарієм УГБ НКВД УССР, О. Андріанов (1901 р. н.). На нього покладав надії «сам» Постишев. Коли Блудов перейшов з посади директора ІЧП філософії на посаду ректора Харківського держуніверситету, Андріанова було призначено на директора ІЧП. ЦК також допоміг йому поїхати до санаторію після важкої хвороби й операції.

Заміщав Адріанова в ІЧП на час його відсутності Ю. Вольнов (1908 р. н.) — заступник директора ІЧП, 3-й, за списком, з ТТГ інституту філософії.

До нового, 1935-го, року всіх їх, керуючись постановою ЦК від 03.12.34 про викорінення решток націоналістів і троцькістів, викрили трудові колективи по партійній лінії, і відомству Балицького залишилось лише провести таким чином узаконені арешти: 13.01.35 — Мілославіна, 14.02.35 — Вольнова, 16.02.35 — Адріанова.

17.02.35 заарештовано ще одного професора філософії з цієї групи — Б. Пероцького (1909 р. н.). Працював без будь-яких проблем у Харкові до жовтня 1934. Далі ВУАМЛІН переїхав до Києва, а він залишився у Харкові, мешкав в одній з порожніх кімнат колишнього ВУАМЛІН-у. Страждав паралізованою лівою половиною тіла. Поступив до інституту філософії ВУАМЛІН-у у травні 1933 р., 24.10.34 виключений партосередком ВУАМЛІН-у, а 05.02.35 — партколегією КПК Харківської області з партії. В цей час із співчуттям до нього мав нещастя підійти молодий професор, правда, не філософії, а географії, В. Вайн (1910 р. н.), за що пізніше також жорстоко поплатився.

До свідчень Б. Пероцького мав причетність В. Юринець [39, т. I, а.с. 92].

В справі троцькістсько-терористичної групи інституту філософії останньою була заарештована 18.02.35 Катерина Абраменко (1900 р. н.) — завідувач кафедри історії народів Харківського університету, професор, дружина заарештованого перед нею, в жовтні 1934 р., професора, теж не філософії, того ж Харківського університету В. Бронова, що йшов по справі ВУТЦ.

В групі «терористів» з інституту філософії

К. Абраменко виявилась після того, як випадково зустрілась в одному купе поїзда, їдучи до Києва з проханням про відновлення в партії, з Пероцьким. Вона зізналась, що після арешту чоловіка, якого не вважає терористом, панічно боїться свого арешту. Але її арешт спростував сподівання катів-слідчих Григоренка і Борисова. Так мужньо, як трималась Катерина Абраменко від дня арешту і до розстрілу 09.10.37, мало хто тримався і серед чоловіків.

Коли одного дня після XX з'їзду КПРС не дружині про чоловіка, як було звичайно, а навпаки, професору Брону, що пройшов Гулаг, повідомили під розписку усно про реабілітацію його дружини-професора Абраменко, то нею він міг гордитися.

Зводини віч-на-віч з К. Абраменко Б. Пероцький ще витримав, але коли вони всі п'ятеро (шостий — Вольнов — покінчив з собою) з троцькістської терористичної групи інституту філософії відбули, після суду, на Соловки, то він звідти надсилав 16.11.36 Єжову докладного листа про те, як «працівники слідчих органів нав'язували обвинуваченням ними ж попередньо випрацьовану схему (Брук, Левін, Григоренко, Грозний, Борисов) ФІКТИВНОЇ (підкреслення Б. Пероцького — М. Р.) троцькістсько-терористичної організації, припиняючи спроби заарештованих відкинути обвинувачення» [39, т. 3, а.с. 2].

Цей лист, написаний задовго до смерті Сталіна, 16.11.36, робить честь його авторові.

Те ж саме писав про «свого» слідчого Борисова і теж ще до війни професор філософії К. Ярошевський. За висловлювання про сфабрикованість справ СВУ й УВО професор Є. Шабліовський — один з авторів філософського збірника М. Нирчука одержав,

теж тоді, новий тривалий термін перебування в ув'язненні. Отже, філософи, писали про це своєчасно, Борисови продовжували здоровствувати, а тих розстрілювали.

Б. Пероцького, як і К. Абраменко, розстріляли 09.10.37. Того ж дня і тією ж трійкою приречено на розстріл В. Вайна. Мати його — відома музикознавець сподівалась побачити сина, писала в усі інстанції, благала ще два десятиліття після розстрілу. Інстанції мовчали.

Не краще склалася доля двох головних учасників «троцькістської терористичної групи» Інституту філософії — Мілославіна і Адріанова. Першого за нез'ясованих до кінця причин відкликали 1936 р. на повторну судову розправу, очевидно, у справі ТТО до рідної Москви, де він за однією версією помер 14.05.38, за іншою, більш правдоподібною, розстріляний разом із Семковським 09.03.37.

Адріанов на Соловках на перших порах, незважаючи на слабе здоров'я, намагався виконувати норми і заліки, згідно назви виправно-трудового табору. Потім почав помітно здавати. Був відкликаний, знову ж таки за невияснених до кінця мотивів, до Києва, де, за неперевіреними даними, помер в святошинській тюремній лікарні 1937 чи 1938 р. Чи зміг він закінчити працю про закономірності переходного періоду від капіталізму до соціалізму, розпочату ще тоді, коли був директором ІЧП, і чи намагався осмислити свою долю в тих закономірностях, — невідомо.

Розправа з троцькістською терористичною групою в інституті філософії розчистила шлях, запрошеному знову ж таки з Москви, директорові інституту, професорові А. Сараджеву.

Відзвітувати справами ВУТЦ і ТТГ інституту філософії і, тим самим, покінчити з «рештками» троцькізму в Україні відомству Балицького не вдалося. Вимагалася більш рішуча, щось на зразок розстрільної «Справи ОУН», розправа з «рештками» троцькізму, так би мовити, в діалектичному синтезі з націоналістами, і тоді фабрикується націоналістично-троцькістська терористична організація Семковського-Коцюбинського і в ній — «бойова організація» (БО) професора філософії М. Нирчука. Гадаємо, що назву «Бойова організація» випрацьовано в ГПУ на підставі вивчення складу семінару при кафедрі філософії, далі філії ВУАМ-ЛІН-у з викладачів філософії київських вузів, що, заодно, належали до Товариства війовничих матеріалістів-діалектиків України (ТВМДУ) та Товариства війовничих атеїстів. Ось цей семінар війовничих матеріалістів та атеїстів, яким керував М. Нирчук і ввійшов у повному складі до «Бойової організації», сфабрикованої ГПУ.

Юрій Коцюбинський вже «очолював» раніше ВУТЦ. Тоді його спішно відокремили від «Справи ВУТЦ» в окрему справу і дали порівняно м'яке застелання, а тепер за це мав хтось відповісти. Відповів — покінчив із собою — Козельський.

За «Справою ТТО» № 123 були заарештовані серед інших професори філософії: 04.10.35 — І. Дорошенко, Д. Ігнатюк; 08.10.35 — М. Нирчук, Н. Білярчик, В. Глухенко, Ф. Давиденко (той самий, за якого В. Юринець одержав премію в 3,3 асистентських місячних зарплатні), М. Мухін, Н. Андрійчук; 10.10.35 — Г. Звада; 01.11.35 — М. Золотарьов, Л. Фесюра, Я. Розанов; 29.11.35 — С. Лавров;

26.02.36 — Г. Лозовик і К. Ярошевський; 28.02.36 — Л. Чернін; 03.03.36 — С. Семковський; 23.03.36 — Л. Штрум; 28.04.36 — Р. Люмкіс і А. Розанов; 26.07.36 — І. Агол; 22.08.36 — М. Орлов [40].

З них засуджені до розстрілу з негайним виконанням вироку 21.10.36 Нирчук, Мухін, Розанов Я., Білярчик, Дорошенко, Ігнатюк, Люмкіс, Звада, Глухенко, Нижник, Самойлович, Штрум, Чернін, Перлін, Давиденко, Орлов, Розанов А. Через півроку, 09.03.37, в Москві судили «членів» ТТО, що прибули арештантським спецпоїздом з Києва. До розстрілу з негайним приведенням до виконання вироку були засуджені академіки УАН УРСР І. Агол, С. Семковський.

Після дискусії 1931 р., на якій Семковський захищався, як лев, він відійшов на другий план. В написанні підручника участі не брав. Виступив з доповіддю на сесії ВУАМЛІН-у й ВУАН-у з нагоди 50-річчя смерті Маркса. У ВУАМЛІН-і бував рідше. Охоче їздив до Києва на сесії ВУАН. До арешту працював в Харкові завідувачем науково-дослідної кафедри історії європейської культури.

Семковський тримався на слідстві і на суді мужньо [41]. Відкидав безглузді звинувачення слідчих і вчорашніх колег, зокрема Штрума. На обвинувачувальному висновку, на якому Семковський мав лише формально розписатися, що ознайомився, він, залишаючись вірним собі до кінця, дописав (за день до суду і розстрілу) вимогу ознайомитись із всією справою, а не тільки висновком. Судді зігнорували вимогу. Бог їм суддя!

Не погоджувались з абсурдними звинуваченнями в тероризмі професори філософії, що проходили по «Справі ТТО» № 123: К. Ярошевський (дожив до реабілітації), М. Золотарьов (розстріляний, 15.10.37), Н. Андрійчук (розстріляний 17.11.37),

Л. Фесюра (дожив до реабілітації), С. Лавров (дожив до реабілітації) й інші.

Останній директор передвоєнного інституту філософії А. Сараджев мав імпульсивну вірменську вдачу. Незважаючи на те, що змушений був, як директор інституту, доручати іншим готувати і підписувати особисто, на замовлення «органів», рецензії праць своїх колег, які чекали суду, Сараджев намагався, наскільки дозволяли тодішні умови, залишатися вченим, не забував філософії, як науки. Становище Сараджєва в інституті видавалось, на перший погляд, досить міцним. Його наукового авторитету не заперечували. Його адміністративно надійно прикривала постишевська група в ЦК.

Однак послідовники Мітіна в інституті філософії УАМЛІН-у — заступник директора М. Шелкопляс, вчений секретар М. Юшманов і старший науковий співробітник Ю. Ольман розпочали боротьбу проти А. Сараджєва.

Першою жертвою став професор Ольман — людина принципова, вольова і незалежна. Партком УАМЛІН-у під керівництвом Постоловської провів копівку розслідування, яке увійшло окремим томом до слідчої справи УГБ НКВД, його «ворожого» обличчя. Президент УАМЛІН-у Дзеніс, щоб відвести від себе найменші сумніви в тому, чи не допомагає він землякові-латишеві Ольману, написав до УГБ «для інформації» доноса, що зберігся в архіві, такого змісту, що Ольмана негайно, 14.04.36, заарештували і розпочали слідство [42].

Терористом Ольман себе не визнав. Троцькістом теж. Вважав закон єдності і боротьби протилежностей абсолютним. Колеги, навпаки, одностайно засудили це розуміння, як таке, що веде до троцькістської тези про неможливість перемоги со-

ціалізму в одній окремо взятій країні, якщо протилежності капіталізму і соціалізму дозволять єдність. Так, заради перемоги соціалізму скасовувались закони діалектики.

Але закони діалектики універсальні. Ні поставлені Шелкоплясом і підтримані Сараджевим межі для закону єдності і боротьби протилежностей, ні навіть скасування Сталіним закону заперечення заперечення не змогли припинити їх дії щодо соціалізму в одній окремо взятій країні і тих, що покладали голови на його будівництво.

08.05.38 Юлія Ольмана на Колімі розстріляно, як члена повстансько-терористичної, шкідницької «антирадянської організації на Колімі, очолюваної Берзіним», що розкладав табір і зривав «плани золотодобування, закликаючи ув'язнених до масового саботажу» [там само, т. 4, а.с. 549].

Згадування Берзіна тут невинуватке. Взаємини ГПУ—УГБ НКВД та ГРУ РСЧА, як єдність і боротьба протилежностей, в долі Дідушка-Гельмера з «УВО», а тепер Ольмана і наступного падіння Дзеніса, що прорахувався, стають після цього згадування дещо зрозумілішими.

Дзеніса заарештували 10.11.36, через кілька днів — Ашрафіяна. Далі до УГБ НКВД перемістилася вся керівна верхівка ВУАМЛІН-у. Наприкінці грудня 1936 — на початку січня 1937 р. на допитах розпочав давати свідчення Сараджев.

Шелкоплас і Юшманов могли радіти. Але, на жаль, не довго. Шелкоплас перед новим роком повісився. Юшманова заарештували 04.04.37—за кілька днів після розстрілу Сараджєва, який, виявляється, назвав, йдучи на розстріл, Юшманова своїм співником по контрреволюційній організації. Юшманов рішуче протестував, відкидав це звинувачення, писав протягом наступних двох десятиліть з та-

бору в усі найвищі інстанції. Однак це не допомагало. Власне, слідство врахувало це, пустивши Сараджева по справі право-«лівацького» блоку (ще одного синтезу протилежностей УГБ НКВД) Дзеніса й ін., а Юшманова — (чи не одним з останніх) по справі ТТО № 123.

XXXIX

Українська філософія була розгромлена, майже всі філософи репресовані, інститут філософії припинив своє існування. Ось як згадує про ті події член-кореспондент НАН України О. Боголюбов, що слухав лекції академіка В. Юринця й інших філософів: «Один з авторів цієї статті, в ті роки студент Харківського університету, був свідком зникнення таких, що ще вчора викладали, математиків, фізиків, майже повного оновлення філософського корпусу викладачів університету» [43].

Все це пройшло протягом 1933—1937 рр. перед «медузиними очима» Юринця, викинутого з життя української філософії постановою ЦК 1933 р. і підібраного відомством Балицького для сексотного використання його таланту.

Навесні 1937 р., за розпорядженням Сталіна, Балицького переводять на Далекий Схід. До осені того року з ним було покінчено. З інших покровителів Юринця Александровський перебрався до Москви, очікував там арешту, заарештований 08.07.37, розстріляний 15.10.38 р. Козельський покінчив з собою ще минулого року. Залишився і навіть одержав підвищення на одну з вакансій начальника відділення зарозумілий Пустовойтов, який продовжував замовляти Юринцеві чергові зведення, аж поки не був заарештований сам.

На допиті 27.06.37 не менш цинічний слідчий-колега Пустовойтова Самойлов зачитав витримку з доповіді Юринця від 31.03.37 під заголовком «Київські справи — нові терористичні настрої». У ній мовиться: «Увечері 22 березня після нашої зустрічі у відомому місці біля приміщення опери, коли я хотів підійти до автобуса № 2, щоб відправитися на вокзал і на дачу, я мав бесіду з українцем-оунівцем письменником Сенченком (який зараз перебуває в Києві). Я маю вказівку не зустрічатися ні з ким з підпілля, але вони, так би мовити, прямо наперли на мене... Іван Сенченко підморгнув мені, і я зрозумів, що це справа серйозна. Він спочатку запитав мене (в тексті: сказав мені,— *М. Р.*), чому я ходжу в примітивній шапці з навушниками, в той час коли я завжди боровся проти примітивізму. Іван Сенченко каже мені, що слід зараз же утворити міцну терористичну групу. Така група зараз існує, працює посилено молода група терористів, до якої в Києві входять Голованівський, Чепурний, Чигирин, Малишко, котрі ставлять своїм конкретним завданням вчинити вбивство Балицького. Група приурочує терористичний акт проти Всеволода Аполоновича Балицького до свята 1-го травня».

Самойлов: «Хто приймав цю доповідь?» Пустовойтов: «Цю доповідь приймав я. Про неї я вище показував, як про взятую спеціально в передтравневі дні» [17, а.с. 278], [18, с. 137].

Вище про це читаємо: «Так було і в передтравневі дні 1937 р. Я замовив чергове зведення Юринцеві, завідомо знаючи, що він про терор не знає і знати не може, позаяк сам же я забороняв йому виїзжати з приміської зони, куди ми його поселили. Один час йому навіть заборонялось виходити з дому. Юринець написав доповідь про готування терак-

ту на Балицького і, як терористів, які мають здійснити теракт, назвав українських письменників Голованівського — комсомольця, Малишка, Чигирина і Чепурного. Голованівського і Малишка ми не чіпали, а Чигирина і Чепурного заарештували» (там само).

Балицького від теракту Малишка врятував Сталін, відкликавши його в травні до Москви, щоб в листопаді розстріляти, як кажуть, при викопанні бойового завдання на Далекому Сході.

На допиті 04.08.37 Самойлов продовжував запитувати Пустовойтова: «Чи доручали Ви в першій половині 1937 р. Юринцеві подавати провокаційні доповіді про неіснуючу «Російсько-фашистську організацію», на чолі якої ніби перебувають професори філософії Державін, Чучмарьов й інші видні російські інтелігенти, що мешкають в Харкові, Києві й ін. містах України? І для якої мети брались ці доповіді в Юринця?»

Пустовойтов: «Основні доповіді провокаційного характеру про цю «організацію» замовлялись Юринцю Долинським ще в 1934 р. Я продовжував його лінію в цій частині і в 1937 р. взяв у Юринця дві провокаційні доповіді. Питання про арешти фігурантів «Російсько-фашистської організації» не стояло, і всі матеріали Юринця про цю «організацію» були передані до 6-го відділення СПО для опрацювання» [18, с. 139], [44].

Наступні замовлені доповіді-донеси Пустовойтов у Юринця забрати не встиг, бо був сам заарештований. Це зробив за нього, теж пізніше заарештований, начальник відділення Грушевський. На допиті 12.08.37 Самойлов, також пізніше заарештований і розстріляний, запитав уже тепер підслідного Грушевського: «В червні 1937 р. вами прийнято доповідь від Юринця, в якій він пише: «В Києві є сьо-

годні 2000 кадрових робітників, колишніх членів партії, виключених з партії, але не заарештованих, як контрреволюціонери. Вони утворили свій виконавчий комітет, який виступає як «виконком караючої руки». Це, за запевненням Шемета, офіційна назва. Цей комітет має три секції: 1) економічну, яка має всілякими шляхами вишукувати для цієї групи будь-яку «халтуру», тобто випадкову працю, 2) політичну, яка має визначати відношення цієї групи до радвлади, 3) бойову, яка має створити чіткі і беззавітні (слова Шемета) органи терору, осіб принаймні в 90... Потім в розмові з Шементом виявилось, що німецьке консульство веде самостійні розмови з київськими робітниками». В чім тут справа?»

— Грушевський: «Зведення Юринця — документ зрадницький і провокаційний, від початку до кінця розрахований на те, що внаслідок його будуть заарештовані робітники, чим буде викликане озлоблення проти партії й уряду. Деталей, як виник цей документ, я не знав, позаяк я лише приймав доповідь від Юринця. Замовляв його Пустовойтов».

— Самоїлов: «Тоді ж, на початку червня, вами була прийнята доповідь Юринця, в якій він пише: «9 червня від 3 до половини 8 я ввесь час пробув у польській бібліотеці на Прорізній з метою ознайомитись із сучасним станом песвяцького руху. Мені дуже важко передати всі розмови окремо, бо я розмовляв з цими песвяками окремо з кожним і в груповому порядку, так що навіть важко точно і вірно відмежувати їх висловлювання». Далі Юринець на десяти друкованих сторінках повідомляє про два центри ПОВ, про терористичні наміри організації та називає десятки учасників організації. Хто являється ініціатором цієї доповіді?»

— Грушевський: «Доповідь провокаційна, написана Юринцем на замовлення Пустовойтова. Я лише приймав цю доповідь» [17, а.с. 93—94], [18, с. 146].

01.10.37 Юринця засуджено до розстрілу, 04.10.37 вирок «приведено до виконання». Донесення-дonoс В. Юринця про членів ПОВ — «песвяків» — виявився, таким чином, останнім.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

РЕАБІЛІТАЦІЯ

Через 23 роки, 05.09.60, до прокурора УРСР «тов. Панасюка Д. Х.» від Інституту філософії АН УРСР, що містився тоді в Києві на вул. Чекистів, надійшов лист за підписом директора Інституту члена-кореспондента АН УРСР, доктора філософських наук, професора Острянина Д. Х. й секретаря партбюро інституту кандидата філософських наук Єришева А. О. В листі мовилося: «У зв'язку з підготовкою «Курсу історії філософської думки на Україні» дирекція й партбюро Інституту філософії АН УРСР просять Вас переглянути судову справу Демчука Петра Івановича, Юринця Володимира Олександровича (в тексті: Олексійовича — М. Р.), Діденка Т. К. (Степового Тодося), котрі в 20—30-х рр. активно виступали з філософських проблем, але пізніше були репресовані». Для обґрунтування прохання зроблено, як прийнято, посилання на «вказівки й ухвали ЦК КПРС після XX з'їзду», і додано, що, виходячи з цього, прокуратура «допоможе нам об'єктивно і більш глибоко висвітлити історію філософської думки на Україні в перехідний період від капіталізму до соціалізму» [37, а. с. 961]. Від себе Д. Острянин міг додати, що особисто добре знав Юринця за Харківським періодом.

XL

Для реабілітації Демчука це прохання виявилось своєчасним. Якраз перед цим, 28.05.59, Харківська прокуратура відмовила дружині Демчука в

реабілітації чоловіка, вирішивши її прохання «залишити без задоволення». Про це 21.06.59 прокуратура відповіла дружині так: «в його реабілітації Вам відмовлено». Що стосується долі чоловіка, то звертайтеся, мовляв, до КДБ УРСР, звідти Вам повідомлять. Хоч прокурори знали про розстріл Демчука, але повідомляти про це дружині не стали. Рідним повідомляли «таємно», під розписку й усно лише «коротке» визначення, в даному разі — відмову у реабілітації. Паралельно харківські прокурори радять 02.06.59 КДБ УРСР відповісти дружині про ВМП — розстріл чоловіка 1937 р., а КДБ УРСР шле 24.06.59 запит до Петрозаводська про ВМП, хоч в справі Демчука про ВМП сказано [37, а. с. 12].

Дружині повідомляють 25.06.59, що запит послано до Петрозаводська, на Соловки [37, а. с. 83—95].

Чи одержала відповідь дружина Демчука з Петрозаводська — невідомо. І чи зверталась вона після цього до Інституту філософії — справа Демчука не відповідає. Але клопотання Інституту філософії заставило ще раз переглянути справу Демчука, допитати замість філософа Блудова економіста Шведова, дати праці Демчука на експертизу до того ж Інституту філософії і негайно, навіть не одержавши філософської рецензії, на цей раз вже, звичайно, позитивної, реабілітувати його.

Чи реабілітовано в такий же спосіб професора філософії Степового (нагадаємо, що він назвав академіка Юринця на філософській дискусії 1931 р. «нашою ганьбою», а через два роки сам опинився в подібному становищі, коли проф. філософії Бервицький виступив на партзборах інституту філософії за виключення Степового з лав партії, а Юринець одержав замовлення ГПУ — НКВД написати

донесення-донос проти поновлення Степового в партії, за що ніби клопоталось Дніпропетровське НКВД) — невідомо.

З наведеного вище архівного документа відомо лише, що Степовий повернувся, не поновившись в партії, назад до Дніпропетровська.

Очевидно, його там було, в кінцевому підсумку, заарештовано, як того ж Давиденка. Цей висновок напрашується з міркувань над листом з Інституту філософії, в якому до прізвища Демчука чиясь рука дописала олівцем: 01—35976—60, до Юринця: 0735978—60 і до Степового: 01—35977—60. Ці числа не номери архівно-слідчих справ. Вони означають щось інше. Наприклад, 60 — рік подання клопотання Інституту філософії (1960), передні дві цифри 01 і 07 — категорія (Демчук й Степовий йдуть за однією категорією їх справ, а справа Юринця — за іншою, як, скажімо, в кваліфікації ВАК-у). Далі, числа 35976—35978 означають послідовність розгляду. Отже, Степовий, з цього погляду, був подібно до Демчука, реабілітований (якщо, взагалі, репресувався судом).

Що стосується Юринця, то його тоді і, видається, досі не реабілітували. Це не перешкодило виданню книги з історії філософської думки в Радянській Україні, про яку згадується в листі Д. Острянина з Інституту філософії до прокуратури й наступних книг, в яких В. Юринець розглядається нарівні з іншими реабілітованими філософами. Як би то не було, у п'ятитомній філософській енциклопедії про Юринця сказано, що він реабілітований.

Замовчувати постать В. Юринця в філософії Радянської України 20—30-х років стало в 60-ті неможливим, і тоді на якомусь етапі «компетентні» органи, відмовивши Юринцю в реабілітації, вирішили, порушуючи власну інструкцію, дивитись

крізь пальці на його фактичну реабілітацію. Проф. В. Євдокименко, що відповідав тоді, як голова редакційної колегії, за книгу «Розвиток філософії в Українській РСР» (К., 1968.— 528 с.) згадує (приватна розмова.— М. Р.), що КГБ заперечував проти реабілітації Юринця, але проти книги з науковим дослідженням його праць заперечень не було.

До парадоксів нам не звикати. Юринця засудив на смерть суд, про який нічого не сказано. Гадаємо, що то був навіть не суд в розумінні ганебних «трі-йок» тих років, а Юринця, як і багатьох інших, розстріляли тоді «в порядку наказу НКВД № 00485 від 11.08.37», підписаного Єжовим з подачі Сталіна і схвалення Вишинського. Його готував ще Ягода, але не встиг, бо сам під той наказ попав.

Щоб перевірити таке припущення, досить ознайомитись з оперативним поданням від 31.08.37, на виконання того наказу, за № 107021 українського Єжова «тов. Леплевського» із списком затверджених до розстрілу осіб. Десь там поруч з прізвищем кіносценариста Лопатинського Фауста Львовича та ін. має бути і Юринець. Розпорядження закінчується словами: «Вирок привести до виконання негайно. Про виконання донести. Леплевський».

Невдовзі привели до виконання вирок і Леплевському. Але деякі з катів (Борисов — Коган, Соколов — Шейніс, ін.) вціліли, можливо, досі, маразмуючи за віком, згадують свої кращі чекістські роки. Деяких з них, як от заступника Балицького Кацнельсона, що цинічно розстріляв А. Річицького, зваливши на того, як керівника УКП, злочин КПУ за голод 1933 р., реабілітовано, Річицького ж в цій «частині» не реабілітовано досі.

Отже, академіка Володимира Юринця не реабілітовано по цей час. Його зробили «цапом спокути» після XX з'їзду партії для реабілітації ін-

ших, теж, в деяких випадках, далеко небездоганих, хоч і безвинно репресованих. Цим якоюсь мірою він спокутує свою вину.

Його не реабілітовано формально ні хрущовською «відлигою», ні горбачовською «перебудовою», ні відомою постановою Верховної Ради «незалежної» України про реабілітацію жертв політичних репресій 20—80-х років. Постанова ЦК КП(б)У від 17.07.33 про націоналіста і плагіатора В. Юринця, виключення його з лав партії та лав офіційних членів академії наук України, нарешті, розстріл залишаються в юридичній силі досі.

... Фактично В. Юринець є реабілітованим, і цим на сьогодні слід, очевидно, вдовольнитись. Ті «білі плями», що є в його біографії (наприклад, сімейне становище, загадкове слово «емігрант» в його поданні до академії 1929 р. і деякі інші), потребують подальшого дослідження. Науково-методична рада Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, семінар О. М. Боголюбова в Інституті математики НАН України заслуховували наукові повідомлення про Володимира Юринця. Виношується пропозиція скласти компетентну комісію з фахівців філософії та політв'язнів, яка могла б після ознайомлення з архівно-слідчою справою Юринця, що зберігається в СБУ, дати свої висновки щодо академічної реабілітації цього видатного вченого України, зламаного, згнєбленого в розквіті сил тоталітарною соціальною системою у віці 46 років.

XLI

Фактично реабілітували Юринця його наукові праці та внесок в українську філософію 20—30-х рр. Якщо в тій філософії зроблено щось варте уваги, то воно, поза сумнівом, належало тодішнім провідним

філософам республіки академікам Семковському і Юринцю. Але їх імена до середини 50-х років не згадувались, література з їх працями була вилучена і забрана до спецховищ, або просто спалена.

Одним з перших наукову реабілітацію Юринця розпочав Григорій Костюк. Йому, аспіранту Інституту літератури ім. Т. Шевченка 1930—1932 рр. у Харкові і далі, до кінця 1933 р.—викладачу харківських вузів, зокрема інституту кадрів при ВУАМЛІН-і, доводилось, звичайно, якщо не бути особисто знайомим, то бачити, чимало чути про Юринця. Після арешту 1935 р. Гр. Костюк відбув 5 років концтаборів. У війну опинився на окупованій Україні. З наближенням Червоної армії не став чекати заміни одних окупантів іншими, виїхав з дружиною на Захід, де поневірявся до 1952 р., аж поки не прибув на постійне життя до США. Тут відразу розпочинає працю над дослідженням періоду, свідком якого був. 1954 р. публікує нарис «Падіння П. Постишева». 1960 р.—з'являється його книга «Сталінізм в Україні». В книзі у розділі «Розгром філософської науки» про звинувачення В. Юринця в плагіаті читаємо: «В. Юринець був позбавлений можливості спростувати ганебне звинувачення в плагіаті. В умовах поліцейського режиму, що дедалі міцнішав, він не мав права й можливості захищати себе й довести фактами, що кинуте звинувачення є необґрунтованим наклепом. За своїм вихованням, духом й способом мислення В. Юринець був європейцем. Він учив своїх учнів цінувати віковічні здобутки західноєвропейського генія, критично засвоювати і розвивати духовну спадщину, боротися за нові шляхи в розвитку людської думки (звідси й «злочинна» орієнтація на західну культуру). Його ставлення до класичної спадщини західноєвропейської філософії було позбавлене тієї пар-

тійної нетерпимості, яка вже тоді ставала обов'язковою для «більшовицької партійної філософії». Його праці перейняті духом толерантності й поваги до найбагатшої спадщини ідеалістичної філософії, хоча її теоретичні положення він і заперечував (ось звідки В. Юринцев узагалі є прибічником буржуазно-ідеалістичної філософії). Наклепницьке звинувачення в плагіаті, яке ніхто не наважився спростувати, було найпростішим способом скомпроментувати вченого-мислителя, теоретичні і ідейні положення якого явно суперечили «новому курсу» централістської політики» [45].

Тепер ми знаємо, що Юринцеві була надана можливість спростувати ганебне звинувачення в плагіаті, і він негайно використав цю можливість, написавши до президії ВУАМЛІН-у пояснення з цього приводу. Але те спростування, як доведення, що ти не віл, залишилося «гласом вопіючого в пустині». Воно поховане в архіві ЦК у папці з позначкою «1932» (замість 1933) і віднайдено лише тепер. Раніше не лише ніхто з колег Юринця не наважився спростувати означеного звинувачення, але, навпаки, Левік провів у ВУАМЛІН-і (а Кіллерог — в ЦК) ганебну постанову про його націоналізм і плагіат.

Пояснення Юринця про плагіат, приведені вище, вважаємо вичерпним, і до нього відсилаємо читача. Тут лише кілька слів про можливого автора анонім-Кіллерог олівцем відредагував, як проект тієї ганебної постанови ЦК про Юринця, справді, ніким наше дослідження цього питання.

«Доповідна записка», яку зав. культпропом ЦК пої постанови ЦК про Юринця, справді, ніким не не підписана [46].

Отже, звинувачення Юринця в плагіаті є анонімним, і цим воно відрізняється від інших звинувачень такого роду.

Власне, три машинописних сторінки анонімки російською мовою не мають не лише автора, але й назви. Назву «Доповідна записка» і форму її «Про статті В. Юринця в журналі «За марксистсько-ленінське природознавство» і в підручнику «Діалектичний матеріалізм» проставила олівцем рука Кіллєрова, якого, відчувається, менше цікавлять «статті» в підручнику, а більше — систематизація «компромату». Олівцеві правки групують перші п'ять вказаних, як списаних, посилянь згідно сторінок підручника Юринця та, відповідно, інших авторів (чотирьох з Максимова і п'яте, що помилково позначене шостим, з Єгоршина). Зроблена також перекреслена олівцем спроба перерахувати римськими числами авторів: I. Максимов, II. Єгоршин, III. Йордан, IV. Гааз, V. Шредінгер, а також спроба рахувати окремо російські та іноземні першоджерела.

З того, що формули та назви іноземних джерел вписано тим же олівцем, випливає існування анонімного оригіналу, з яким ознайомив перед тим Юринця Левік. На закінчення, олівець Кіллєрова узагальнює: «Вказані шість (на полях до «пункту 6» дописано щось нерозбірливе, — *М. Р.*) взірців (рос.: образчиков, — *М. Р.*) плагіату є безсумнівно лише частиною до поки розкритої плагіаторської праці Юринця. Трудність викриття плагіату в цих, як і в інших, працях Юринця пояснюється а) мозаїчним характером насмикування Юринцем шматків з різних авторів та книг, б) списуванням ним з численних іноземних джерел (як спеціалістів-фізиків, так і, напевно, буржуазних філософів, що працюють в питаннях фізики), точне встановлення яких вимагало б довшої праці». Під цим стоїть підпис, досить прозорий, щоб розрізнити в ньому Кіллєрова.

В такий спосіб, вислухавши Левіка та забравши в нього пояснення Юринця, Кіллєров виготовив з

анонімки доповідну записку до ЦК «Про статті В. Юринця в журналі «За марксистсько-ленінське природознавство» і в підручнику «Діалектичний матеріалізм», на підставі якої постановою ЦК в центральних республіканських газетах проголосила 22 липня 1933 р. на весь світ, що Юринець — націоналіст і псевдовчений плагіатор. Плагіатором його зробили Кіллерог і Орлов, повіривши аноніму, можливо, навіть замовивши йому цю анонімку і зігнорували пояснення Юринця. Постишев «порадив» виключити не лише з партії, а й з академії, і вчені-академіки, які кілька років тому, на пропозицію ЦК, своїм голосуванням ввели Юринця до складу академіків, тепер, теж на пропозицію ЦК, і теж відкритим голосуванням одноголосно вивели його звідти. Що стосується націоналізму Юринця, то тут було легше. Після «викриття» Скрипника як націонал-ухильника, «націоналізм» Юринця став помітним, так би мовити, неозброєним оком, навіть без досьє ГПУ.

Анонімка про ялагіат наводить шість випадків збігу на вказаних сторінках цитованих початків та закінчень абзаців із праць Юринця з відповідниками із інших авторів. Середина при цьому ніби з метою економії позначається трикрапками.

Збіг початків і закінчень, ба навіть середин, хоч не в усьому, справді, на жаль, є, але ці тексти носять, безумовно, загальновідомий характер. Такий «плагіат» не запозичує і не привласнює чийхось вагомих здобутків, бо вони належать всім. Про це йдеться в поясненні Юринця. Він визнає і пояснює також мимовільний збіг текстів та висловлює готовність оприлюднити це визнання. Однак Кіллерогу і Левіку пояснення Юринця були потрібні зовсім для іншого, цілком протилежного. Те ж стосується Орлова — заступника Кіллерога.

В. Юринець, справді, переклавши з німецької, дає, з посиланням (саме так!) на використану книгу Шредінгера, у власній статті розлогі запозичення з математичними викладками, з метою ознайомлення радянського читача із зарубіжною класикою, без претензії на щось своє. Вища математична освіта дозволяла Юринцеві це робити, і анонім не зловтішається помилками в математичних формулах, бо знає, що вони зроблені не Юринцем, а часописом при їх наборі.

Тут, як і завжди, В. Юринець користується своїм методом «іманентної критики», зводячи в дослідженні визнаних світових авторитетів. Він формулює в «Поясненні» Левіку-Кіллерогу принцип цього методу: «в суто-математично-фізичних частинах треба притримуватись (в тексті: придержуватись — очевидно для того, щоб Левік-Кіллерог краще зрозуміли.— М. Р.) класиків фізики, щоб не збачити зі шляху» [47].

Метод «іманентної критики», за допомогою якого Юринець долучав «червоних професорів» в ІЧП до класиків світової філософії, перекладаючи для них з десяти європейських мов праці цих класиків, зокрема ідеалістичної філософії, «червоні професори» повернули тепер, софістично засвоївши ази ідеалістичної філософії з творів класиків марксистсько-ленінської філософії, проти самого Юринця. Мовляв, він не пройшов, як вони, школи марксизму-ленінізму, залишається гірше, ніж меншовикуємим ідеалістом, бо є буржуазним ідеалістом та націоналістом, і за допомогою методу іманентної критики, цитуючи буржуазних філософів, тим самим, протягує і пропагує буржуазну філософію. Це щодо кла-

сиків зарубіжної філософії. А щодо класиків зарубіжної фізики (Ейнштейна, Бора, Л. де Бройля, Шредінгера, Гейзенберга, Йордана, Гааза й ін.), яких тоді теж, щоб не збочити з «єдино вірного шляху», почали тотально відкидати войовничі матеріалісти-діалектики максимови, егоршини і вслід за ними всі інші, включно навіть з Юринцем, для якого все ж, як бачимо, існували також інші класики. Це робилося з метою вижити, вціліти. Однак не вцілів майже ніхто. Сталінська м'ясорубка репресій працювала для більшої певності на повне винищення не лише інако-, але й одностайно мислячих.

На Шредінгера в статті Юринця про кризу фізики, насправді, є посилання і, дійсно, «тут ніякої тайни немає». Перекладу російською цитованої праці Шредінгера на час написання Юринцем статті не було. «Чотири лекції...» Шредінгера перекладено пізніше, 1936 р., як вказано в тепер виданих зібраннях праць Шредінгера. Автора перекладу з невідомих причин не вказано досі. Правдоподібно припускається, що цю статтю переклав репресований якраз тоді (1936 р.) професор теоретичної фізики й філософії Київського державного університету Л. Штрум, що вже перекладав і друкував за своїм перекладом статті Шредінгера в 20-ті роки в журналі «Успехи физических наук». Слід гадати, що професор Штрум мав якесь відношення до звинувачення Юринця в плагіаті, «допоміг» Орлову.

Чи знав про це від Штрума чи когось іншого із свого оточення Семковський, якого після дискусії 1931 р. продовжували цькувати (усунули від участі в написанні підручника, оприлюднили у ВУАМЛІН-івській багатотиражці «За партійність науки» «викривальну» статтю про нього за підписами Я. Кауфмана, М. Орлова та В. Юринця)?

С. Семковський і його оточення не вважали В. Юринця за спеціаліста в сфері філософських питань сучасної фізики, і Юринець, незважаючи на свою математичну освіту, не заперечував. В поясненні Левіку щодо плагіату він посиляється на позитивну оцінку його статті про кризу у фізиці радянськими фізиками та «апгегепд» Семковського не випадково. Однак академік Семковський, як глибоко порядна людина, не міг ініціювати анонімки до ЦК про плагіат Юринця, навіть якщо це було зроблено з його оточення. Вони обидва — і Семковський, і Юринець — залишалися вірними собі і не втрачали поваги один до одного, навіть коли їх намагалися посварити. Найбільше, що вони дозволяли собі, — це обмінятися суто науковими критичними зауваженнями на адресу один одного. Принаймні до того, як Юринець став [48] «Федоровим».

В посиланні на книгу Гааза «Волны материи и квантовая механика» (перекладена і видана 1930 р. з передмовою Б. Гессена і перевидана 1933 р., але вже без передмови Гессена, якого заарештували) анонім діяв діалектично — вказав сторінки забороненої книги, не уточнюючи року видання. Зате Юринець у підручнику не забув передмови Гессена, назвавши її «буржуазною і абсолютно нам ворожою» (С. 466). Так само він в підручнику критикує Шредінгера, Гааза й ін. Це, однак, нікого не врятувало: ні Гессена, ні Юринця, ні Штрума.

Ще одне запозичення анонім вказує із П. Йордана, якого, на жаль, в статті Юринця, на відміну від Е. Шредінгера, не названо зовсім.

XLIII

Звинувачення в плагіаті з праць радянських колег Максимова і Єгоршина спростовуються запозиченнями всіх тогочасних радянських марксистів, без виключення, з класиків марксизму-ленінізму, зокрема, з «Анти-Дюрінга» та «Діалектики природи» Енгельса. Чогось більш істотного ніхто з них — тепер це очевидно — не дав. Тому зупинятись на них докладніше не варто. Все найголовніше про «плагіатне» запозичення в них досить об'єктивно і самокритично пояснив ще тоді (на свою голову) Юринєць.

Додамо лише, що збіг текстів у пропущених для економії місця серединах далекий від тотожного. Наводимо їх для самостійного судження про плагіат повністю:

Юринєць:

«Маркс і Енгельс дали передусім глибоку аналізу умов, за яких розвивається природознавство, починаючи від епохи (в підручнику: доби) Відродження й кінчаючи приблизно XVIII сторіччям, цебто епохи (в підручнику: умов епохи) позначеної такими іменами, як Галілей, Торіеллі, Декарт, Кеплер, Гарвей, Ляйбніц, Ньютон, Ліней. Вони вияви-

Максимов:

«Маркс и Энгельс прежде всего вскрыли те условия, при которых развилось естествознание в период с XVI века по XVIII век. Они проанализировали развитие производительных сил и производственных отношений за тот период и влияние этих факторов на развитие естествознания, рост техники в связи с ростом горного дела,

ли щільний зв'язок розвитку природознавства з розвитком продуктивних сил того часу, з розвитком техніки мореплавства, гірничої справи, застосування водяної енергії і гідротехнічних споруд, з розвитком ремесла й мануфактури»

мореплавання, примієння водної енергії и гидротехнических сооружений, в связи с развитием ремесел и мануфактуры»

Перші й останні речення тут; справді, збігаються, передаючи відомі кожному студентові радянської доби думки Енгельса. Середина далека від тотожнього збігу, хоч в обох випадках передає ту ж думку Енгельса. Дослівний збіг початку і закінчення справляє враження запозиченої цитати. В дійсності лапок тут відкривати не треба, а що стосується передачі змісту думки Енгельса, яка відома всім, як $2 \times 2 = 4$, то посилання на Енгельса в цьому разі надлишкове, а для одного Максимова було б забагато честі. Отже, варто було зробити посилання: Див.: Ф. Енгельса..., а також О. Максимова..., чи зовсім не посилатись. В. Юринець обрав останнє, що в поєднанні з феноменальною пам'яттю, про яку згадує Гр. Костюк, принесло йому катастрофічний наслідок.

Точнісінько такі самі Юринцеві «плагіатні запозичення» у Максимова думок Енгельса про те, що Кант був, на відміну від Гегеля, ще й великим природознавцем, та про відміну методологічного перевороту в природознавстві в розумінні Гегеля та Маркса-Енгельса, яку підсумував Ленін. Різниця лише в тому, що Максимов передає думки класиків

марксизму-ленінізму мовно набагато гірше, ніж блискучий стиліст і ерудит Юринець.

Те ж в передачі відомого ленінського визначення матерії, на підставі якого розрізняють матерію і вид її, власне, два види матерії — речовину і поле:

Юринець:

«До початку 20-го сторіччя матерію ототожнювали з механічною масою, яка править за міру інерції тіл. Електрика була чимось зовнішнім, . додатковим відносно так зрозумілої матерії. Ефір вважали за щось нематеріальне»

Єгоршин:

«В XIX веке материю олицетворяли с механической массой, которая являлась мерой инерции тел. Электричество было чем-то в роде «приложения» к этой материи — приложения, без которого материя могла существовать. Основным, коренным свойством материи считалась масса. С этой точки зрения материи противопоставляется эфир, считавшийся многими физиками нематериальным»

Отже, ні запозичення з іноземних авторів («класиків фізики»), ні запозичення з російських джерел (авторів що переповідають «класиків марксизму-ленінізму») не є плагіатними запозиченнями, плагіатом в його прямому розумінні привласнення собі чужих наукових результатів. Ці результати переповідаються Юринцем без найменшого посягання на їх привласнення. Єдиним, що можна закинути йо-

му, так це те, що він, зробивши посилання на Шредінгера, не зробив цього за допомогою звичайної в таких випадках примітки з «Див.» також на Гааза та Йордана, врешті, Максимова і Єгоршина, які були такими ж «плагіаторами», як і він сам.

Власне, це визнав Юринець, погодившись «дати в журналі заяву що математично-фізичний бік моєї статті походить не від мене, а від других авторів, нічого образливого для себе я тут не бачу» [47, арк. 8].

Проте Левіку, Орлову та Кіллерогу, як виконавцям волі Постишева, потрібна була не заява Юринця, а розправа над ним. Чи їм потрібна була ця розправа для власного перестрашування, чи за глибокими переконаннями, тут не має значення. Невідомим залишається, чи одержав полегкість Юринець через рік, коли розпочали свій шлях до небуття з божевіллям та розстрілом поміркований Левік, далі войовничі Кіллерог і Орлов, нарешті, Попов та Постишев. Беремося лише напевно сказати, що Юринець дивився їм услід сумними очима сина розстріляного Відродження України.

XLIV

На науковому шляху сходження Володимира Юринця до вершин філософії чітко виокремлюються чотири періоди. Перший, юнацький, позначений навчанням в університетах Львова, Відня, Берліна. Завершується він одержанням наукового ступеню доктора філософії і виданням у Львові напередодні першої Світової війни поетично-філософського збірника «Етапи»

З короткої репліки Юринця довідуємось, що його поезія написана «в роді Гюйо». Жан Марі Гюйо — французький філософ-позитивіст другої половини

ХІХ ст. досліджував, за «Філософською енциклопедією», праці Епіктета, мораль Епікура, сучасну англійську мораль, писав вірші та драматичні твори. Тракував буття, виходячи з розуміння життя лише як біологічного процесу, вищими проявами якого є мистецтво і мораль. Гюйо наповнював мистецтво, мораль та релігію соціальним змістом, зводячи соціальне, однак, до біологічного сенсу і розуміння цього змісту як гармонії та солідарності організмів. Мистецтво, з його погляду, твориться носіями вищої «життєвої інтенсивності» — інтелігенцією, геніями, що мешкають поза дійсністю і впливають на суспільне середовище, а не навпаки, утворюють естетичні емоції соціального порядку, що сприяють соціології, а релігія сприяє в такий же спосіб — гармонії. Мистецтво розглядалось ним з погляду соціології, а релігія — як універсальний соціоморфізм, що з часом відіме, і суспільство в цьому розумінні стане безрелігійним у вигляді гармонійних солідарностей умів, воль та емоцій. Заперечуючи теорію «рабів і панів», Гюйо поділяв людство на інтелігенцію — творців та пасивну, що лише сприймає, народну масу.

Університетські професори та філософія Гюйо вплинули на Юринця, синтетично поєднавши в ньому позитивістську та екзистенціалістську філософії, «фізику» і «лірику», зробивши з нього аналітика і синтетично мислячого філософа водночас. Вже тоді випрацьовується метод «іманентної критики» для засвоєння та викладу в синтезі протилежних напрямів наукового пізнання початку ХХ століття, з яких найважливішими були емпіріокритицизм, злет логічного позитивізму в математиці, релятивістська та квантова фізика, фрейдистський психоаналіз.

Другий період, московський, починається з навчання в ІЧП, де скоро з'ясовується, що Юринець,

пройшовши європейські університети, має не стільки вчитись, щоб засвоїти марксизм-ленінізм, скільки вчити, і його запрошують професором ІЧП та І-го Московського університету (тепер МДУ). Філософський та суспільно-економічний щомісячник «Под знаменем марксизма» (ПЗМ), заснований 1922 р., замовляє Юринцеві статті і вже того року вони з'являються: «Демокрит у світлі новітніх наукових досліджень» (1922, № 9—10) та «Едмунд Гуссерль» (1922; № 11—12; 1923, № 4). Перша пов'язувалась з новітною атомною фізикою та шляхом сучасного ідеалізму. Друга, більш важлива, характеризується як така, що залишалась самотньою на фоні логіко-філософських досліджень в СРСР впродовж 20-х років, ба навіть і 20—40-х рр., оскільки з 30-х рр. Гуссерль став забороненою темою. Про значення, що його надавав цій праці Юринець, свідчить її включення до «Філософсько-соціологічних нарисів», що вийшли у світ 1930 р.

В основу аналізу Юринець поклав головну працю Гуссерля «Логічні дослідження». Використано також праці Київського професора Г. Шпета «Явище і сенс. Феноменологія як головна наука і її проблеми», що вийшла у Москві 1914 р.; та Б. Яковенка «Філософія Едм. Гуссерля» в 3-му збірнику «Новые идеи в философии» (СПБ, 1913 р.). Ідеї Гуссерля були близькими світобаченню Юринця. Одна з них — вимога перетворити філософію в «точну» дисципліну на зразок логіки наукового пізнання. Така логіка, за Гуссерлем, Юринцем, їх попередниками (емпіріокритиками, ба навіть Гегелем) та наступниками (Копніним) не виключає, а, навпаки, необхідно передбачає феноменологію.

Юринець критично відзначає в Гуссерлеві те, що характеризувало також його самого: поєднання за допомогою методу «феноменологічної редукції» (в

Гуссерля), «іманентної критики» (в Юринця) проблем і концепцій буття і свідомості, критики суб'єктивістських і релятивістських напрямів та психологічних трактувань логіки кінця ХІХ — початку ХХ ст., Рассела і Брауера, залишаючись, по суті, в межах цих трактувань.

Московський період наукової діяльності Юринця характеризується дослідженням класиків матеріалізму минулого і найвидатніших представників сучасної ідеалістичної філософії (Демокріт і Гуссерль, Ламетрі, марксизм і фрейдизм). Працю В. Юринця «Вчення Ламетрі про матерію» надруковано в «Трудах ИКП» (Т. I, М., 1923), а «Фрейдизм і марксизм» — в ПЗМ (1924, № 8—9) було перевидано німецькою мовою в книзі «Під прапором марксизму», а також у вищеназваних «Нарисах...». Стаття про фрейдизм — одна з перших і кращих наукових праць Юринця і, взагалі, в радянській філософії того часу.

Метод «іманентної критики» досягає у зіставленні фрейдистського психоаналізу та марксизму найбільшого ефекту, коли подається фрейдистська критика марксизму (див. у «Нарисах...» с. 142), що пізніше, на філософській дискусії 1931 р., «червоні професори» використали для дискредитації Юринця. Тут же, в примітці на с. 103, дається, на перший погляд далеко від теми фрейдизму, але характерне для Юринця: «Всупереч поширеному в марксистському таборі іншому поглядові я певний, що теорія Ейнштейна посилює діалектичний матеріалізм. В сполучі з топологією — чисто ЯКІСНОЮ галуззю математики вона може дати основи для дійсно сучасної діалектики природи..., завдяки класичним працям Брауера, ми тепер уже наближаємося до утворення теорії аналітичних функцій без метричних понять, застосуванням тільки властивос-

тей безперервності». Пояснювати цю примітку лише тактичними міркуваннями взаємопідтримки фрейдизму В. Юринця і О. Шмідта було б недостатнім.

XLV

Третій, харківський, етап наукової творчості В. Юринця розпочинається з переїздом його до Харкова на запрошення УІМЛ-у. Він стає керівником соціологічної кафедри і заступником голови філософсько-соціологічного відділу цього інституту, членом ради ВУАН та президії Упрнауки НКО, професором ХІНГ-у, членом редколегії низки часописів, головою товариства «Войовничих матеріалістів-діалектиків», членом літорганізації «Західна Україна».

В «Більшовику України» друкуються фундаментальні і реферативно-оглядові статті Юринця: «Піلسудщина в освітленні західно-української преси» (1926, № 1, с. 78—92); Огляд письменницького часопису «Червоний шлях» (там само, с. 121—123); «Українська жовтнева література в марксистському освітленні» (там само, № 5); «Новий ідеологічний маніфест українського фашизму» (там само, № 2—3) — про книгу Донцова «Націоналізм», до концептуальної основи якої покладено ідеї Бергсона, Шпенглера, Сеєра, Жоржа Сореля; Реферативний огляд кн. ХХІ за 1927 р. «Вестника Коммунистической Академии» (1927, № 9, с. 105) — за підписом «В. Ю.»; «Про націоналістичні ухили в компартії Західної України» (там само, с. 7—18).

Письменницький часопис «Червоний шлях» друкує в № 1 за 1926 р. Юринцеві огляди ваплітянської літератури за 1926 р., часопису ПЗМ за 1927, часопису «Україна» за 1926, розвідки «М. Хвильовий як прозаїк» (1927, № 1) та «До проблеми соціалістичної культури» (1930, № 2).

Свій дебют в літературній дискусії України середини 20-х років Юринець розпочинає в тандемі з Хвилею проти Хвильового та його гасла «Геть від Москви!» В газеті «Комуніст» від 18.04.26 з'являється стаття Юринця «З нагоди нашої літературної дискусії». Однак далі симпатії Юринця схилиються на бік Хвильового. На початку про це вже йшлося, коли викладалися його інтермедії до «Літературного ярмарку». Крім цього, він друкує статті про своє бачення творів Г. Сковороди, М. Яцькова, Л. Українки, В. Сосюри, М. Хвильового, П. Тичини, М. Бажана.

Філософські розвідки Юринця друкує часопис «Прапор марксизму» (нині «Філософська і соціологічна думка»). Серед них «Німецька ідеологія» Маркса та Енгельса у зв'язку з деякими питаннями діалектичного й історичного матеріалізму» (1927, № 1); «Останнє слово ревізіонізму Каутського» (1928, № 2); «Із сучасної буржуазної соціології — «Соціологія знання Макса Шеллера»» (1928, № 1).

Часопис «Гарт» друкує статтю Юринця про естетику Канта у марксівському освітленні (1927, № 2) — марксівську критику естетичної теорії Канта. В «Молодняку» з'являється його стаття про значення Плеханова для марксівської соціології мистецтва (1927, № 5, № 6—7). «Печать й революція» оприлюднює міркування Юринця про книгу Г. Шольца «Значення філософії Гегеля для сучасної філософії» (1928, № 3) та есе про П. Тичину (1929), книга про якого була видана Юринцем роком раніше (1928) і визнана кращою, а пізніше — контрреволюційною. З Юринцевим розумінням Лессінга ознайомила читача «Критика» (1929, № 3).

В. Юринець відгукується на найновіші події у філософському житті у світі й СРСР: оперативно друкує статтю про Енгельса і діалектику природи

(«Комуніст», 1925) у зв'язку з появою російською мовою книги Енгельса «Діалектика природи», оприлюднює «Нотатки мандрівника» після поїздки 1928 р. до Берліна, де прочитав лекцію у Пруській академії наук на тему «Соціальний процес на Україні в ХХ столітті у віддзеркаленні сучасної української літератури», та до Осло, де на міжнародному конгресі зробив доповідь «Соціологічний аналіз сучасного українського письменства». Після цього професор Юринець обирається від Комакадемії СРСР за делегата на конгрес у Празі, що започаткував магістральний напрям світової філософії в 30-ті роки. Але радянська філософія в цей час здійснює «поворот», і поїздки за кордон припиняються на добру чверть століття.

1929 рік, як «рік великого перелому», що спричинив «поворот на філософському фронті» СРСР до цілковитого виродження радянської філософії і фізичного винищення в країні філософів, таким спочатку не видавався. У Москві «поворот» привів до зміни філософського керівництва (команди Деборіна на команду його учня Мітіна), а в Харкові — лише до тріскотні образливих слів на філософській дискусії січня 1931 р. проти філософського керівництва в Україні (Семковського та Юринця). Спочатку видавалось, що справа йшла до того, щоб на Україні філософського керівництва не міняти. Проте, після спершу морального, а потім і фізичного знищення не тільки Семковського і Юринця, а й претендентів на роль українського Мітіна — Левіка, Васильєвої, Мілославіна, Андріянова, Шелкопляса стала ясною катастрофічність того «повороту» [49].

Для В. Юринця 1929 рік був щасливим. В тому році він став дійсним членом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Урожайним цей рік був також

на публікації наукових праць. У збірнику «Войовничий матеріаліст» з'явилася його стаття проти механіцизму в філософії з критикою книги Вар'яша «Логика и диалектика» та стаття з критикою ідеологічних засад О. Бауера та інших теоретиків II Інтернаціоналу. В першій з них, підтримуючи Деборіна, Юринець критикує Вар'яша надто різко, в другій — висловлена філософська підтримка «схеми історії України» Матвія Яворського. Від цієї підтримки Юринець відмовився негайно, ще того року, як тільки стало відомо, що Москва засудила Яворського на небуття. Але Юринцеві і цього не забули, назвавши його в постанові ЦК 1933 р. «угрунтувачем яворщини».

В. Юринець виступав того року з підтримкою Деборіна проти механістів на філософській конференції у Москві і видав, опрацювавши цей виступ, у Харківському збірнику «Криза сучасної буржуазної науки та марксизм» (1929 р.).

Нарешті, 1929 року В. Юринець віддав до друку в «Державне видавництво України» (ДВУ) дві свої книги. Одна з них «Філософсько-соціологічні нарис» вийшла з друку наступного року. До неї увійшли, склавши три розділи («До генези марксизму», «До філософії й соціології II Інтернаціоналу» та «В трясовинах українського фашизму») такі роботи: в першому розділі — праці про «Німецьку ідеологію» К. Маркса й Ф. Енгельса, про Демокріта, Гуссерля, фрейдизм, стаття «Фальшування діалектики в сучасній філософській буржуазній літературі» з критичним оглядом концепцій цієї літератури; в другому — критичні статті про Каутського і Лукача, Бауера та інших лідерів II Інтернаціоналу; в третьому — критика «українського фашизму» Донцова.

Ще одна, здана до ДВУ, книга Юринця «Ленінізм і національне питання» не вийшла з друку ні 1930, ні, звичайно, в наступні роки. Причина невиходу залишається поки що невідомою. Можна лише припускати, що проти неї висловився М. Скрипник, який тоді був партійним провідником курсу українізації, чимало зробив для національного відродження України того часу, виходячи з позицій націонал-комунізму. Ще одне припущення — участь Юринця (його звіт про «Філософський фронт України») в «подарункові» XVI з'їздові ВКП(б) Деборіна. Але що саме послужило приводом для затримки у виданні книги Юринця (перегин чи недогин в проведенні «ленінської національної політики» Скрипником в Україні), залишається поки що нез'ясованим. В кожному разі, книгу Юринця «Ленінізм і національне питання» варто віднайти.

Розбурхані літературною, історичною, економічною, філософською та іншими нашумілими дискусіями 20-ті роки йшли до свого завершення, коли щещо зненацька, хоч і очікувано, виходячи з дискусій всередині ВКП(б), ці дискусії були припинені «поворотом» від дискусій до більш зрозумілих за сів «військового комунізму» й ефективних для певної мети «фронтів»: літературного, зернового, філософського, ін.

Підсумовуючи 20-ті роки, в Україні готувався I Всеукраїнський філософський з'їзд, була навіть оприлюднена наукова програма його проведення восени 1930 р. у Харкові. В. Юринець на з'їзді мав виступити з доповіддю «Проблема історичного матеріалізму в реконструктивну добу» на пленарному засіданні та виступами на секціях історичного матеріалізму — «Проблема ідеології», методології природознавства — «Основні напрями психології на Заході та завдання марксистів-психологів», історії фі-

лософії на Україні — «Антологія Сковороди» і «Сучасна польська філософія». Але «поворот на філософському фронті» відкинув реалізацію того з'їзду принаймні на 60 з гаком років.

XLVI

Четвертий, заключний, період науково-педагогічної діяльності В. Юринця є також Харківським, але вже не УІМЛ-івським, а ВУАМЛІН-івським. Він починається цькуванням Юринця на філософській дискусії січня 1931 р. і закінчується оприлюдненням постанови ЦК, його науковою смертю в липні 1933 р.

«Червоні професори», що з'їхались тоді на філософську «дискусію» з усієї України, були переважно вихованцями й невдячними учнями академіків Семковського і Юринця. Про це з гордістю заявив на дискусії Семковський, що мужньо захищався, а Юринець, визнавши у виступі на дискусії власну марксистсько-ленінську «безхребетність», надав цим вихованцям відваги й відчуття вагомості свого хребта, якого вони заходились вправляти рівною мірою і «безхребетному» Юринцеві і «хребетному» (але не з тим «хребтом») Семковському. Найліпше позицію «червоних професорів» у дискусії висловив, треба сказати не найгірший з них, Степовий: «Семковський — наше нещастя, Юринець — наша ганьба»

На дискусії колеги Юринця привітали його у такий спосіб із 40-річчям від народження. Протягом того, 1931-го, року він не надрукував жодної вагомій статті. Виключення складає стаття про поворот на філософському фронті, яку від нього вимагали, як від усіх деборінців, в порядку, так би мовити, розкаювання та «перебудови».

В червні 1931 р. вийшла постанова ЦК про реорганізацію Українського інституту марксизму-ленінізму (УІМЛ) на Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). Відділи УІМЛ-у, з філософським включно, перетворено на інститути. Часопис «Прапор марксизму» з органу УІМЛ-у став органом Інституту філософії, точніше за тодішньою назвою, Інституту філософії та природознавства (ІФІП, за аналогією до московського ІФІЕ). Почала виходити у ВУАМЛІН-і також багатотиражка «За партійність науки» під редакцією філософів: спочатку — Штейнберга, згодом — Адріанова. Молоді партійці ВУАМЛІН-у, що потіснили на другий план Юринця і ще далі Семковського, впроваджували в життя принцип партійності філософії і природознавства, проголошений постановою ЦК ВКП(б) від 25.01.31 «Про журнал ПЗМ».

Отже, перший рік ВУАМЛІН-івського періоду науково-педагогічної діяльності Юринця пройшов на рівні ледве не абсолютного мінімуму. Зате в 1932-му році він знову сповнений сил та енергії. У «Прапорі марксизму» друкує статтю до 300-річчя з дня народження Спінози (у співавторстві з Ф. Гофманом) та про український філософський фронт — до 15-річчя Жовтня. Йому також випадає чудова нагода підвести підсумки десятирічної, починаючи з 1922 року, викладацької праці професора філософії в московських ІЧП, 1-му держуніверситеті (тепер МГУ), інституті народного господарства ім. Плеханова, нарешті, в багатьох харківських вузах останніх 6-ти років.

Запланований на 1932-рік підручник з діалектичного матеріалізму мав вийти до кінця того року. Належало чимало попрацювати. Крім того, від В. Юринця вимагалось «відмежуватись» від С. Сем-

ковського, якого до авторського складу підручника не було запрошено.

Рахунки із Семковським Юринець зводить відразу в трьох працях: статті «За партійність науки» надрукованій 21.04.32 у ВУАМЛІН-івській багатотиражці у співавторстві з Я. Кауфманом та М. Орловим проти «ворожої контрабанди на фронті марксистсько-ленінського природознавства» (виявляється, було таке природознавство, на відміну від звичайного); статті про кризу в сучасній буржуазній фізиці в освітленні лєнінового етапу філософії марксизму, оприлюдненій у часописі «За марксистсько-ленінське природознавство» (I — М. Р.), що почав того, 1932-го, року виходити в Україні, наслідуючи однойменний московський журнал «За марксистско-ленинское естествознание» («Естествознание и марксизм» до постанови ЦК ВКП(б) про партійність філософії і природознавства), написаній ще 1929 р. і підтриманій Семковським; нарешті, в розділі підручника про діалектичний матеріалізм і фізику, для якого, з огляду на вилучення Семковського, не знайшлося, крім Юринця, нікого іншого (навіть Штрума, який саме цим займався).

То ж не випадково, що, правдоподібно, професор Штрум вказав професору Орлову (тому самому, що після виступу проти академіка Бернштейна з «діалектизаторських» позицій перестав визнаватися колегами за математика) на «плагіатні» сторінки Юринця, а той вже довів їх до відома колеги Кіллєрова з ЦК.

Володимир Юринець, не відаючи про те, сидів дні і ночі, щоб вкластися в заплановані терміни, над своїми відділом про діалектику і розділом про діалектичний матеріалізм та фізику в підручнику, віддаючи їх написанню всього себе, увесь свій талант, літературний і науковий, увесь свій 10-річний дос-

від викладання філософії в вузах, з цитатним обрамленням їх від Маркса до... Сталіна включно.

В підручнику, що вийшов наприкінці 1932 — на початку 1933 року, лєвова частка аркушів належить Юринцеві: 297 (226+71) з 517, тобто більше половини. На інших авторів (Левік, Білярчик, Кауфман, Єфроїмський, Генес) залишилось всього 220 с.

Підручник «Діалектичний матеріалізм» почав зазнавати нищівної критики, як тільки газети надрукували постанову ЦК проти Юринця, спочатку в частині, що належала Юринцеві, а далі і в усіх інших, автори котрих, на відміну від «націоналіста» Юринця, виявилися «прихованими троцькістами». Редакцію підручника у складі Левіка, Бервицького, Степового і Юринця було викрито як «блок» націоналістів (Юринець, Степовий) і троцькістів (Бервицький, Левік). Дісталось також технічному редакторові В. Волкову.

Підручника «Діалектичний матеріалізм» заброньовували. Про випуск його другої частини — «Історичний матеріалізм», головні розділи якого оголошено в передмові до «Діалектичного матеріалізму», не могло, звичайно, бути і мови. Ті розділи, серед яких були, напевно, і Юринцеві, що в 20-і роки, віддавши діамат Семковському, вів істмат та соціологію, цікаво було б прочитати, якщо вони не втрачені остаточно.

На тлі підручників, що вийшли перед «Діалектичним матеріалізмом» в 20-ті — на початку 30-х років (знаменита, що витримала чимало перевидань, «Хрестоматія» С. Семковського, менш відомі посібники С. Лаврова, Г. Єфименко та ін.), цей підручник вирізняється своїм вищим рівнем і якістю. Але рівень і якість радянської філософії 30-х років, зведеної в «Короткому курсі історії ВКП(б)» до «4-х рис», вимагався, навпаки, значно нижчий

від рівня 20-х, і тому підручника було заборонено.

Досягнуто його рівня та якості, і то не в усьому, лише через чверть століття в підручнику «Основи марксистсько-ленінської філософії» за редакцією Ф. Константинова в розділах П. Копніна та інших філософів молодшої генерації. Щоб переконатися в цьому, досить порівняти Юринцеві виклади про матерію та діалектику в підручнику 1932 р. з відповідними темами підручника «Марксистско-ленинская философия. Курс лекцій» 1988 р.

Особливо важливою, що не втратила свого значення досі, залишається викладена там Юринцем тема «Матеріалістична діалектика як наука» (в підручнику сс. 141—367), починаючи від назви і закінчуючи структурою викладу, в якій мотивуються принципи, закони і категорії, об'єктивна і суб'єктивна діалектика, єдність логічного та історичного, нарешті, методологічна функція передбачення і т. ін. Якщо колись буде надрукована антологія кращих підручникових тем та їх викладу того часу, то ця тема у викладі Юринця займе там, безперечно, чільне місце. Про це свідчить навіть та нищівна критика, що звалилась на голову Юринця. Вона обмежувалась посиланнями на «гегельянську тарбарщину» у статті Васильєвої, що спеціалізувалась в цих питаннях, і тому добре усвідомлювала глибину критикованого викладу теми, а в доносі аноніма, зовсім не торкаючись цієї теми, зосереджується на розділі Юринця про діалектичний матеріалізм у зв'язку з фізикою.

В основу цього розділу Юринцем було покладено його статтю про кризу у фізиці, яка була рознесена в пух і прах за плагіат. Але, незважаючи на «плагіат», а точніше навіть завдяки тому «плагіатові», стаття В. Юринця про кризу у фізиці, мето-

дологічний аналіз-синтез у ній тогочасної квантової і релятивістської фізики, є нарівні з книгою С. Семковського про діалектичний матеріалізм і принцип відносності в теорії Ейнштейна, кращою з робіт радянських філософів 20—30-х років на ту тему.

Після появи друком в січні 1933 р. підручника жити Юринцеві в науці залишилось недовго. В березні його, Семковського та інших репресованих згодом вчених запрошують зробити доповіді до 50-річчя смерті Маркса на ювілейних сесіях ВУАМ-ЛІН-у у Харкові та ВУАН-у у Києві. Відразу після цього його доповідь, перероблена на наукову статтю «Філософська генеза Маркса» виходить у книзі «До 50-річчя смерті К. Маркса. Філософський збірник за редакцією Левіка Р., Степового Т. і Юринця В.» (Х., 1933.— 287 с.).

Ідея розгляду філософської генези марксизму виношувалась Юринцем ще з середини 20-х рр., коли він аналізував «Німецьку ідеологію» Маркса і Енгельса та видав цю роботу під відповідною рубрикою в «Нарисах» 1933 р. Ця ідея генези, як синтезу, через аналіз гусерліанства, фрейдизму, критику О. Вар'яша й ін., синтезу, грубо кажучи, діалектико-матеріалістичної філософії з новітнім науковим пізнанням, підносила цю філософію на новий щабель розвитку, відкривала простір, щоб піднятися діалектиці у цьому синтезі до рівня сучасної логіки. В 60-ті роки цю ж спробу зробив своєю концепцією логіки і методології науки П. Копнін, а догматичної переоцінки «класиків марксизму-ленінізму» — В. Губенко та інші філософи молодшої генерації, про що вже в 70-і забули. І тому досі ми продовжуємо борсатись, кидаючись з крайності в крайність. Раніше заборонялась формальна, математична — тепер є тенденція відкинути діалектичну логіку. Їх синтеза висміюється, як і тоді, коли викри-

вали генезу, метод іманентної критики і, нарешті, «плагіат українського націоналіста» Володимира Юринця.

XLVII

Доповідаючи 17.07.33 на секретаріаті ЦК Попову про плагіат націоналіста Юринця, новоспечений зав. сектором науки і заступник зав. культпропу Кіллєрога директор Харківського інституту математики і механіки професор математики М. Орлов з усієї сили доводив присутнім, серед яких не було, за виключенням пом. Попова Мілославіна, жодного філософа, свою вчену обізнаність в галузі філософії і квантової теорії. Для більшої переконливості він доповнив ним же подану, правдоподібно, за допомогою київського колеги професора «діалектичної фізики» Штрума, доповідну записку Кіллєрога [50] машинописним текстом [51] та вставками від руки [52] до відповідних сторінок доповідної записки. В них, за вже відпрацьованим прийомом приведення початку і закінчення, подається ще «плагіат» з того ж Гааза та ще Тартаковського, який сам користувався тими ж іноземними джерелами, що й Юринець, і якого Орлов так вільно зачитував, бо й сам, напевно, не знав, чи дозволено того цитувати.

Виклавши у такий спосіб доведення «плагіату» філософом Юринцем математичних формул та теоретичних концепцій з класиків квантової фізики професор Орлов, якого математики вважали партійним функціонером, а ЦК — математиком, робить від руки червоним чорнилом ганебний для його професорського звання висновок, що Юринець — лжевчений.

В проекті постанови записали: «Вважати за потрібне виключити В. Юринця з складу академіків

ВУАН» [53]. В постанові: «Поставити питання перед відповідними органами про виключення В. Юринця з складу академіків ВУАН» [54]. Дійсний член ВУАН Шліхтер та без п'яти хвилин член-кореспондент ВУАН Орлов разом з Кілерогом, складаючи проект, намагалися бути, як бачимо, святішими за самого папу римського, себто ЦК.

Відомий український літературознавець Юрій Лавриненко — глибокий знавець, як і Юринець, творчості П. Тичини та інших українських авторів, відбувши 1935—1942 рр. повторне ув'язнення, опинився після війни на Заході, де видав 1959 р. у Мюнхені антологію з праць митців розстріляного Відродження України 20—30-х років. До антології під назвою «Діалоги» увійшли інтермедії Юринця до 5-ї (135-ї) книги «Літературного ярмарку» Миколи Хвильового, а діалогам передую авторська довідка, уривком з якої і закінчимо нашу сумну повість про Юринця: «Можливості його філософської праці — і так завше обмежувані московським диктатом — остаточно вичерпалися, коли Юринцеві минуло лише 40 років — для філософського фаху вік юнацький. Тому і про Юринця, як і про багатьох його сучасників, доводиться говорити, як про обірваний початок і насильно знищену потенцію. Юринець в результаті тортурних чисток початку 30-х років був виключений із партії та позбавлений всіх посад і заробітку. Він довше, ніж інші, чекав арешту, ходив по вулицях столиці, яка тільки-що бачила сотні найактивніших і видатніших культурних і громадських діячів — колег Юринця. НКВД таємно розпустило чутки, що Юринець є таємним інформатором НКВД. Це була вишукана метода московських чекістів тримати людину підвішеною в соціальній порожнечі стерилізованої країни. Таким я бачив Юринця приблизно в квітні 1934 року на

Сумській вулиці Харкова після мого першого арешту. Юринець розпитував мене про допити, про тюрму. Лице було спокійне, але під тим спокоєм легко було помітити настрій людини, що є в осередді остаточної катастрофи. Сидячи вдруге в тюрмі, а потім у концлагері в Сибіру, я чув вже від в'язнів про арешт Юринця, що стався десь 1934—1935 року. Ніхто не зміг сказати, що потім з ним сталося» [55].

Тепер ми хоч і не все, але таки знаємо, що з ним сталося після постанови ЦК КП(б)У від 17 липня 1933 року. Але не знаємо, зокрема, чи є в другому арешті Лавриненка «внесок» Юринця.

Заарештовано В. Юринця згідно з санкцією прокурора 22.07.37, засуджено до розстрілу 01.10.37 і розстріляно 04.10.37, ще до 09.10.37 — чорного дня розстріляного Відродження України. Досі nereабілітований.

Життя В. Юринця обірвалося на 47-му році. Наш фрагмент про нього, випадково за рахунком також 47-й, на цьому теж обривається...

ПІСЛЯМОВА

Монографічне дослідження проф. М. М. Роженка, що присвячене життєвому шляху та трагедії визначного українського філософа В. О. Юринця, має значно ширший зміст. Власне, це є історія нищення української інтелігенції, Українського Відродження, що відбувалося в 30-х рр. ХХ століття. Ці гіркі роки повністю заслуговують на назву періоду суцільної трагедії українського народу, бо вони розпочалися геноцидом народу — ганебної пам'яті колективізацією та пов'язаним з нею виконанням наказу Сталіна про хлібозаготівлі.

Це був жахливий час. Я вчився тоді в Харківському університеті й після лекцій ходив додому Клочківською вулицею. І щодня Клочківською вулицею йшли голодні селяни, дорослі й діти, жінки з немовлятами, повзли бруком й вмирали від виснаження. Охорона, що стояла на вулиці, не дозволяла дати «куркулям» навіть шматочка хліба. Уночі трупи збирали та палили десь на Холодній горі. Серед харків'ян були чутки, що поміж спалених траплялися живі люди. А вранці з'являлися нові ешелони громадян «найдемократичнішої країни світу», і все повторювалось заново.

М. М. Роженко наводить багато фактів цієї жахливої історії. Він пише про українських вчених-гуманітарів. Але й представникам точного знання було не легше.

Щодо самого академіка В. О. Юринця, то історія його життя, його творчості та його трагедії становлять частину новітньої історії української культури, викреслити яку, чи забути було б злочином.

Це був би гріх перед Богом і перед людьми.

Зусиллями проф. Роженка, здається, цього гріха нам вдасться уникнути.

*Член-кореспондент НАН України,
професор БОГОЛЮБОВ О. М.*

08.10.1996 р.

ПРИМІТКИ.

1 — В довіднику 1979 р. персонального складу АН УРСР 1919—1979 рр. для світлин Юринця залишено (на с. 116) порожнє місце, а в довіднику 1993 р. подається неточно рік смерті — 1993 «у зв'язку з процесом Центру дій», що теж невірно.

2 — Микола Хвильовий. Україна чи Малоросія? — Київ: Смолоскип, 1993. — С. 219—267.

3 — Там же. — С. 231.

4 — Згодом Київська філія УІМ.

5 — Володимир Юринець. Павло Тичина. Спроба критичної аналізу. — Харків: Книгоспілка, 1928. — С. 115.

6 — Поворот на філософському фронті. — Харків — Київ: Пролетар, 1932. — 265 с.

7 — ПЗМ. — 1930. — № 5.

8 — УІМЛ ухвалою ЦК КП(б)У в червні 1931 р. перейменовується на Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). Відділи УІМЛ-у стали інститутами, зокрема, філософсько-соціологічний відділ — інститутом філософії і природознавства, скорочено ІФІП, за аналогією до Московського ІФІЕ.

9 — «Чотири лекції про хвильову механіку».

10 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5296, арк. 4—8, передрук 9—12.

11 — Гр. Костюк. Сталінізм в Україні. — К., 1995. — С. 176.

12 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 10, арк. 75, 89.

13 — Газ. «Комуніст» від 10.08.1933.

14 — «Комуніст» від 04.07.1933.

15 — «Комуніст» від 22.07.1933.

16 — «Комуніст» від 04.12.1933.

17 — Справа з Архіву КГБ УССР № 44228 фп О. Вишні й ін., т. 11, а.с. 280. Див. про В. Юринця а.с. 115—121.

18 — Наше минуле. — 1993. — № 1. — С. 112—150.

19 — Цит. за справою О. Вишні й ін., т. 11 а.с. 275—278.

20 — Цит. за справою Бараби й ін., № 38869 фп, т. 3, а.с. 183—184. Там же чит. про розстріл Пустовойтова 07.09.37 р.

21 — Мається на увазі функціонер КПЗУ і сексот ГПУ А. Біленький-Березинський.

22 — Мається на увазі «Справа ОУН» за якою в грудні 1934 р. в Києві засудили і розстріляли синів Антона Крушельницького, Гр. Косинку, Д. Фальковського й інших, всього 27 осіб.

23 — «Наше минуле». — 1993. — № 1. — С. 142.

24 — Там само. — С. 147.

- 25 — Там само.— С. 124—125.
- 26 — Там само.— С. 114—115. Бордона розстріляли
- 07.09.37 р.
- 27 — Архів КДБ УРСР.— Спр. В. Юринця № 49855.— С. 12.
- 28 — Там само.— С. 16.
- 29 — Там само.— С. 17—18.
- 30 — Там само.— С. 18—19.
- 31 — Там само.— С. 19.
- 32 — Там само.— С. 20—21.
- 33 — Там само.— С. 60—62.
- 34 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 7, спр. 299 арк. 5.
- 35 — Справа «ВУТЦ» № 43185 фп в 12-ти т.т.
- 36 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 372, арк. 58.
- 37 — Справа П. Демчука № 53517 фп, т. 2 а.с. 75—76.
- 38 — Справа № 44929 фп Є. Гірчака.
- 39 — Справа № 42098 фп «ТТГ» в 2-х т.т.
- 40 — Справа № 38407 фп «ТТО» в 27-ми т.т.
- 41 — Справа С. Семковського № 012653.
- 42 — Справа Ю. Ольмана № 11558 в 6-ти т.т.
- 43 — А. Н. Боголюбов, Н. М. Роженко. Опыт «внедрения» диалектики в математику в конце 20-х — начале 30-х гг. // Вопросы философии.— 1991—№ 9.— С. 40.
- 44 — Справа № 49830 фп Букшованого О., т. 4, а.с. 148. Див. про В. Юринця а.с. 252—259.
- 45 — Гр. Костюк. Сталінізм в Україні.— К.: Смолоскип, 1995.— С. 177.
- 46 — Див. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5296, арк. 13—15.
- 47 — Там само.— Арк. 7.
- 48 — Див. у справі № 33102 фп академіка О. Г. Гольдмана т. 2 а.с. 21—22.
- 49 — В Москві Деборін один із усієї своєї команди вцілів, а Мітін запанував після нього ще на цілих 50 років.
- 50 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 320, арк. 2—6.
- 51 — Там само.— Арк. 11—12.
- 52 — Там само.— Арк. 9—10.
- 53 — Там само.— Арк. 1.
- 54 — ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 7, спр. 299, арк. 86.
- 55 — Лаврищенко Ю. Розстріляне Відродження.— Мюнхен, 1959.— С. 838.

І. Філософія.

- Едмунд Гуссерль // ПЗМ, 1922, № 11—12; 1923, № 4.
 Демокріт у світлі новітніх наукових досліджень // ПЗМ, 1922, № 9—10.
 Вчення Ляметрі про матерію // Труды ИКП, т. 1, М. 1923.
 Фрейдизм та марксизм // ПЗМ, 1924, № 8—9. Перевидана в кн. «Під прапором марксизму» (нім. мовою).
 Енгельс і діалектика природи // Комуніст, 1925.
 «Німецька ідеологія» Маркса та Енгельса у зв'язку з деякими питаннями діалектичного та історичного матеріалізму // Прапор марксизму, 1927, № 1, с. 9—48.
 Шляхами механістичної думки // Войовничий матеріаліст, 1920, № 1.
 Механістичний та діалектичний матеріалізм // Криза сучасної буржуазної науки та марксизм (до філософської дискусії.— [X]: ДВУ, 1929.
 Про книгу Г. Шольца «Значення філософії Гегеля для сучасної філософії» // Печать и революция, 1928, № 3.
 Філософський фронт України // ПЗМ 1930, № 5.
 Філософсько-соціологічні нарисн.— [XI]: ДВУ, 1930.
 Поворот на філософському фронті // Прапор марксизму, 1931, № 1—2.
 Криза в сучасній буржуазній фізиці в освітленні лєнінового етапу філософії марксизму // За марксистсько-лєнінське природознавство, 1932, № 1, № 2—3.
 До 300-річчя народження Спінози // Прапор марксизму-лєнінізму, 1932, № 5—6 (у співавторстві з Ф. Гофманом).
 Український філософський фронт (до 15-річчя Жовтня) // Прапор марксизму-лєнінізму, 1932, № 5—6.
 Проти ворожої контрабанди на фронті марксистсько-лєнінського природознавства // Газ. «За партійність науки» від 21.04.32 (у співавторстві).
 Матеріалістична діалектика як філософська наука: Діалектичний матеріалізм і фізика // Діалектичний матеріалізм для вишів і втишів, ч. 1. За ред. Бервицького О., Левіка Р., Степового Т., Юринця В.—Х. Партвидав «Пролетар», 1932, С. 141—367, 400—471.
 Філософська генеза Маркса // До 50-річчя смерті К. Маркса. Філософський зб. за ред. Левіка Р. Степового Т. і Юринця В.—Х., 1933.— 287 с.

II. Соціологія.

Новий ідеологічний маніфест українського фашизму // Більшовик України, 1926, № 2—3.

Останнє слово ревізіонізму Каутського // Прапор марксизму, 1928, № 2.

Танок тіней // Войовничий матеріалізм. 36., 1929, № 1.

Із сучасної буржуазної соціології.— «Соціологія знання Макса Шеллера» // Прапор марксизму, 1928, № 1, с. 5—23.

III. Мистецтвознавство й українська література.

М. Хвильовий як прозаїк // Червоний шлях, 1927, № 1.

Естетика Канта у марксіському освітленні // Гарт, 1927, № 2—3.

Значення Плеханова для марксіської соціології мистецтва // Молодняк, 1927, № 5; № 6—7

Павло Тичина.— [X]: Книгоспілка, 1928.— 115 с.

Г. Е. Лессінг // Критика, 1929, № 3.

До проблеми соціалістичної культури // Червоний шлях, 1930, № 2.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АН — Академія наук.

а. с. — аркуш справи.

ВМН, ВМП — вища міра покарання

ГУЛАГ, ГУТАБ — Головне управління таборів

ВП — військова прокуратура

ВУАМЛІН — Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів.

ВУАН — Всеукраїнська академія наук.

ВУАСГН — Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук

ВУТЦ — Всеукраїнський троцькістський центр.

ГБ, ДБ — держбезпека

ГПУ, ОГПУ, ДПУ — державне політуправління (див. НКВД)

ГРУ — головне розвідуправління

ЗУНР — Західно-Українська Народна Республіка

ИФИЕТ, ІФІП — Інститут філософії і природознавства

ИКП, ІЧП — Інститут червоної професури

ІНО — Інститут народної освіти

ИТЛ, ВТТ — виправно-трудовий табір

КА, ЧА — Червона армія

КВО — Київський військовий округ

КПЗУ — Компартія Західної України

КПК — комітет партійного контролю

Культроп — культурно-пропагандистський відділ ЦК

Ля — «Літературний ярмарок» (альманах)

ІКВД, НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ (див. також ЧК, ГПУ, КГБ)

НКО — народний комісаріат освіти

ОО, ОВ — особливий відділ

оп — опис.

ОУН — Організація Українських Націоналістів
 ПЗМ — Под знаменем марксизма
 РККА, РСЧА — Робітничо-селянська Червона армія
 СБУ — Служба безпеки України
 Сексот — рос.: «секретный сотрудник».
 СПО, ТПВ — таємно-політичний відділ ГПУ
 Спр. — справа
 т. — том
 ТВДМ — Товариство войовничих матеріалістів-діалектиків
 ТТГ — троцькістська терористична група інституту філософії
 ТТО, НТТО — націоналістично-троцькістська терористична організація
 УВО — Українська військова організація (також: Український військовий округ).
 УГА, ГА, Галармія — Українська Галицька армія
 УГБ, УДБ — Управління держбезпеки
 УІМ, УІМЛ — Український інститут марксизму-ленінізму
 УКП — Українська Комуністична партія (не змішувати з КПУ, КП(б)У)
 УНЦ — Український національний центр
 УСС, СС — Українські Січові Стрільці
 УССД — Українська Самостійна Соборна Держава
 УССР, УСРР, УРСР — Українська Радянська соціалістична республіка
 ф. — фонд
 фп — фонд припинених справ в Архіві КДБ УРСР
 ЦДАГОУ — Центральний державний архів громадських об'єднань України
 ЧК, ВЧК, ВУЧК — Надзвичайна комісія (див. ГПУ, НКВД, КГБ)

- Абраменко К.— 131, 132
 Александровський (із СПО) — 5, 78, 87, 96, 138
 Анакреон — 30
 А(н)дріанов — 113, 131, 133, 164, 168
 Артемов (із СПО) — 79, 88
 Бадан О.— 55, 58, 71
 Бажан М.— 15, 17, 18, 19, 29, 91, 163
 Балицький (з ГПУ) — 5, 40, 61, 78, 99, 102, 123, 146
 Баран М.— 9, 64, 90
 Бачинський Ю.— 84, 99, 100
 Беляев І.— 33, 34, 35
 Бервицький О.— 41, 68, 115, 117, 123, 144, 180
 Біленький-Березинський А. А.— 80, 85, 99, 129, 178
 Білоцерковний (із СПО) — 99, 101
 Білярчик Н.— 117, 134, 135, 170
 Блудов Я. С.— 33, 113, 119, 125—126, 130, 144
 Боголюбов О. М.— 138, 147, 176—177, 179
 Бон А.-В.— 25, 27, 30, 35, 68, 76, 126
 Бордон (із СПО) — 87, 88, 179
 Борисов (Коган, із СПО) — 75, 123, 124, 132, 146
 Брук (із СПО) — 77, 86, 87, 88, 93, 124, 132
 Букшований О.— 61, 179
 Вайн В.— 131, 133
 Вар'яш О.— 165, 172
 Васильева О.— 22, 46, 68, 114, 117, 129, 164
 Вернадський В. І.— 14
 Вишня О.— 18, 178
 Вітик С. Г.— 45, 73, 75
 Вольнов (Підопригора) Ю.— 131, 132
 Волобуев М.— 104
 Гааз — 53, 54, 150, 153, 154, 158, 173

Гегель — 25, 35, 156, 163, 180
Генес С.— 74, 113, 170
Гірняк П.— 72, 104, 105
Гірчак Є.— 12, 29, 30, 32, 33, 66, 74, 128, 179
Гребеньов (з КГБ УССР) — 89, 93
Григоренко (із СПО) — 87, 132
Грозний (із СПО) — 117, 122, 132
Гроссман (з НКВД УССР) — 93
Грушевський Микола (із СПО) — 81, 86
Губенко — 114, 117, 172
Гуссерль Е.— 6, 9, 29, 160, 161, 180
Давиденко Ф.— 79, 96, 97, 98, 104, 134, 135, 145
Деборін А.— 9, 14, 20, 22, 28, 30, 46, 75, 127, 131, 165, 178
Демчук П.— 7, 24, 29, 34, 44, 56, 67, 69, 73—75, 179
Державін В.— 140
Дзеніс О. П.— 136, 137
Долинський (із СПО) — 81, 82, 84, 88, 96, 102, 140
Донцов Дм.— 65, 66, 68, 73, 162, 165
Дорошенко І.— 134, 165
Ейнштейн — 24, 26, 28, 153, 161, 172
Енгельс — 155, 156, 163, 164, 165, 180
Епик Гр.— 99, 100
Ерстенюк М.— 55, 56, 59
Єгоршин — 53, 150, 155, 157
Єфремов С.— 14, 37, 60
Загоруйко — 104, 105
Затонський В. П.— 9, 11, 14, 16, 42, 55, 57, 60, 61
«Зірка» (Юринець) — 79
«Іванов» (Юринець) — 79, 87
Ігнатюк Дм.— 67, 68, 117, 134, 135
Ірчан М.— 16, 44, 75
Йордан П.— 53, 54, 150, 153, 154, 158
Каганович Л. М.— 13, 60, 61, 128
Камішан О.— 42, 72
Кант — 156, 163, 181

Каутський К.— 163, 165, 181
 Кацнельсон (із ГПУ) — 85, 86, 99, 102,, 146
 Кіллерог — 47, 51, 55, 97, 118, 121, 149, 151, 158, 173
 Козельський (із СПО) — 78, 82, 86, 88, 94, 97, 103, 116
 Конар-Палашук Ф.— 9, 60, 75
 Кондратьєв (із ВП КВО) — 89, 93
 Коновалець Є.— 8, 43, 44
 Константинов Ф.— 20, 171
 Копнін П. В.— 160, 171, 172
 Косинка Гр.— 17, 178
 Коссак Гр.— 39, 69—71, 105
 Костюк Гр.— 52, 148—149, 177, 178
 Куліш М.— 18, 99, 100, 122
 Лавриненко Ю.— 174—175, 179
 Левік Р. С.— 23, 36—37, 42, 48, 55, 100, 123—125
 Левін (із СПО) — 124, 132
 Ленін — 21, 28, 38, 42, 46—47, 156, 166
 Леплевський (із ГПУ) — 146
 Львович С.— 26, 46
 Любченко Арк.— 16
 Мазуренко Ю.— 99, 100
 Максимов О.— 59, 150, 155—156
 Малишко А.— 97, 139, 140
 Маркс — 21, 42, 46, 155, 163, 165, 170, 172, 180
 Мілославін О.— 29, 113, 131, 133, 164
 Мітін (Гершкович) М. Б.— 10, 20, 22, 28, 136, 164
 Невідомий (Юринєць) — 16, 17, 18, 105
 Нирчук М.— 46, 71, 97, 114, 120, 121, 132, 134, 135
 Ніколаєв-Коцюба О. Г.— 76
 Овчаров Г. — 16, 66, 127
 Ольман Ю.— 136, 137, 179
 Орлов М. Х.— 43, 47, 55, 97, 121, 153, 169, 173
 Острянин Д. Х.— 7, 143
 Паліїв О. М.— 91
 Пероцький Б.— 131, 132, 133
 Підмогильний В.— 101

Плеханов Г. В.— 28, 163, 181
 Покровський М. Н.— 110
 Поліщук К.— 15, 18
 Полоцький О.— 99, 100
 Приступа Х.— 45, 70, 75, 105
 Пустовойтов (із СПО) — 77, 80—81, 96, 139—140, 177
 Радек К.— 79, 88
 Рахліс (із СПО) — 82, 87
 Розанов Я.— 134, 135
 Романюк М.— 57, 71
 Рудницький С. Л.— 14, 44, 59.
 Самойлов-Бесідський (із СПО) — 80, 86, 101, 139—141
 Сараджев А.— 22, 117, 133, 136, 137
 Свідзинський М.— 71, 72, 75, 92, 104, 105
 Семковський С. Ю.— 10, 24, 33, 97, 135, 167, 179
 Сирцов — 116, 117, 123
 Сіак І.— 59, 72, 74, 90
 Сказинський Р.— 99, 100
 Сковорода Гр.— 163, 167
 Скрипник М.— 5, 21, 30—31, 61, 64, 127, 166
 Слісаренко (Слюсаренко) О.— 18, 94, 95
 Соколов (Шейніс, із СПО) — 75, 146
 Сосюра В.— 18, 163
 Сталін — 11, 20, 27, 42, 58, 68, 119, 138, 153
 Степовий (Діденко) Т.— 7, 32, 41, 82—83, 124, 144, 167
 Струхманчук Я.— 44, 59
 Тичина П.— 13, 34, 66, 73, 163, 174, 178, 181
 Фальковський Д.— 101, 178
 «Федоров», «Федя» (Юринець) — 79, 87
 Федчишин С. В.— 45
 Ферма — 50
 Фесюра Л.— 134, 135
 Франко Я.— 66
 Фрейд — 6, 7, 11, 25, 27, 29, 161, 180
 Хвильовий М.— 5, 12, 14, 15, 17, 54, 162, 163, 178, 181
 Хвиля (Олінтер) А.— 12, 17, 57, 60, 64, 71, 163

Чернін Л.— 134, 135
Чепурний М.— 139, 140
Чигирин В.— 139, 140
Чижевський Д.— 56, 66
Чучмарьов В.— 140
Шабліовський Є.— 46, 132
Шелкопляс М.— 136, 137, 164
Шеллер М.— 163, 181
Шерстов (із СПО) — 81, 83, 88, 98, 101
Шліхтер О. Г.— 42, 55, 121, 127, 174
Шмідт О. Ю.— 11, 30, 162
Шольц Г.— 163, 180
Шпенглер — 162
Шредінгер — 40, 49, 53, 54, 150, 152, 153
Штейнберг Е.— 29, 117, 122, 129, 131, 168
Штрум Л.— 43, 134, 135, 153, 154, 169, 173
Шумський О. Я.— 12, 13, 44, 45, 55, 62, 66
Щупак С.— 55, 65—66, 80
Юдін П. Ф.— 23, 36
Юринець В.— 5, 6, 7—11, 26—32, 158—173, 179
Юшманов М. В.— 6, 22, 136, 137, 138
Яворський Матвій — 14, 39, 53, 54, 70—72, 92
Яловий М.— 43, 45, 105
Яновський Ю.— 17, 18
Ярошевський К. П.— 132, 135
Яцьків М.— 163

ЗМІСТ.

Вступне слово

3

Розділ перший
Від тернів до зірок
і знову до тернів

5

Розділ другий

1933 рік: Голодоморні хлібозаготівлі,
«Справа УВО», розправа над М. Скрипником
і В. Юринцем.

39

Розділ третій

Чи був Юринець сексотом?

77

Розділ четвертий

Наука академіка Юринця і його репресованих колег
з ВУАМЛІН-у та ГПУ

106

Розділ п'ятий

Реабілітація.

143

Післямова О. М. Боголюбова.

176

Примітки.

178

Наукові праці В. Юринця.

180

Список скорочень.

182

Показчик імен.

184

Роженко М. М.

ТРАГЕДІЯ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ЮРИНЦЯ
(Штрихи до історії української філософії радянської доби)

Український Центр духовної культури
КІІВ
1996

Відповідальний за випуск С. Г. Кудра
Художник О. В. Матієнко
Технічний редактор М. Н. Брикульський
Коректор В. І. Мінасян

Здано до складання 10.11.96. Підписано до друку 18.11.96.
Формат 70×100/32. Ум.-друк. арк. 7,8, обл.-вид. арк. 7,22.
Гарнітура літературна. Друк. високий.
Наклад 5000 прим. Зам. 0226050.
Ціна договірна.

Український Центр духовної культури
252001, Київ-1, вул. Софіївська, 10.
Друкарня видавництва «Преса України»,
252006, Київ-6, вул. А. Барбюса, 51/2.

Роженко М. М.

Трагедія академіка Володимира Юринця.
(Штрихи до історії української філософії радянської доби).— К.: Укр. Центр духовної культури, 1996.— 192 с.

ISBN 966—7009—09—2

Ця книга про філософа-академіка В. Юринця (1891—1937), його час та сучасників. Написана на унікальних матеріалах з архівів ДПУ—НКВС—МДБ—КДБ, ЦК КП(б)У, літературних джерел 20—30 рр. та видань з діаспори, що були в УРСР під забороною. Призначена для науковців та викладачів філософії у вищих навчальних закладах, аспірантів, студентів та всіх, хто хоче знати про репресовану культуру Радянської України 20-х — 30-х років.

ББК 87.3 (4УКР)

ПРО АВТОРА

РОЖЕНКО Микола Маркович — доктор філософських наук, професор. Народився 1936 р. на Хмельниччині. Після закінчення Кам'янець-Подільського педагогічного інституту вчителював, згодом навчався в аспірантурі Інституту філософії АН України. В 1972 р. наукового співробітника Роженка за протест проти арешту його колег звільнили з Інституту філософії та вислали за межі м. Києва. Після закінчення терміну заслання М. Роженко повертається до Києва, викладає у вузах, займається науковою роботою. Спеціалізується в галузі квантової логіки, історії розвитку філософії в Радянській Україні. Книга «ТРАГЕДІЯ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ЮРИНЦЯ» (Штрихи до історії української філософії Радянської доби) написана автором на підставі багаторічних архівних досліджень.